

Liv i Grænseland

Elke Thomsen

En historisk rejse. I romanform bevæger vi os gennem
tidsmaskinen.

Indhold

Jacobs omfelt s 3. Hedekolonister s.9. Jacob i Tønder s.15. Jacob møder Nicolaj s 21. Nic. familie s 28. Nic. forfædre s 29. Nic. far TTT s 31. Flere familiemedlemmer s 35. Handel og vandel s 36. Tychsens møder Beyer/Outzen s 38. Deling af regionen s 44. Fedder/Beyerslægten s 44. Krigen 1618-1648 s 48. Stormflod s 51. Svenskerkrig s 52. Gottorperne s 53. Herredsfoged Outzen s 55. Hvalfangst s 57. Bønder/Schackfamilien s 58. Store Nordiske krig s 61. Stavnagermanden s 63 Skandalefoged s 65. Skandalen s 66. Jacob fortsat s 69. Postrytter Jacob s 74. Andre tager over efter Jacob s 78. Napoleonstiden s 82. Slesvigske krige s 95. 1. Slesvigsk krig s 96. 2. Slesvigsk krig s 104. Under fremmede vinger s 107. Carstens omfelt s 108. Peter Christian s 113. Peters opvækst s 118. Helstatens endelig s 121. 1864 s 124. Livet efter 1864 s 127. Auguste s 137. Tur til Italien s 140. Tilbage til kroen s 148. Flere rejsemål. S 153

A. Kludetæppe s 4. B. Købstaden s 35. C. Pesten s 39. D. Nis Hinrichsen s 40. E. Wallenstein s 49. F. Stormflod s 52. F1. Stavnsbånd s 64. G. Amtmand Holstein s 73. H. Tiggerne s 73. I Kobbermølle s 81. I1. Europa i krig s 86 J. Natvægter s 93. K. Andersen s 98. L. Major Ryge s 100. M. Forløbet s 100. N. Indtryk fra det store land s 110. O. Den franske front under 1. verdenskrig s 133. P. Børskrak s135.

Kopiering ikke tilladt uden forfatterens tilladelse. Redigeret 2016. Skriver også små historier på min blog:

www.contrasvajendebundfald.bloggersdelight.dk

Liv i grænseland. En fortælling om forskellige liv, som via fakta og fiktion flettes sammen til en til tider grum historisk rejse.

Baggrunden for dette skrift er et af glemslen opdukket familie-stamtræ af ældre dato, og en opstået interesse for egne "rødder" og familieskæbner over tid. De tørre kirkebogsdata er blevet krydret med overleverede familiekrøniker, anekdoter og breve; tilsat et historisk tvist, og efter granskning af utallige historiske skrifter, tilsat undertegnede fortolkning af "røddernes" samtidshistorie. (Med glimt i øjet: lighed med nulevende eller afdøde personer, høj som lav, er kun delvis tilsigtet).

Tidsaldre synes præget af korrupsion, instinktiv magtgrådighed, overdreven nationalisme, og til tider mangel på humanisme eller menneskelige værdier, som basis for den sociale fred i samfundet. Den menneskelige race synes at lære såre lidt af historien). Citat af forfatter Kertesz: "Den som ikke er i stand til at se fortiden i øjnene, er tvunget til evigt at gentage den."

Jacobs omfelt

Året er 1761. Jacob er kun 4 år og den yngste af søskendeflokken. Der har været en fremmed udsending fra den danske konge i området i Sydtyskland hvor Jacob bor. I høje ord har han prist landet højt mod nord. Kløveren skulle nå en væksthøjde på op til knæene i det fredelige land. Den danske konge **Frede V 1723-1766**, konge ml. 1746-1766, fattes penge og er i bekneb med skattebetalende fæstebønder til de gølge hedestrækninger. De under forgængerne tilbageerobrede hertugdømmer skal befæstes med nye kongetro undersåtter. Som absolut hersker, ville Frede V også gerne se sin hær forøget med flere bondeknlode som magtmiddel i forhold til adelen og familiegrenen på Gottorp. Forgængeren, Chr. VI, havde allerede via stavnsbåndet 1733 sammen med adelen til en vis grad fået styr på undersåtterne, (militærpligt helt op til 12 år!), men der var plads til flere tiltag. Et forbud mod udvandring 1753 og en hvervekampagne i Dk har ikke givet det ønskede resultat for drotten Frede V, derfor afholder han en hvervekampagne i det mere krigshægede Sydtyskland. Menneskehøsterens navn er Moritz. Her i de små byer, som blandt andet Kürnberg, lever Jacobs familie som meget fattige vinbønder, og faderen har desuden noget skrædderarbejde. Nu er en tilværelse som vinbonde på de skrå bjergskråninger svær at sammenligne med en tilværelse på den flade danske hede, men familien beslutter at bryde op mod det forjættede land i nord med henblik på at kolonisere den danske/slesvigske hede.

Kongen stillede nogle parceller til rådighed, og nogle folk kunne så få deres udkomme ved at arbejde for ham. Det kunne alle profitere af. I teorien et guldrandet projekt. I praksis en mere eller mindre vellykket hedekolonisation.

Frede V konge: 1746-1766

Kolonist 1763

A. kludetæppe

I det tyske kludetæppe rivaliserer de største regenter i den østrigske og den prøjsiske del mod hinanden, og der er optræk til krig. På den anden side af Rhinen er Napoleon ved at gøre sig kampklar. På baggrund af denne situation er det ikke vanskeligt at stikke blå i øjnene på de krigsplagede sydtyske folk. Jo flere den danske udsending Moritz 1715-1771 kan motivere til at rykke teltpælene op, des flere mønter i egen lomme. Det skal vise sig at krigsnissen flytter med. Senere kolonist-generationer kommer til at stifte bekendtskab med både Napoleon i begyndelsen af 1800 tallet, og prøjsernes Bismarck i de slesvigske krige.

*Forud for hvervekampagnen har **Frede V**, eller rettere sagt har Moltke 1710-1792 og Bernstorff 1712-1772, som har den toneangivende politiske indflydelse, med de respektive amtmænd Holstein 1731-1789 og Plessen 1709-1767, samt deres samarbejdspartner Erichsen, drøftet og søsat et omfattende koloniseringsprojekt i Jylland. Det bliver Erichsen 1713-1768, som får ansvaret for koloniseringen 1760. Denne mand har en urealistisk opfattelse af at man kan "vækste" sig ud af landets finansielle problemer. Bare Moritz i Sydtyskland kan skaffe en slags "arbejdsdyr" til omkring 5000 koloniststeder på heden og i moserne, så løser sig alt i en slags "Wohlgefallen" for Danmark. Det siges, at hans egen løn nåede astronomiske højder. Er fantasien en skurk eller en helt? En sikkert interessant historie.*

Allerede dengang var der verdener og mange kilometer til forskel fra magtens centrum og til jyderne hinsides vandene ude på hedeland. Det kan kun gå værre end galt med denne kolonisation. Da folkevandringen fra syd sætter ind, er intet ordentligt organiseret i forhold hertil i det høje nord. Tilvanderne er blevet lovet guld og grønne skove. (Men onde tunger siger ligefrem, at hele befolkningsgrupper dengang blev indfanget og tvangsforflyttet rundt i Europa). Ja meget kan lade sig gøre i hin grumme historiske tid. (2016 udspiller sig en ny folkevandring fra syd). I den enevældige danske stat 1660-1848, hvor kongen følger på kongen, er dronningen kransekagefigur, måske til tider lidt sindsforvirret og småsenil, og omgivet af mere eller mindre dygtige statsråd, statholder (ansvarlig for hertugdømmer), rentekammer, kancellier, amtmænd, fogeder og resten af det tynde øl. Der skaltes og valtes med finanser og undersætter efter forgodtbefindende. Rentekammeret er ansvarligt for statens ve og vel, og den danske del er placeret i Kbh., den tyske placeret i Kiel, og ansvarlig for hertugdømmerne.

Sammen med 24 familier (106 personer) pakker de sydtyske folk fra Kürnbach deres smule habengut på et par vogne og sammen med et par heste, en enkelt ko og en stud foran, begiver de sig ud på den lange og farlige fodmarch langs floder, gennem dybe skove, over våde moser forbi små og større byer. De bryder op den 10. september 1761, og fem dage senere er trækket nået til Frankfurt. De følger i begyndelsen floden. Senere må de ofte tage en stor omvej for at finde et vadested til at komme over en å eller flod, broer er det meget småt med. Det er godt de er så mange, for der lurer farer og forhindringer alle vegne.

Jacob har med sine små ben svært ved at holde trit med de andre, og til tider får han lov til at sidde på vognen. Alt imens den skrumpler hen over de sandede eller mudrede og ujævne hjulspor, suger Jacob alt det forbigående til sig. Efter få dage har den lille trup af mennesker ikke mere forplejning med. I skovene kan de fange harer, hjorte og vildsvin og også forsyne sig med bær og nødder. Men skovene er ikke Allermands eje, men herremandens, og de risikerer forfølgelse og henrettelse, hvis de bedriver jagt. Heller ikke i de små byer er en gruppe tiggende vejfarende gerne set. Til tider, når de får lov til et kort ophold i en by, er proceduren, at stoderfogeden hver lørdag efter gudstjeneste fører den samlede trup af tiggere fra dør til dør for at modtage almisser. Sluttelig bliver gruppen eskorteret ud af byen og byporten bliver forsvarligt stængt efterfølgende.

Uden for byen, hvor galgen står højt placeret på en bakketop, får Jacob oppe fra vognen øje på en nærmest levende bylt neden for galgen. Til sin store rædsel ser han måske hundredvis af gnaver i færd med at mæske sig i afdøde. Jacob havde engang hørt en af de voksne fortælle, at byens rakker engang havde oplevet en talrig bande kloge rotter stille sig ovenpå hinanden i flere etager, hvor så den øverste rotte kunne springe det sidste stykke op til den hængte, klatre videre op og begynde at gnave rebet over, hvorefter liget

drattede ned til resten af flokken. Sikke en kløgt og sikke et samarbejde havde Jacob tænkt. Om den var sandfærdig?

Han havde selv oplevet at rotter kunne springe op til 1 meter, og også gå til angreb med deres spidse tænder, hvis de følte sig truet eller gennet op i en krog. Jacob var ikke bange for rotter, men for slanger. Når deres vogn skulpede hen over gyngende mosegrund, opholdt han sig helst oppe på vognen. Han havde set et af de andre børn blive bidt af en giftig slange uden at overleve dette møde. Frøer var han dog gerne med til at fange i vandhullerne, bålstegte smagte de fortræffeligt. Engang stødte de på en hel flok vilde heste, som holdt til i noget mose og kratområde. Det lykkedes dog ikke at fange en af disse heste. Den ene af hestene, som trak vognen, var ved at være godt slidt, gammel og ikke helt rask længere. Med kun en hest og en mager ko eller stud foran vognen, ville den lange besværlige tur mod nord straks blive meget vanskelig. De 24 familier havde allerede måtte begrave et par børn og en ældre kone på deres vej.

På deres vej langs de store floder Rhinen og Neckar beundrede Jacob de store borge tronende oppe på bjergtoppene. Sikke en byggekunst tænkte han, ja næsten uindtagbare fæstninger så han i flæng. Jacob havde fået fortalt en historie om en af borgene. Den havde engang været belagret i en af de mange krige. Da borgens forsyninger var nær nulpunktet, forsøgte folkene på borgen at snyde fjenden ved at lade den sidste levende ko på borgen komme til syne, men hver dag iført/betrukket med en ny hud (huden af de andre døde og fortærede køer). Når fjenden således hver dag så en anderledes mønstret ko komme til syne, mistede de håbet om at kunne sulte borgens indbyggere til at overgive sig, og de fortrak med uforrettet sag.

Et andet sted var to brødre på en stor borg blevet uvenner, og som voksne havde de delt borgen og bygget en kæmpe mur mellem de to halvdele og omgikkes ikke hinanden. Borgen tronede magtindgydende højt oppe med god udsigt over flodens vande. Den borg så Jacob nu med egne øjne. Han var heldigvis ikke uvenner med nogen af sine ældre søskende resonerede han.

Jo længere trækket kom mod nord, jo fladere blev bjergene og jo mere åbent blev landskabet. Her var ikke så mange højtbeliggende fæstninger, og borge eller slotte lå ofte gemt i skovene, der dog også var mere spredte i landskabet. Jacob så her og der hvordan hele landskaber var blevet ommøbleret dels i forhold til at slottet skulle tage sig bedst ud både set udefra, og dels i forhold til hvordan landskabet skulle tage sig ud indefra.

Da de gjorde holdt ved en mindre landsby, fik de fortalt hvordan herremanden havde hyret arkitekter som lavede skitser over slot, have, park osv. Og i kølvandet var ikke blot en kirke blevet revet ned, men også en hel landsby var blevet nedlagt og flere jordvolde

var blevet flyttet rundt, så bygningen kunne tage sig bedst ud i landskabet uden forstyrrende fæstebønder og deres sølle huse. Selv åen var blevet omlagt for at danne en smuk kunstig sø, etableret helt naturtro og med skrånende terræn, så slottets beboere havde det smukkeste landskab at kigge ud på inde bag deres store vinduer. Selv store fuldvoksne træer var blevet flyttet og anbragt i nye grupperinger, arrangeret som om disse var skabt af naturen selv. Jacob hørte også beretninger om folk, der var sejlet rundt om kloden for at finde og hjembringe ukendte planter i stor stil til at fornøje herskerne. Jacob havde aldrig hørt om eller set azalier, rododendron, asters, hortensier, trompettræ eller kirsebær, som man byggede glasvæksthuse til. Jacob spekulerede nu mere på, hvordan man kunne få alle disse skønne eksotiske planter til at gro så formidabelt inde i eller uden for væksthuse. Han kunne knap forestille sig, at de fine herskaber ville tage til takke med deres egne stinkende ekskrementer eller koklatter som gødemiddel i disse lukkede vækst og lysthuse.

Normalt blev fækaliier og affaldsprodukter om natten af natmændene samlet ind og kørt uden for byen og tørt på bønders marker for at sikre en fortsat afgrøde. Det var ganske naturligt. Ligeledes var det gængs skik i større byer, hvor der var knebent med plads til de døde, at disse dels i kirken under gulvet, dels i et mindre gravområde, blev stablet ovenpå hinanden i mange lag grundet pladsmangel. Efterfølgende beplantede man disse ”parker” med koniferer og andre træer for at opsamle nogle af de ubehagelige duftstoffer. Disse vækster trivedes formidabelt, dog kunne spadserende folk falde besvimet om både i kirken men også i parken. Særlig slemt var det når jorden ikke var sand men leragtig. Jacob havde endnu til gode at opleve en sådan forholdsvis farlig spadseretur eller se folk dratte omkuld.

Jacob hængede om de små egetræsplanter han havde medbragt som eneste minde fra sin hjemegn. De skulle plantes på deres nye hjemstavn. Han kunne måske også blive gartner engang hos de fine, der også drak noget så fint som te fra Kina. Ja han havde godt hørt historier om hvordan teblade til at begynde med var blevet kogt, smurt på brød med sukker og salt ovenpå. Det havde vist ikke været nogen succes.

Jacob var heldig at han om natten, hvis ikke det var muligt at få husly, måtte sove på vognen sammen med de andre mindre børn. De lå på et vist lag halm, der heldigvis kunne udskiftes hen af vejen. Familien havde opgivet at medtage de 2 gæs man havde, men forinden havde moderen plukket gæssene for fjer og stoppet en dyne dermed. Det havde været mindre behageligt såvel for moderen som for gæssene. Undervejs var dynen nu blevet et ombejlet klenodie. Resten af truppen, som måtte tage til takke med en soveplads på nogle afhuggede trægrene eller lignende på jorden eller et staldgulv, havde så den tvivlsomme fornøjelse at blive forstyrret af alskens utøj, der kunne tage den vilde jagt henover de sovendes uldtæpper. Ligesom moderen havde Jacob på hele turen ofte

sendt mange tanker til det dyrebareste eje de havde måttet efterlade i Kürnbach: familiens eneste seng, hvor de mindre børn om natten lå i fodenden hos forældrene.

Når Jacob ikke sad på vognen, løb han til og fra trækket, og navnlig da de vejfarende var undervejs langs med Rhinen var der meget at gå på opdagelse i. Her lå de små byer klistret op af skråningerne og strakte sig helt ned til floden. Til tider kunne man få vasket lidt mere end bare hænder og fødder i vandet, andre gange var det fyldt med fækalier, døde dyr, affald fra garverier, farverier og andre giftstoffer fra de større byer. Da var stanken ulidelig og ikke så meget som fingerspidser blev dyppet i vandet.

I de små smalle gader lå dyrenes møgbunker, smidt lige uden for stalddøren, og når grisene havde frit løb, kunne gaden hurtigt blive en rodet og stinkende affære. Folk forrettede jo deres nødtørft i gadens rendesten og i nedgravede kuler i nærheden. Rendesten og kuler blev som sagt om natten tømt af natmændene. De skovlede affaldet op i spande og kørte det på hestevogn ned til vandløb, hvor de tømte det ud i vandet. Et "uærligt" og ikke attråværdigt, og på grund af gasserne, til tider farligt erhverv, hvorfor kulerne ofte ikke blev tømt, løb over og ned i kældre eller ind over dørtrin. I værste fald kunne slige uhumske finde vej til bytorvets brønd. Så var det bedre at finde en kilde et sted i skoven, hvis man absolut skulle drikke vand. Det gjorde man så nødtvungent, men vaske sig var en mere sjælden foreteelse. Romernes forkærlighed for vand og badeanstalter (fra f. Kristus!), havde ikke på noget tidspunkt smittet af på naboerne på den anden side af Alperne.

Jacobs onkel var krydderihandler og havde været over Alperne for at etablere nogle handelsrelationer og hente de dyre krydderivarer. Han havde fortalt om storslåede broer henover åer, ja endda floder. Ligeledes havde han berettet om vand, der blev ledt gennem træstammer og rundt i flotte store paladser eller badehuse. Badehuse, hvor man kom ofte, ja ligefrem jævnligt. Endda om steder, hvor man offentligt kunne sidde på rad og række og forrette de større affaldssituationer, havde onklen fortalt om. Efterfølgende kunne man med en pind, der på spidsen havde en svamp, dyppe denne i en rende, hvor der løb rent vand, og efterfølgende tørre sig bagi. Mageløs og nok lidt for fantasifuld en beretning syntes resten af familien.

Strømmen af gode historier om folk på den anden side af Alperne ophørte pludselig, da onklen på en af sine lange rejser, en dag var blevet overfaldet, men havde kunnet redde sig ud af situationen, men var så efterfølgende på sin flugt til fods, pludseligt drattet ned i en dyb skakt og havde slået sig til døde. Skakten viste sig at være efterladenskaber efter en brønd, hvor vandet var blevet ubrugeligt. Man havde lavet en ny brønd et andet sted, men den gamle blev aldrig fyldt op.

Næste stop på kolonisternes tur var Altona, som de nåede frem til i november 1761. For at komme over den tilsmudsede flod Elben i små usikre både, havde de måtte aflevere hest og stud og mere til som betaling til færgemanden. Jacob er helt ude af sig selv, da han ikke kommer i samme båd som moderen, og oveni er båden så overfyldt, at den flere gange er ved at kæntre. De var nu ved at være godt trætte alle sammen, og kiv og uoverensstemmelser i gruppen kunne efter den lange tur ikke undgås. De huserer jammerligt vinteren over. De har knap nok tilstrækkeligt med varmt tøj til at kunne overleve en barsk kold vinter i hertugdømmet, der hørte til helstaten Danmark. Jacob får da også på et tidspunkt forfrysninger på kroppen.

Den sidste del af deres vej gik igennem det fladeste marsklandskab man kunne tænke sig. Aldrig havde de set lignende. Men for at komme nogenlunde over vandløb og det ufremkommelige moseland, måtte deres rute forlægges længere mod øst. I oktober 1762 når de frem til Flensborg amt, hvor de indkvarteres. Det er ikke nemt at finde plads og velvilje til en sådan gruppe af nærmest tilrejsende tiggere, der fra Altona var blevet transporteret videre af udkommanderede og lidet venlige herboende bønder. Mange fortryder og rejser andre steder hen. Jacobs storebror er blevet gift med en kolonistpige af K. slægten, de får tvillinger undervejs, men de dør dog under den hårde tur.

Alle familierne er flygtet fra sult, krig, bål og brand. Men måske er de på vej ind i en ny omgang bål og brand. Den danske konge **Frede V** røg ind i uoverensstemmelser med en gottorpsk hertug, der havde hele Rusland bag sig. Stridens æble var atter engang hertugdømmerne Slesvig/Holsten. Så der var en værre sabelraslen omkring kolonisterne på rejse. Mange bønder med hestevogne, fyldt med proviant, var udkommanderet og undervejs tillige med soldater i hobevis. Alle kommer dem vandrende i møde og var på vej sydpå. En del kolonister drager med soldaterne mod øst, mere eller mindre frivilligt, idet nogle soldaterduelige mænd kapes til tjenesten. Faren drog dog over grundet et dødsfald i Rusland. Andre kolonister kom kun langsomt fremad, men nåede omsider til Tønder amt og indkvarteres vinteren over tilnærmelsesvis i jordhuler. Nogle få skolebørn, også Jacobs større søskende, bliver tilknyttet vajsenshuset, og får lidt undervisning i læsning og bibelsk katekismus. De overhøres af Brorson på sin visitats 1762, og så på dansk. Hans salmer kunne Jacob godt lide.

Hede-kolonisterne får deres jordlod

Endelig får de tilbageblevne deres jordlodder tildelt i september 1763. De må stadig tage til takke med jordhuler, gravet ude på deres åbne vindomsuste jordlod, og hvad de skal leve af vinteren over, er heller ikke afklaret. De får tildelt 2 okser som trækdyr, en nærmest ubrugelig plov, en harve og lidt foder. De må straks i gang med jordbearbejdningen. En le kan tage det værste græs, en overdimensioneret hakke bruges

til at rive og brække heden. Det hårde arbejde fortsætter om foråret, og lidt korn kan sås. Mellem 1761 og 1765 bliver der bygget 500 ydmyge kolonist-steder i 47 kolonier fordelt over hertugdømmet Slesvig. De får alle storslåede kongelige navne.

Det går trægt med byggeriet, da byggematerialer er rare og ofte stjæles foran næsen på dem. Ligeledes er det svært i det hele taget at få bønder med vogn og heste til at køre materialer for de fremmede. Den voldsomme trafik har ganske ødelagt de i forvejen næsten ikke forhåndenværende veje. Mange heste og karle er desuden udstationeret som soldater og dermed ikke til rådighed. Idyllen er til at få øje på i "paradiset" i nord. De fleste kolonister føler nok at være landet ved verdens ende. Her sidder de nu på en nærmest flad tallerken, en gold og uopdyrket udørken, og med rumlende tomme maver. Alt er gråt og vådt og regnen bare siler ned i dagevis. Mange fortryder opbruddet fra Sydtyskland.

Husene har oftest hverken køkken eller skorsten. De er bygget med en lo i midten, hvor der så er et åbent ildsted i den ene ende. Der er stenpikket gulv i loen, hvor børn og smådyr om vinteren, når der er bidende kulde og blæst uden for hytten, ofte kan forrette deres nødtørft. Det gulv var da mageløst dejligt i forhold til et lerstampet. Det er rimelige bygninger med højt stråtag, men der må rettes op på indretningen, og der bliver således tilføjet køkken og skorsten. I juli 1764 får Jacobs familie endelig tilkendt 800 mursten til at bygge blandt andet en varmeovn af, og skorsten op gennem stråtaget. Nu kunne huset blive færdig langt ude på hedeland, hvor lyngen gik til bukselinningen, og der var ikke skyggen af noget kløver i det hele taget.

De prøvede at lave gærder af lyng omkring deres små jordlodder og urtehave, for at holde den værste sandflugt stangen. Den kunne i løbet af ingen tid spolere hele afgrøden. Jacob fik plantet sit lille medbragte egetræ på gårdspladsen ved vejen ved Rens (nu kaldet Grænsevejen). Det havde på mirakuløs vis overlevet hele turen, mon det også ville overleve her i det barske nord? (Ved selvsyn kan man forvisse sig om, at træet står der endnu år 2013). Med indflytningen fulgte en ko og 2 får og lidt penge. Mageløs, nu kunne de få lidt mælk i kosten og lidt uld fra fårene til at fremstille klæder af.

Med den nye ovn kunne de i Jacobs familie få lidt varme i den nye beboelse og de kunne få bagt noget reelt brød. Men det var ret sparsomt med brænde. For det meste brugte de lyngen at tænde op med, og der blev kun bagt hver 14. dag, og til det formål blev der indsamlet og tørret koklatter. Det var på sæt og vis ikke det bedste brændsel, og så manglede det jo også som gødning på marken efterfølgende. Koen, som de havde fået foræret af den danske konge Frede V, gav familien et værdifuldt tilskud i form af mælk til den ellers ret så sparsomme kost. De spiste risengrød den første jul i deres nye stav. Til den nye sæson blev der indkøbt læggekartofler hos den fremsynede provst Lüders fra Glyksborg. De fik også stort held med at dyrke planter som fennikel, pastinak, hvidløg,

majoran, timian og andre krydderurter, som indbragte gode penge på markedet i de nærliggende byer. De havde større jordlodder med kartofler, gulerødder og roer. Lidt rug og boghvede blev dyrket. Familien knoklede fra morgen til aften med krumbøjlet ryg på deres jord. I starten var den indfødte befolkning lidt, ja til tider meget skeptisk, over for de aparte fremmede folk og deres fremmede urter i det hele taget.

Og der kom hele tiden nye tilvandrede sydtyske familier, og ingen ville efterhånden have dem boende. Fra at skulle være en indbringende gevinst for landet (nok nærmere kongen) var disse stakler ved at være en voksende og dyr byrde. Kongens udsending Moritz derimod skovlede hovedpenge (betaling for enhver skaffet kolonist) i egen lomme og adspredte sig i behagelig omgang med Goethe og andre "ånder", alt imens han sendte disse kolonister ud i en mere end tvivlsom fremtid. Til at begynde med var disse mennesker nærmest blevet indfanget og tvangsforflyttet, og nu ville myndighederne ikke indfri de lovede privilegier, eller vide af dem. Efterhånden kunne der skydes en hvid pil efter rejsepenge, materialer til husbyggeri, brændsel, udsæd, dyr ol. Skattefriheden smuldrede også derhen, men begrundet mytteri blev straffet hårdt. Det siger sig selv, at når husbonden sidder i kachotten, bliver jorden misligholdt, og familien var til rotterne. Onde tunger kunne ligefrem finde på at hævde, at man satsede på at mange ville dø, udvandre, eller tage tilbage til deres hjemstavn.

De herboende reservokolonister kunne ligefrem chikanere de fremmede ved at ødelægge deres marker og stjæle deres dyr og grej, og de stod på spring til at overtage en lod, når en anden havde slidt sig ihjel. Lige pludselig blev der kæmpet om enhver tomme hedeland, som ingen tidligere ville have. Mange tilflyttere deserterede da også, hvorfor en del koloniststeder blev vakante, siden blev de lagt sammen og overtaget af de få med slidergen. Mange kolonister blev kasseret efter det første år og frataget deres bedrift og sendt hen hvor peberet gror. Det må nok også skyldes at mange var bundfattede i forvejen, ikke havde hverken evner, forstand eller vilje til det hårde arbejde. Når så deres dyr døde enten pga. vinterkulde eller kvægsyge, var de ruineret. Mange var af usædvanlig lille vækst uden de fornødne kræfter til brydekampen med lyngen. Når nogen betragtede kolonisationen som en betalt turistferie, kuldsejlede projektet på relativ kort tid.

I Jacobs familie er de fleste af rimelig vækst og motiveret for kampen med heden. Det blev dog kun forundt Jacob og hans familie at holde jul bare en enkelt gang i deres nye hus før moderen døde fra dem. Allerede året efter ankomsten til koloniststedet i 1765 bukker Jacobs mor under efter de hårde strabadser de har været igennem, 45 år gammel. Jacob er som efternøler og den yngste af de 5 søskende på det tidspunkt en lille gut på 7 år, der får det meget svært med sit store savn og med de nye stedmødre, der kommer ind i hans liv via faderens efterfølgende ægteskaber.

Der var fart over feltet, også i kongens gemakker. Da den 17 årige **Chr. VII 1749-1808** og hans livlæge og senere kabinetsminister **Struensee 1737-1772** kommer til magten i 1766, kommer emner som frihed og ejendom til fæstebønder i støbeskeen. Der er tale om bondereformer med udskiftning og ophævelse af dyrkningsfællesskab fra 1768. De fleste reformer falder dog til jorden, da Struensee falder i baghold pga. den kongelige affære. I Slesvig skal man nu også have indført faste efternavne (en af Struensee's reformer). Det havde Jacobs familie dog haft som tradition med sydfra, så det var ikke nyt for dem, og kun en ubetydelig reform. Andre sprængfarlige reformer er: afskaffelse af tortur for tyveri, afbureaukratisering, afskaffelse af forbud mod familieægteskaber, pressefrihed, hjem for uægteskabeligt fødte børn. Der var vist 1800 reformer i støbeskeen på bare 2 år. Struensee's hjerne må jo have været på kogepunktet. Manden måtte jo være genial eller gal i betragtning af, at vi skriver 1770. Så var de jo to om at være gale ved hoffet. For øvrigt havde Struensee foranstaltet et mindre kup i forhold til statsrådet forud. Men så er det, at man pudser skarpretteren på manden 1772. Afløseren er Hoeg Guldborg og klanen omkring arveprinsen (halvbror til den syge Chr. VII) og dennes mor. I al fald nedprioriteres koloniseringen og reformerne. Guldborg afskediger både Moltke og Bernstorff.

Selve **udskiftningen** eller gårdenes udflytning, som var påbegyndt ca. mellem 1760/70, baseredes for en stor dels vedkommende på krongodsets udparcellering, sidenhen fulgtes nødtvungent den samme praksis på adelsstandens godser. Kongen og Struensee var lidt længere fremme i skoene mht. at betragte bønder som statens grundlæggende kapital, et synspunkt, der til at begynde med havde svært ved at grundfæste sig hos den grundbesiddende adelsstand?! Det skete først da naturaliebetaling sløjfjes. Da var det ikke længere nødvendigt, at adelen eller grevskaber boede blandt deres undergivne. Herskaberne ville ikke længere bo blandt den laveste klasse i samfundet. De benyttede forvaltere og flyttede selv til lidt større byer og købstæder, hvor man havde omgang med det voksende borgerskab og den ambitiøse embedsstand. Her var der grundlag for at svælge i luksus. Sikkert i forlængelse heraf mistede en hel del borge og slotte i området deres betydning og blev sløjfet fra midten af 1700 tallet. Flere havde langt tidligere mistet deres befæstningsmæssige status. Nyhus, Grøngård, Tønderhus, Brundlund, Hansborg, Trøjborg, Møgeltønderhus/Schackenborg og Duborg er bare nogle stykker. De fleste nedbrydes, da de havde lidt overlast i 1600 tallet, nogle moderniseres og er den dag i dag bevarede perler i landskabet.

Amtmand **U. A. Holstein** i Tønder amt var ihærdig med udskiftningen mellem 1767-70. Men det gik trægt. Der var mange protester og også over de fremmede kolonister. De lokale folk ville helst ikke forlade det trygge landsbyfællesskab og blive ligestillet med

tilflytterne ude på den åbne flade vindomblæste hedeslette. Landsbyfællesskabet havde både indbefattet beskyttelse men også disciplinering. Man havde været omfattet af beskyttelse mod sult, røvere og andre ulykker. Ved markarbejdet, hvor hver bonde havde en lod (men ikke sin egen), var det bydende nødvendigt at alle arbejdede på samme tid for ikke at forvolde skade på hverandres lod. (Den tids kolkhoser). Enhver arbejdsdag blev ikke sjældent afsluttet med musik, dans og druk. Dyrene røgtede man i fællesskab via fælles hyrder.

Med udskiftningslovens spæde begyndelse i 1766 og fremefter skulle hver fæster flytte sin bopæl uden for byen og placere den på den faste lod, man fik tildelt som fæste ude i det åbne landskab. I de sparsomme skovområder kunne både røvere og ulve holde til. Den flade golde hedestrækning, hvor der var langt til naboen, var selvsagt ikke attråværdig. Ulve kom i større kobler ud af skoven og overfaldt uden tøven en enlig mand på hest eller en arbejder i marken, og uden skydevåben var der intet at stille op. Ulve kunne endda komme helt ind i de små landsbyer, hvis der ikke var hegnet godt nok og byledet ikke lukket for natten. Flere fæstere nægtede da også at flytte ud af byen og ville hellere lade sig nøje med et mindre hus og måske 3 td. land frem for at flytte ud i vildnisset. (2013 inviterer vi så igen ulve til landet).

En del udskiftede bol lå på ca. 10-25 ha., et kåd lå på omkring 1-2 ha., et inderste på omkring ½ ha, ofte dog uden jord. Det var jo aldrig meningen, at de sidste to grupper skulle kunne leve af jorden, de skulle jo gøre sig nyttige som arbejdskraftreserve og daglejer. Udskiftningen kom efter visse startvanskeligheder for alvor i gang i 1776 i Ravsted efter lovgivningsmagtens indgriben. I Bylderup var udskiftningen også i gang mellem 1776-82. Når der samtidig blev nedlagt og udparcelleret ladegårde, og hoveri afløst af afgifter, så stod disse ofte ikke i forhold til tidligere ydelser, og kunne let fremme gældsætning, men også tilskynde til innovationer.

Pengeproblemer og en begyndende samfundsforståelse var udslagsgivende for igangsætning af projektet. I hertugdømmerne, hvor der var flere store godsejerklaner, stødte indflydelsen fra de udenlandske oplysningsvinde på modstand, men omvendt var megen godsdrift ineffektiv og skreg på fornyelse. Jorden blev efter langt tovtækkeri bortforpagtet af godsejer, hertug eller konge, huset tilhørte bonden. Nu var bonden sin egen lykkes smed, men havde heller ikke noget sikkerhedsnet under sig ved sygdom og alderdom, og havde store arbejdsopgaver i at indhegne egne, og holde andres dyr ude af sine marker. Her var emner som hoveri, ejendomsret, stavnsbånd, militærtjeneste og menneskets personlige frihed store stridsspørgsmål i slutningen af 1700 tallet. I hertugdømmerne Slesvig og Holsten blev livegenskabet visse steder først ophævet i 1805.

Struensee's medarbejder Oeder havde fra omkring 1760 flittigt og indgående skrevet om landboreformer og det enkelte menneskets frihed. Han henviste til England, hvor hoveri allerede var blevet ophævet 1660. Oeder blev "kun" landsforvist efter 1772, da hans skrivelser var en tand for reformvenlige for den herskende jordklasse, Struensee måtte se sig gjort hovedløs under et henrettelsesspektakel, som blev overværet af måske 30.000 mennesker en skøn forårsdag i april. (Det lyder vildt overdrevet med det store tilskuertal, måske en joke?). Intet som gedigen underholdning gør masserne mundlamme.

Nogle skolereformer overlevede Struensee. Jacob kommer i vinterskole fra han er 6 år til han fylder 10. Derefter er der lidt undervisning omkring konfirmationsalderen. Skoleholderen har knap nok selv mere lærdom på bagen, og kan være en falleret soldat eller lignende. Men Jacob havde nu bidt mærke i, at børnene ude på vesterkanten i købstaden Tønder havde haft mere regning. Jacob fik at vide, at det var fordi de fleste senere blev involveret i handel, digebygning og søfart. Jacob syntes Tønder havde et smukt byvåben, nemlig sejskibet, selvom byen ikke længere var nogen havneby. Til Tønders skibsbro var der kun ubetydelige små skibe, der kunne sejle til via den tilslammede kanal fra Hoyer.

Mange bønder i lighed med Jacobs familie var nødt til at afhænde dyr til eksport om efteråret, da der ikke var blevet avlet nok foder pga. mangel på gødning til markerne. En del koklatter var de jo tvunget til at bruge som brændsel. Lidt varmt mad var man jo nødt til at have. Ofte blev der kun kogt grød engang om ugen for at spare på brænde. Den sidste grød nåede ofte at få en grønlig pels. Brød bagte man ca. hver 14 dag.

Nogen gange havde man været så heldig at få lov til at tage nogle algeplanter fra strandområdet med retur på den lille vogn. Men det var småt med sådanne tiltag. Det var godt at kartofflen var en nøjsom plante, og den gav et godt høstudbytte. Både dyr og voksne spiste en del kogte kartofler i Jacobs familie. Mange af de andre gamle og herboende bønder kendte slet ikke denne plante og ville slet ikke spise kartofler. De mente den måtte være giftig, siden den havde groet under jorden, og så havde de slet ikke forstået at den skulle koges først. Hvis ikke kolonisterne havde haft denne knoldvækst, så var mange nok sultet ihjel, navnlig i den barske vinter mellem 1765/66, hvor folk og kvæg på stribe dør af sult, og i kølvandet kommer kvægsygen 1769.

Efter moderens død havde Jacob ikke rigtig været glad, og faderen sendte ham ud af huset efter endt skolegang, og afsatte ham til at gå til hænde hos en skomager, så kunne han måske komme på andre tanker. Valget var faldet på Tønder.

Jacobs tid i Tønder

Købstadslivet adskilte sig en del fra livet på landet. Man kunne ikke uden videre få ophold i en købstad, og da slet ikke skarpretteren. Han og hans familie kunne knap nok komme i kristen jord. Dette erhverv blev først afskaffet 1847. Meget bedre stillet var heller ikke hvervet som natvægter, by og retsbude eller fattigfoged i 1700 tallet. På samme måde var man afvisende overfor driftige jødiske handelsfolk i byerne. "De ville bemægtige sig al detailhandel", hed det endnu 1795 i Tønder by. For at blive borger måtte man aflægge ed som retskaffen borger, ægteskabsfødt, ægteviet med en ren straffeattest, og at man ikke var livegen. Det var vilkårene op til år 1800. Nu skulle Jacob ikke være borger eller skarpretter, blot umyndigt tyende.

I det hele taget var der stor standsforskel i købstæderne, også når man skulle jordfæstes. At blive jordfæstet var måske lidt meget sagt, for i 1600 og 1700 tallet løb svinene endnu løse rundt i gaderne og forvildede sig ofte ind på kirkegårds- eller gravpladserne, og forvandlede hurtigt et område til en pløjemark, så gravrester måtte samles og flyttes. Det var nemlig ikke alle, der tog det så højtideligt med en gravdybde på 2 ½ alen. Til sommertid avlede graveren hø på kirkegårdens jord. Lidt mere gravfred fik de mere bemidlede, når de bisattes inde i kirken under gulvet. Men det kunne hurtigt blive trangt både ude og inde under jorden når det var pesttider. I løbet af 1800tallet blev det forbudt med grave under kirkegulvet. Der må da også have været en vis odør i kirken. Gravfreden kunne til en vis grad opretholdes, og svin holdes på afstand, når man på kirkegården blev gravsat med en kæmpe stenplade ovenpå graven. Jøder og katolikker var for det meste henvist til en bestemt del af kirkegården.

Nogen dårlig by syntes Jacob ikke at Tønder var. Det var efterår, og han tænkte at der måtte være dejligt lunt i et byhus. Han havde jo håbet på at skulle bo i et af borgerskabets statelige gavlhuse med alle mulige udsmykninger. Han fik anvist et lille leje med resten af tyendet i et beskedent og fugtigt baglokale op af staldbygningen. Skomageren havde et par køer i stalden midt inde i byen, med møddingen liggende ude på gaden. Det var det samme ved alle husene. Købmanden ved siden af havde hele 30 kreaturer i stalden bag det statelige hus. Så møgbunken fyldte godt op ude på gaden og ajlen sølede gaderne til. Det var noget de fritgående svin havde stor fornøjelse af, børnene lidt mindre, for de store søer kunne godt finde på at hapse efter et mindre barn. Det skete da også at nogle eller noget blev bidt eller ligefrem spist.

Købmænd havde ved siden af adelen som de eneste ret til opkøb, salg og eksport af opfedede stude, og dem var der en del af i marsken, også i den frisiske del. Købmændenes opfedede stude blev ofte drevet til Husum og udskibet til store byer i Holland eller Sydtyskland. Lavadel og rige købmænd gjorde hinanden selskab i byerne og alle var godt

beslægtede og indgifte med hvad deraf følger. Store summer blev omsat i pomp og pragt i de opvoksende købstæder, hvor en voksende "embedsmandsstand" holdt sit indtog. Håndværkerstanden fik derfor stor udvikling, og Jacob samt det øvrige tyende fik meget forefaldende arbejde.

Jacob blev oftest sat til at muge, malke, vande og fodre dyrene. Der var et godt stykke til torvebrønden, hvor han hentede vandet. Det blev tidligt mørkt, og han skyndte sig, for han ville ikke skulle stavre af sted i buller bragende mørke. Det var engang sket, og han kom til at løbe ind i brønden og slog sig på den. Skomagerens ene svend havde grinet af ham og fortalt, hvad han havde været ude for. Han havde været ude i byen efter mørkets frembrud, og på en beværtning havde han fået nogle puncher, måske for mange.

På hjemvejen bliver han overfaldet. Han får et ordentligt slag i ansigtet og går så helt omtumlet selv til modangreb, blot med det resultat, at han får endnu et par gevaldige slag på kroppen. Men så lykkes det ham at få fat i slynglens ene arm, men da den ikke er til at vride af led, går det endelig op for den omtågede svend, at det er selveste vandpumpen på torvet, der har attackeret ham. En af de mange natvægttere var efterhånden blevet opmærksom på tumulten på torvet. Han var en stor karl på næsten 2 meter på hver led, som hurtigt fik ekspederet den forslåede skomagersvend til det rette opholdssted for den tid på døgnet. Den "anden" slagsbroder var ikke tilnærmelsesvis maltrakteret. Det tog svenden et par dage at restituere.

Det tog også et par dage for Jacob at finde ud af hvilket ben han skulle stå på, da han havde fået afslag på at få fri til et bryllup i familien. Også faderen havde lagt et ord ind for at få sønnen hjem et par dage, men det faldt ikke i god jord hos skomageren, at skulle give slip på sin arbejdskraft. Da Jacob stadig fik nej efter at han havde tilbudt at arbejde ud over den aftalte tid, havde han helst kvittet sit ophold hos skomageren på stedet, men det kunne være med livet som indsats. Han fik dog fri en dag omkring nytår. Jacob faldt efterhånden godt til i byen, og måske ville han gerne opnå borgerret i staden. En købstadsborger havde ingen militærtjeneste at yde, ligeledes var fogeder, præster, lærere og studenter fritaget, modsat landbefolkningen, og man havde langt flere rettigheder end den tarvelige bondestand.

Når der var markedsdage i byen, var der stor travlhed på både store og lille torv. Ja der var salgsboder over alt, også på hovedstrøget. I næsten hvert andet hus var der så beværtning med udskænkning af øl og stærke drikke. Endnu før daggry samlede kræmmerne sig uden for byens mure og strømmede ind så snart byportene åbnedes. Der var også gudstjeneste på dansk for tyende før daggry kl. 5 30. Handlen begyndte tidligt og Jacob var med fruene på torvet for at bære varer hjem. Ud over krydderier og andre eksotiske ting købte hun gerne noget fint silketøj til et af børnene og klædestof eller bændler til sig selv. Efter kl. 10

var handlen også fri for alle andre end borgerskabet. På det tidspunkt havde Jacob allerede været længe på benene, ikke bare med at hente vand og tænde op i komfuret, men han blev som regel tidligt sendt hen til en af byens velhavende rådmænd, hvor såvel konen som også manden i huset skulle have ordnet deres parykker. Man havde fundet ud af, at det havde Jacob hånddelag til. Havde hans virke på det område haft sin gang på jorden år 2013, havde man nok kaldt sådan en krabat for hår-ekstension-stylist.

Manden, eller monsieur, som han blev kaldt (de havde skam også fine betegnelser dengang), kunne ikke nøjes med at få ordnet krøllerne, han skulle også med blæsebælg have pustet farvet mel fra alle sider på sin på hovedet opsatte paryk. Hele rummet blev indhyllet i en kæmpe melsky, hvor det var svært at trække vejret, ja der var ligefrem fare for at blive kvalt. Jacob var ganske habil til at arrangere krøllerne i de rette folder og arbejdet var ganske morsom, navnlig når monsieur var totalt indhyllet i en støvsky. Selvom han havde tørklæde foran ansigtet som beskyttelse, skete det at der måtte nyses, og en hel hær af nys stod i kø, indtil en venlig sjæl fik åbnet et vindue og drevet det værste støv den vej, ved at tililende personer i husstanden kom løbende med tæpper og tørklæder og løb forvirrede omkring hinanden viftende til ingen nytte. Så var Jacob ved at falde om af latter, alt imens han deltog i løjerne.

Jacob tænkte at moderen nok hellere ville have brugt melet til at bage, selvfølgelig uden tilsat farve. Ja vigtige personer kunne finde på mange løjerlige ting. Således havde Jacob for nylig hørt, at en adelig fra området havde henslængt sit legeme i et mælkebad (den tids botox?). Han gad godt vide, om det var rigtigt når nogen hævdede, at mælken efterfølgende var blevet solgt, i sål fald var det da genbrug. Men om det var mere gavnlige end de farlige og ret så udbredte åreladninger, var måske en smagssag. Jacob følte sig alt andet end tiltrukket af fag som barber og smed, da det var disse, der som regel havde åreladning i deres repertoire.

Konen eller Madame i huset hvor Jacob kom, havde været i Hamborg for at få lavet sin paryk. Den var næsten en halv meter i højden, og den krævede bestemt sin kvinde at stoltse rundt med. Hun var lidt fin på den, så hun havde sikret sig, at kunstværket på hovedet ikke var lavet af hestehår eller af hår fra pestofre. Hendes var udelukkende lavet af hår fra almindeligt afdøde personer. Helt uforblømt havde hun spurgt, om ikke Jacob havde en søster med langt hår, i så fald var hun interesseret i at købe det til en eventuel ny paryk.

Håret var anbragt på en trådopsats af en slags, og blev holdt på plads af bånd og bændler. Hvordan hun sov med det hylster på om natten, kunne Jacob ikke fatte, men hun havde vist en træklods under hovedet, så at der ikke gik kludder i den øverste etage. Hun brugte ikke farvet melpudder til sin paryk, men skulle have ordnet krøllerne og sat kniplingebånd

rundt om menageriet, der var blevet godt konserveret eller cementeret med en slags paste. Når hun skulle gennem døråbninger, måtte kun gå ned i knæ, hvilket ikke var så let endda, og så måtte hun med hænderne styre og balancere den hårrejsende pragt gennem døråbningen. Det var indiskutabelt at hun bevægede sig ud i blæsevej, og det var direkte livsfarligt for damen at komme i nærheden af træer. Ja aristokratiet og borgerskabet ville ikke stå tilbage for det farlige og farverige liv ved hoffet. Kongeparret og Struensee havde rejst rundt i land og rige, og alle damerne havde måbet over hvor graciøst dronningen havde viklet sig ud af den lukkede hestevogn med hårpragt og kæmpe kjole i god behold. Kort efter falmede såvel Struensee's som også elskerindens hårpragt i den grad.

I Tønder by var rådmændenes fruer også med på noderne. Efter gudstjenesten og ved andre lejligheder samlede byens top sig i gavlhuset på store torv til fornøjeligt samvær med kulinariske udskjelser af rang. Under en sådan sammenkomst skulle en af damerne være besvimet da det viste sig, at en mus havde bygget rede i hendes øverste etage. Den paryk havde i al fald ikke været i Jacobs hænder. En hjælpsom sjæl holdt en duftflaske under damens næse, og hun var hurtigt ved sig selv igen, efter fjernelse af det u hensigtsmæssige i hendes hår, og næste ret kunne indtages og nydes i opløftet stemning. 1700 tallet var overspisningens århundrede hos de højere samfundslag, mens mindst 1/3 af befolkningen manglede basale produkter som mel og korn. (Guldsmede havde stor succes med at fremrylle og afsætte yderst flotte sølv- forarbejdede duftæg til det højere borgerskab, det forstås).

Gavlhus anno 2013 Tønder

Kagemand

De herskabelige huse havde ofte et hav af tjenende ånder. Andre familier havde færre tjenende ånder, der så blot måtte arbejde des mere. Men Jacob var nu glad for ikke at være blevet installeret som tjenende ånd i et herskabshus. For hvis de var fine på den, måtte alt tyende stå op inden en vis herre fik sko på, måtte sørge for brænde og tænde

op, hente og koge uanede mængder vand, og efterfølgende slæbe det i kander eller spande op af trapper til et dertil forberedt badekar af træ. Efterfølgende måtte det brugte vand slæbes ned igen, og så måtte man ligge på knæ og skrubbe gulve og fliser i hele huset og skylle efter med vandet. Og meget af dette arbejde foregik jo i halvvejs mørke, i al fald om vinteren. Tøjevask var alt andet lige et mere omfattende arbejde og kunne stå på i dagevis, og ofte måtte de forskellige stofdele af forskellig kvalitet på en klædedragt adskilles og vaskes separat, og efterfølgende sys sammen igen. Kniplinger, var selvsagt meget bøvlede, men ofte brugt.

Strygning var decideret vanskelig, da man mindst måtte have flere jern i gang samtidig, da de jo skulle opvarmes i ilden, hurtigt blev kolde igen, og ofte måtte tørres af for ikke på ny at tilsmudse tøjet, og så var temperaturen ikke til at styre. Hos håndværkerfamilien slap Jacob for sådanne arbejdsbyrder. Den smule vand der skulle bruges til kattevaske i håndværkerhjemmet, var det ikke værd at snakke om. Men brænde skulle der bruges meget af. Konen i huset og de ældste børn var begyndt på en nebengesjæft. De havde fået bygget en stor ovn, for de begyndte at bage og sælge lidt brød. Der var blevet bygget stenbænke på ovnen, og det var absolut det bedste og varmeste sted at opholde sig. Brødet var heller ikke af værste skuffe. Modsat andre bagere blandede man her ikke benmel, savsmuld og andet skidt i, der uvægerligt faldt ned fra væge og loft. Rådmænd og visse andre herskaber satte pris på forholdsvis rene og ufordærvede varer.

I deres huse nøjedes man jo heller ikke med at spise grød, brød og lidt kød i ny og næ. Her kunne den stå på flere retter, ja et utal af retter, og alt måtte have de rette temperaturer, ellers fik køkkenpigerne det i hovedet igen, og et lag prygl oveni. Den mest udsøgte ret var en overgang ølben (flæskeben i øl) serveret med grønlangkål og sukkerbrunede kartofler. En himmerigs mundfuld syntes herskabet, og for den sags skyld også Jacob, når han en sjælden gang, mere eller mindre autoriseret, fik del i smovseriet. Ofte var der selskab i sådanne hjem, og de kunne vare til langt ud på aftenen, så kulierne i underetagen fik ikke hvile før meget sent, hvis ikke de også med kerter i hænderne eller med hjemmelavede glødeduske måtte følge herskaberne gennem den mørke by og nat. Så var man selvsagt segnefærdig.

Jacob havde fået strikte ordrer på at holde sig fra sølvtøj og krystalglas, når han var på ærinde i rådmændenes huse. I så tilfælde, hvor han havde fingrene for langt fremme og blev taget på fersk gerning, ville han enten komme i gabestokken hos kagemanden, smidt i slottets/porthusets uhumske fangehul, eller i værste fald få en tur i galgen, og så var livet bestemt ikke det samme længere. Jacobs forgænger havde ikke kunnet dy sig, med det resultat, at han var havnet i fangehullet. Her havde han oplevet at flere af de andre indsatte, enten halvdøde eller skindøde, om natten var blevet attackeret af rotter. Jacob skulle ikke nyde noget af den slags. Til gengæld nød Jacob at se og studere det nye

borgmesterhus blive opført. Det blev nok byens smukkeste hus med sandstensgesimser osv. Han kunne dagdrømme om selv at få sådan et hus engang. Apotekerhuset var nu nok det flotteste og tilhørte en familie Langhein.

Jacob kom kun en sjælden gang i det statelige gavlhus (opført ca.1520) overfor apoteket, og kun i forbindelse med et ærinde. Det var en slags gildehus. Han vidste dog godt at de flotte kakler på væggene var bragt med hertil fra Holland, dengang Tønder endnu var en betydelig havneby i 1600 tallet. Da var rigdom blevet grundlagt.

Men da en del marskland var blevet inddiget, havde byen ikke været let at sejle til for de større handelsskibe. Flere skibe lagde efterhånden til ved Hoyer, Hjerpsted og Emmerlev eller Rudbøl. Det var ikke så sikkert i forhold til storme, og det var besværligt og dyr at skulle omlade til mindre skibe til Tønder, for slet ikke at tale om det næsten umulige at fragte varer med hest og vogn. Tønders købmænd og håndværkerstand var ikke glade for denne udvikling, hvor de gik glip af gode handelsindtægter, i og med folkene i de små havneflækker fik gavn af den meste søhandel og told. Ligeledes havde handlende i stigende grad bosat sig i landdistrikterne og berøvede derved købstadens borgerskab for indtægt. De søgte hjælp hos gud, konge og amtmand for at holde på deres monopoler og toldrettigheder, og for at komme de uautoriserede landhandlende til livs, som var dem en torn i øjet. Men det hjalp kun lidt.

En dag, hvor Jacob havde været med til at drive en stor flok okser og heste til Hoyer, hvor de skulle udskibes hovedsagelig til Holland, måtte han nive sig selv i armen, for her sejlede det ene skib efter det andet af sted godt lastet. Den dag sejlede i nærheden af 200 skibe dels fra Ribe, Rudbøl og Hoyer ned langs vestkysten. På havnen fik han fortalt, at nogle år tidligere var det meget almindeligt at 50.000 okser blev udskibet på et enkelt år. De unge knægte drev kreaturerne ud i vandet til de større sejskibe, hvor alle havde deres mas med at få dem ombord.

På havnen gik også historien om den hårde amtmand von Qualen, der ikke kunne få lastet okserne hurtigt nok, hvorfor han piskede og stak mændene med en slags pilestang, alt imens folkene stod i vandet til halsen og baksede med kreaturerne. Hans skibe blev lastet til bristepunktet, måske med op til 80 okser. Senere blev eksportørerne lidt mere mådeholdende, således havde en anden storbunde Beyer godt nok fyldt, men ikke overfyldt sine skibe, han lastede måske 40-50 okser per gang. Tiderne havde ændret sig en smule, korporlig afstraffelse af tyende var dog stadig dagens kost.

Unge knøse som Jacob kom nu som før med på skibene og havde nok at gøre med at fodre og holde styr på dyrene på og under dæk. Jacob selv var ikke i nærheden af at være søstærk, så det trak ikke i ham at stikke til søs. Så meget levende kvæg på et skib i blæst

og bølger, det var dog noget nær selvmord. Jacob havde det bedst med begge fødder på landjord. Der flokkedes endnu mange dyr på kajen, de skulle lastes i løbet af dagen. De mange okser efterlod mange koklatter på torvet. Folk kom løbende og skovlede køernes efterladenskaber op i store træspande og slæbte dem efterfølgende hjem til deres små jordtomter. Gødning måtte der jo til, hvis man ville dyrke lidt gemyse. Andre var i færd med at reparere reb, sejl og master på prammene og de større sejlskibe. Hele vognladninger hør blev læsset på nogle okseskibe et andet sted på havnen. Andre skibe var tungt lastede med korn eller tømmer til eksport. Der var liv og travlhed som i en myretue.

Men hvor var det spændende at se alle de fremmede skibe blive losset. Der var store partier af blandt andet metervare stof og silke, ris, rosiner, krydderier, vin, tobak og det kostbare sukker, salt og sandsten fra fjerne egne. Overalt holdt der vogne, som skulle fragte kostbarhederne videre. Nogle varer skal omlastes til mindre pramme, som sejler på Vidåen til Tønder by. Først skal de dog fortælles. Her kan Jacob godt se, at man må være regnekundig og god til at skrive. Han ser ud af øjenkrogen at en af storbønderne, som også driver handel og søfart, har fået læsset et stort parti krydderi og tobak på sin vogn, og han er efterfølgende ikke meget for at skulle fortolde varerne. Både kongens og hertugens repræsentanter gjorde krav på toldindtægter. Tolden var i det hele taget en højbetændt affære, som mange søgte at komme udenom, også købmændene fra Tønder.

Et andet sted på havnen var nogle kommet i klammeri, der blev trukket knive og truet på livet. Ja der var ligefrem en købmand fra Tønder kunne Jacob se, som søgte at hindre et parti Flensborg øl at komme i land. Det i Tønder bryggede øl havde svær konkurrence udefra. Det kunne Jacob godt forstå. Byens øl smagte ualmindeligt dårligt. Men nu var byens vandkvalitet jo også særdeles udrikkelig. Selv køerne var ikke vilde med vandet og drak hellere fra markens vandpytter, hvis de kunne komme til det.

Nu indtraf der omkring 1770 en forfærdelig ko syge i store dele af området, og omgående stoppede en stor del af okseeksporten, i al fald til Holland. England var mere villig til import fra DK, men det betød også, at Jacob ikke længere var så meget undervejs med stude. Heste blev der heller ikke eksporteret så mange af, da de i længere tid var gået til troppeforsyninger hos de stationerede rekrutter nede i Holsten, hvor den gottorpske del jo først officielt blev overdraget den danske konge 1773 via von Saldern. Kvægsyge og politisk uro var dagens emne.

Jacob møder kræmmer Nic.

Jacob havde fået at vide, at han ikke kunne fortsætte hos skomageren. Det var blevet magre tider i byen, der var blevet hårdt ramt af kreaturepidemien, handelsnedgang, restriktioner og dårlige høstår. En del handlende slog sig nu oftere ned på landet og drog

omkring som kræmmere, og så var Jacobs skrantende. Så da Jacob tilfældigt træffer den gamle kniplingehandler **Nicolaj T.** 1697 -1777 fra Ravsted ved kajen i Hoyer, hvor kræmmeren afhenter et stort parti garn, aftaler han at følge med ham mod hjemegnen næste dag. Kniplingehandleren er via en nu afdød søster i familie med præsteslægten på Jacobs hjemegn, og Jacob kender således flygtigt Nicolajs familie.

Den del af præstefamilien havde relationer tilbage til herredsfogeddynamstiet i Slogs. Det var også en efterkommer af den slægt (omtales senere), der i sin tid havde lavet handlen med kongen i forhold til oprettelse af kolonistkolonierne. Disse steder var blevet udparcelleret fra Vrågård, der havde stået i relation til Hajstrupgård, og på et tidspunkt i relation til Grøngård. Jo Nic. kendte forholdene, gud og hvermand. Kræmmeren var snaksagelig, og kunne fortælle et og andet, blandt andet også om det flotte renæssanceslot Grøngård (bygget af Hans den Ældre som jagtslot), som havde ligget et stenkast fra de ydmyge koloniststeder, men nu var det ved at blive nedbrudt. Engang var ladegården omfangsrig, og det skønne slot havde været omgivet af et stort skovområde, hvor den i sin tid (1523) flygtende herredsfoged i Slogs herred søgte ly for opbragte bønder.

Kræmmeren havde egentlig længst overladt sit livsværk til en af sønnerne, men som gammel cirkushest, der ikke kan undvære savsmulden, kan han heller ikke undvære kontakten med kunderne, så nu og da er han på farten i et ærinde for sønnen. Den gamle mand skal dog lige på en, måske sidste, visit hos noget familie i Hjerpsted og til kirkegården, hvor hans oldefar hvilede. I Tønder og omegn boede en mængde familie efter et par onkler. Nogle søskende var gifte og boede i byen, tillige med broderen Caspar, der som så mange andre var bemidlet købmand i byen. Her havde han stået i lære. Her havde hans bedstefar været købmand og deputeret borger, en af onklerne borgmester, og her havde han sikkert kunne få borgerret via alle sine forbindelser, men der var for meget ævl og kævl i byen, og Nicolaj havde derfor følt sig bedre tilpas på landet. Han var født i Ravsted, havde som voksen været bosat i trafikknudepunktet Bredevad, og nogle år efter moderens død i 1734, købte han det nybyggede aftægtshjem, hvor søsterens familie havde boet.

I Tønder besøgte han kirkegården, hvor bedsteforældrene på faderens side lå begravede. Så besøgte han de levende familiemedlemmer. De var alle blevet forsynet med det ypperste indenfor kniplingekunsten. Nic. havde gjort en god handel med nogle af de rigeste købmænd i byen, der selv tjente en formue på eksport af kniplinger. Borgmester Richtens var en af dem. Nic. havde ved den lejlighed fået vist tegningerne til digegrevens nye hus. Også flere rigere slægtninge til Nic. havde stadig deres virke ude i kogene og på digerne og havde været digegrever også. I denne egn var der i visse familier en del mønter på kistebunden.

Næste dag stod Nic. længe og skuede ud over vadehavet, helt i sine egne tanker, og han mindedes de mange slægtninge som havet havde taget i tidens løb. Før i tiden sejlede han ofte til øerne Røm og Sild for at gøre forretninger, følge med i trunkogningen og høre om de nyeste tildragelser lokalt og i verden, men det var helbredet for skrøbeligt til nu.

Ved Højer

Så drager den unge knøs og den gamle kræmmer fra byen. Dernæst skulle makkerparret lige et smut forbi indersten/ innsidder **Wolle O.T.** 1754-1786 i Nørre Løgum og afhente et parti metalspænder. Det var egentlig en rimelig omvej, men det syntes nødvendigt. Manden var egentlig nordjyde og fra Gjerndrup, oprindelig kommet til egnen for at tilhugge sten til de stenbroer, som man omsider havde iværksat at bygge, blandt andet Immervad bro. Måske havde han ladet sig lokke sydpå, da selveste kongen 1759 udsendte opråb om at tiltrække danske kolonister nord for Kongeåen til hedeopdyrkning i den del af landet, der 1720 var kommet tilbage til riget. Det skulle daniseres. Men tilslutningen var sløj. Nic. skubbede lidt til Jacob, der sidder ved siden af på kuskensædet, og gjorde lidt grin med, at Jacob og de andre kolonister fra Sydtykland, på samme måde som Wolle, havde ladet sig lokke til den golde hede i den tyndt befolkede, ja nærmest affolkede udørken.

Landet havde lidt meget i 1600 tallets mange krige. En stor del af befolkningen var blevet dræbt i de mange krige, var udsultede eller var bukket under for pesten. Igennem 1700 tallet led den fåtallige befolkningen stadig. Wolle var blevet hængende i landsdelen, men Wolles sundhed var heller ikke den bedste, så han måtte skifte over til noget mindre krævende arbejde, det blev så bælder og metalspænder, som kniplingehandleren også kunne finde afsætning for. Vejen derhen var lidt besværlig, og de måtte til tider køre en omvej for at finde et egnet vadested til at komme over de mange åer. Mange træbroer var i en aldeles dårlig stand, hvis ikke de helt var brudt sammen.

Det var en temmelig nedbrudt kvinde, der åbnede døren for dem. Wolle, der kun var i begyndelsen af 20 år, lå syg i alkoven og kunne næsten ikke løfte hovedet længere.

Kvinden fortalte med grådkvalt stemme, at præsten havde været i hjemmet, da Wolle var for svag til at komme i kirken. Præsten sagde at Wolle ikke havde længe igen, måske en uge eller to. Ja han måtte jo vide det, og alle nikkede samstemmende. Nicolaj betalte kvinden godt og de forlod den nærmest rallende Wolle.

Jacob måtte sande, at en tilværelse som inderst var betydelig mere møjsommelig og usikker end en fæstebondes, og allerede den var alt andet end glørværdig. Denne Wolle O. T. havde som inderst lejet et lille hummer hos en fattig fæstebonde. Måske fik han lov til at have en gås eller et får græssende på toftejorden, derudover var han afskåret fra at dyrke nogle afgrøder. Han var tvunget til at købe eller tigge sig til resten af føden, og købe kunne han kun, hvis han kunne sælge lidt husflid eller gå som daglejer og få en beskeden hyre. Blev han syg, havde kone og børn, så var gode råd dyre. Når der var gode tider for handel og søfart, kunne indersten lige holde hovedet oven vande, men havde ikke noget at falde tilbage på i nedgangstider, ikke engang en plovfure. Egentlig burde landet jo have nok plovfurer til alle tænkte Jacob, selvom man heller ikke kunne spinde guld på en lille bid fæstebond, men kartofler, det kunne man da altid dyrke, og roer og humle... Hvorfor skulle fæstebønderne også aflevere så meget af deres korn og andre produkter til lensherren, told og afgift til kongen, hertugen og kirken? De solgte det jo ikke til de sultende jordløse og daglejerne, som ikke selv havde mulighed for at dyrke, men solgte til eksport med god fortjeneste, som blev omsat i pomp og pragt. De kloge hoveder påstod ligefrem, at dette samfundssystem var gudsbestemt!

Den gamle kræmmer var udelte glad for at den unge knøs kunne ledsage ham på den farlige og ensomme vej, nu han havde en kostbar last på sin vogn. Sådant som Jacob så ud, kunne Nicolaj godt se, at kniplingehåndværks-produkter ikke var noget der kunne bruges der, hvor Jacob hørte til. Til gengæld forærede han ham en rigtig dejlig varm fåreuldsvest og hue, købt på havnen og syet af et af de får, der året rundt græssede på digerne og i kogene. Tøjet gjorde vældig stor gavn.

De snakkede om løst og fast, og Nicolaj indviede den uoplyste Jacob om fundet af de to guldhorn 1639 og 1734, kun et spytklat fra hverandre, alt imens de skrumplede hen over de sandede veje forbi Gallehus. Nicolaj fortalte om vældig uro ude i landene omkring dem, og om alle reformerne fra kronens side anført af Struensee. Mange kunne ikke fordrage denne reformator sydfra. Den gamle kræmmer havde ikke noget mod den fremstormende Struensee, men der skabtes splid og uro i landet. Nic. havde ligefrem overvejet at flytte til det rolige Stavanger, hvor en af hans sønner var læge. Jacob vidste knap nok at Norge hørte med til DK. For ham kunne den provins have været en by i Rusland. Det vidste han så til gengæld hvor var, for der var mange kolonister rejst videre til, da DK viste sig ikke at kunne indfri deres drømme.

Jacob kunne efterhånden godt se at han ikke kunne nå hjem inden mørkets frembrud, og det var straks værre syntes han. Men Kræmmeren beroligede ham med, at konen derhjemme ikke havde spor imod, at han blev og spiste med, og overnatte kunne han også sagtens. Og Jacob blev da også vældig imponeret, da de langt om længe nåede til Ravsted. Lige over for kirken lå præstens fine aftægtsbolig, som Nicolaj havde købt af svogerens efterfølger i 1741.

Aftægtsbolig

Aftægtsboligen var bygget 1735, et år efter Nicolajs mor var død 1734, tillige med den ugifte søster Sophia Dorothea. Søsteren Magrethe og svogeren, præsten Gjødesen, der efterfulgte Nic. far, havde også boet i huset, men var døde henholdsvis 1736 og 1738. Nicolaj var knyttet til sin fødeby, så han ville gerne erhverve huset af den nye præst Zoëga, og det skete 1741 på trods af store indrømmelser til præsten. Zoëgas salgskrav var uforskammede og helt latterlige i Nic. øjne. Samme år fødtes sønnen Tycho, opnævnt efter farfaderen, den hedengangne præst.

Denne kirkens nidkære mand brød kræmmeren sig ikke om, og det kunne alle og enhver danne sig et indtryk af, fordi Nicolaj havde hængt den uforskammede købekontrakt op på stuedøren (den eksisterer endnu 2013).

Aftægtsboligen var nok næsten tre eller fire gange større end koloniststedet ved Burkal, og der var fine vinduer i overalt, træplanker på gulvet og brolagt stor gårdsplads. Endda en seng med fåreskind og dyne fik Jacob anvist. Men maden var dog helt eksotisk. Først kom tjenestepigen med en opvredet varm klud, som man kunne vaske sine hænder med, og så blev der serveret hønsekødssuppe, efterfulgt af rådyrsteg med kompot og nogle grøntsager Jacob aldrig havde smagt på den måde, gulerødder revet og serveret med sukker og citronsaft. Der var desuden det rigtig gode Flensborg-øl, som kræmmeren plejede at drikke til. Det var noget andet end det sprøjt de i Tønder kaldte øl. Kræmmeren

underholdt og forklarede Jacob en hel masse om grøntsager, kompost og noget gødning eller fugleekskremer, der vist nok hidrørte fra oversøiske fuglekolonier. Manden havde sin egen mening om mangt og meget i samfundet. Præstens forkyndelse kunne altid krydres med et par ord om landbrugsmæssige forbedringer. Købmændene i familien havde fra Sydamerika per skib hjembragt noget fantastisk, men dyrt gødning. Sådanne skøre påfund var præsten åben for at eksperimentere med på sin jord, og han så helst sit eksempel efterfulgt, hvis resultatet faldt heldigt ud.

Jacob havde oplevet for meget, var træt og hans krop værkede, så han fik kun det halve med. Jacob var ikke vant til timelange samtaler eller monologer. Det Jacob forstod på det hele var, at kræmmerens far, den længst afdøde præst i Ravsted Tyge Thomæus T. 1652-1708 (TTT), havde eksperimenteret med fiskedam, og med alskens landbrugsmæssige sysler på de jorder der hørte til præstegården. Han havde entydigt været fortæller for frugthaver, helst med oceaner af forskellige sorter frugtbuske og træer, samt et utal af forskellige grøntsager og sædskifte, som han eksperimenterede en del med, dvs. hans underdanige ansatte arbejdede dermed under kyndig og myndig ledelse.

Ikke alt var faldet i god jord hos de øvrige bønder, når præsten på grandestævnet søgte at overbevise dem om det nyttige i sædskifte osv., som præsten havde ladet sig inspirere af hos kolleger i Slesvig, når han var på en af sine mange rejser. Det var til tider svært for den ivrige præst, som var mindst lige så ivrig storbonde, at have tålmodighed med de konservative og lidet oplyste bønder. De så mere frem til grandestavnets afslutning, som kronedes med noget øldrikning, end at de orkede en mindre forelæsning fra præstens side, ikke så meget om moralens smalle sti, men om jord- og avlsmæssige forbedringer. Men fra prædikestolen kunne præsten flette sine landbrugsmæssige fornyelser ind i sin tale. Som præst havde han jo ikke kun til opgave at forrette kirkelige handlinger, at føre kirkebog, at kundgøre kongens love og forordninger, men også at styre og styrke det sociale samvær i landsbyfællesskabet med sin opdragende funktion. Han var sådan set også den eneste, der kunne læse og skrive en sammenhængende tekst.

Det kunne også hænde, at præsten en vinterkold morgen, i en aldeles kold og ugemytlig kirke, (kakkellov blev langt senere installeret) efter et par salmer, et par øvrighedsmeddelelser, afsluttede med at forkynde, at han selv frøs ligeså jammerligt som de gjorde, og som køre- hestene udenfor gjorde. Så sagde han blot; "lad os gøre det kort: i herrens navn amen", så var den prædiken slut.

Jacob var ved at falde i søvn. Husets varmeovn gjorde ham rigtig godt og han fik senere en god nats søvn.

Næste dag kiggede sønnen Tycho forbi, og blev sammen med Jacob og alle husstandens beboere bænket omkring bordet, hvor der blev serveret noget så ejendommeligt velsmagende som æbleskiver. Af den rigelige æblehøst havde man skåret æbler i skiver, dyppet dem i dej og stegt dem på panden i smør. En sådan lækkerbisknen havde Jacob ikke fået siden familien forlod Kürnberg, jo, med minderne kom der en klump i halsen og en lille tåre i øjenkrogen. Efter veloverstået måltid, ledsaget af lange samtaler henover bordet, tog han afsked med Nic. og sønnen, der skulle nordpå, medens Jacob begav sig til fods mod Bylderup, og da han omsider kunne se Burkal kirke med dets synlige spir, var der så kun de sidste to år (Grønå og Sønderå/Gammelå) han skulle krydse, og så var der kun et stenkast til hjemstavnen. Langtfra synligt lå de små koloniststeder side om side.

Alt imens Jacob travede mod Burkal, funderede han over livets tildragelser, ikke kun hans eget. Jacob havde siden moderens død sendt hende en venlig tanke hver eneste dag. Det havde også gjort indtryk, da Nicolaj havde fortalt, at han bare var 11 år, da faderen/præsten Tycho Thomæus var død 1708. Det var så sørgeligt og næsten ikke til at bære, når man mistede dem, der stod ens hjerte nær i en tidlig alder, det vidste begge af erfaring. Men endnu mere sørgeligt var det, at Nicolajs svigerdatter Anna T. (1739) var død 1765 kun 3 mdr. efter det første barn, Mette Cathrines fødsel. Denne lille størrelse havde på mirakuløs vis overlevet, og Nic` s familie havde taget barnet til sig og sørget for en amme. Hun var en køn pige nu og en stor hjælp i den store husholdning hos Nicolaj og konen Catharina D.

Jacob var lidt betaget af denne unge pige. Godt hun havde sine bedsteforældre, for faderen, Nicolajs søn **Tycho Thomæus T.** 1741-1822, havde giftet sig igen og fået 2 børn, men boede hele sit liv i samme by og ernærede sig ved alskens handel. Far og søn gjorde ofte hinanden selskab, når de i forretningsøjemed var undervejs, og det skete, at de slog et smut forbi Nicolajs søster Elisabeth, der var gift med skolerektor S. i Haderslev. Det var også i deres hjem Nic. i sin tid havde lært sin kone, borgerdatteren Catharina H. D. 1713-1775 at kende.

Som regel kørte Nic. og Tycho med hestevogn på den gamle hærvej til Haderslev. Nicolajs mund stod næsten aldrig stille. Han fortalte altid en del historier undervejs, og Tycho lyttede gerne. Nogen gange var Tycho i tvivl, om det han hørte, var det pure opspind. Nu for eksempel, da de passerer runestenen på hærvejen, fortæller Nic. om det slag, der her fandt sted tilbage i 1400 tallet. 1422 var kong Erik af Pommern blevet standset ved Immervad bro og moserne deromkring af Limbeckerne fra borgen Tørning (rigsråder under kong Waldemar Atterdag), der havde fået støtte fra holstenske hærstyrker. Der gav de kongen og hans følgesvende et gevaldigt "bad", og kongen satte overstyr, hvad **Magrethe I** havde samlet under kronen, således blandt andet Trøjborg. Mens de skrumpede på den ujævne vej og Tycho så slaget gå for sig i fantasien, bredte gåsehuden

sig over hele hans krop. Al den lidelse de forskellige slag omkring denne historietunge vej havde afstedkommet, syntes han stadig hang dystert i luften og i ethvert forladt græsstrå omkring dem. Her var en tryk og gudsforladt stemning i luften. Her var man virkelig ude i vildmarken og omgivet af spøgelse og gengangere.

Når de to handelsfolk drog forbi Tørning mølle og herredsfoged Holms hus, vidste man heller aldrig hvordan vinden blæste, eller i hvad humør herredsfogeden var. Herredsfogeden kunne være noget så opfarende og barsk. Nic. mente bare man skulle stryge ham med hårene, og ikke som mølleforpagteren, nemlig lægge arm med ham. En herredsfoged trækker alligevel det længste strå. Sådan var det også gået, da mølleren var røget uklar med herredsfogeden angående vejretten til ladegården. Mølleren og hoveribønder var blevet dømt til at grave en vej gennem den mægtige borgbanke. Tænk sig sådan at befale en ommøblering af landskabet, hvor i sin tid den mest betydningsfulde borg Tørninghus havde ligget, tronende højt oppe med udsigt over landskabet. Den var brændt 1597, men anlægget var stadig særdeles imponerende, (og er det stadig væk 2013). Ikke desto mindre krævede manden 1753 uden skrupler en vej gennem den vældige borgbanke fra ladegården til kroen, begge i fogedens hænder. Barske løjer. Så ville Tycho hellere høre historier om bedstefaderen TTT og oldefaren Thomas T. fra Tønder og tip 1 oldefar Tycho T. fra Hjerpsted.

Her følger en beretning om Nic.` familie. (Vi skal nok komme retur til Jacob senere).

Mange dygtige skippere fra vestkysten sejlede jo ombord på tyske og hollandske skibe som kommandører. Korn, okseeksport og hvalfangst var mest fremtrædende. Men det var yderst farlig, og hvis man ikke stoppede i tide, blev mange indhentet af de evige jagtmarker på havets bund. En af de vidt berejste kommandører var **Tycho T.** 1587-1665 både sandemand, gårdmand, skipper og kirkevæрге i det yderligt liggende Hjerpsted, oldefar til Nic. Mest hovedbrud afstedkom nok jobbet som sandemand, ofte et utaknemmeligt job som lus mellem 2 stole. Ligeledes var han kirkevæрге i det sogn, hvor patronen og godsejeren på Trøjborg holdt til, og den familie var det vanskeligt at bide skeer med.

I samme periode er Trøjborg efter en omtumlet tilværelse kommet til familien **Schack**, der i forvejen havde Gram og Møgeltønderhus. Før var Peter Rantzau i 1579 blevet ejer af Trøjborg. Trøjborg har nok eksisteret fra 1300 tallet. I begyndelsen af 1400 tallet pantsætter **Magr. I** den til Ribe. Efter reformationen går borg og gods til **Frede II**, i 1500 tallet så til Rantzauerne. Som bekendt lod de Trøjborg forfalde fra 1658, da den mandlige linje uddør og kvindelinjen overtager ved giftermål med Buchwald 1659. Rantzauerne fuskede lidt rigeligt med hvad der er mit og dit, og tilranede sig eksempelvis 26 ha. kirkegods, forbrød sig mod fæstebønderne og blev dømt skyldige i flere omgange på

birketinget. Men man kunne jo altid true med sine ryttere eller bestikke en ny birkedommer. Derfor har Tycho (oldefar til kræmmer Nic.) haft nok at se til med de hårde negle Rantzau og Schack. Ikke desto mindre var han selv en ombejlet kommandør og skipper.

Nic.` forfædre oplever mandedrukning 1634

På den berygtede nat i oktober 1634 er ovennævnte Tycho med sit gode skib og 2 af sine 4 sønner nået til Tønning, efter at skibet i Altona havde losset en stor ladning stude fra marsken. Så de er et godt stykke fra Hjerpsted, da stormen brød løs og udviklede sig til orkan og for` henover vestkysten. De kommer sådan nogenlunde til Tønning. I Tønning blev der stor tumult, skibe i havnen splintredes til pindebrænde, vandet stod mandshøj i gaderne, hele huse skylles bort i lynende fart. Himmel og hav gik i et. Det var forfærdeligt mørkt og havet bare brølede løs og overdøvede alt og alle. Deres skib er ødelagt. De fleste skibe er ødelagte, hvis ikke forliste. Men sammen med andre strandede søfolk får de bugseret sig videre til Schwabstedt på et af de få resterende sødygtige skibe. Orkanen gør at de ikke kan fortsætte ad vandvejen nordpå. Tycho fik dog lykkeligvis fat i et par heste, og den lille gruppe rider så hurtigt hestene kan klare det barske vejr mod nord. Ved Husum møder dem et forfærdeligt syn. Det oprørte hav havde revet al marsken foran byen bort så vidt de kan skønne.

De gjorde et kort ophold for at tage bestik af situationen, men forfærdelsen bredte sig, da de opskræmte overlevende virkede som om de var gået fra forstanden og skrækslagen talte om jordens undergang. Landskabet Runghof og mange byer og andre øer ude foran kysten ved Husum var gået under med mus og mand. Selv kirkerne var borte, og hvem der kunne, og endnu havde kræfterne, søgte at redde sig indad i landet. Natten er nu kulsort, og man havde svært ved at holde orienteringen, og i deres ører er kun det alt overdøvende uhyggelige brølen af hav, og ildsøjler fra gårdene, som går op i flammer, skærer gennem nattens mørke. Tycho og sønner rider gennemvåde og med bange anelser videre. Undervejs flyver dele af stråtag og alt mulig andet dem om ørerne. Mange er på flugt væk fra kysten ligesom de. I nærheden af Rudbøl skilles deres veje. Thomas strider alene videre mod Tønder, hvor han for nylig er blevet gift. Tycho og søn fortsætter nordpå og passerer det der er tilbage af Emmerlev Kløv, og nåede efter en evighed udmattet til Hjerpsted.

Natten er knap så begsort da de når frem. Men hvilket syn møder dem? Deres gård står ikke længere, det halve af den oprindelige by, dvs. alt vest for kirken er revet bort. Stormen har lagt sig, vandet er begyndt at trække sig tilbage, og de overlevende går med tomt blik omkring og leder efter slægtninge i dynget. Morgenlyset åbenbarer gru og ødelæggelse. Stakke af tømmer, møbler, alt er pindebrænde. Døde og druknede dyr alle

vegne. Mudder med knogler og splintrede kister fra kirkegården har vandmasserne blotlagt, og alt ligger hulter til bulter op ad den kirkegårdsmur, som endnu står tilbage.

Kirken på dens granitkvadre, og før katastrofen stående på en lille bakketop midt i byen, står omgivet af vand. Tycho har ikke mange forhåbninger om at finde resten af sin familie i live. Men da han strider sig frem til kirken, kan han høre stemmer indenfor de tykke mure. Nogle få af byens beboere tættest på kirken har reddet livet i dette guds hus. Oppe på prædikestolen, det højeste sted i kirken, har nogle få søgt at redde livet. I tårn og på loft har blandt andet præstens familie og Tychos kone og to sønner søgt tilflugt. Voldsom gru står aftegnet i deres ansigter. De andre som ikke nåede derop, er revet bort med vandmasserne. Ved synet af sin familie foldede Tycho uvilkårligt sine hænder, og i hans bøn var et håb om at nogle af hans overlevende børn efter denne katastrofe, som gudfrygtige mennesker, ville vælge præstegerningen og tjene gud som tak. Et flere meter højt epitafie kommer til at dominere væggen til venstre for alteret. De næste dage gik med endeløs oprydning og et forsøg på at stede de døde til hvile, stille tørst og sult og få lidt varme til kroppen.

I 1634 nåede vandmasserne ikke helt at ødelægge byen Tønder. Mange diger blev ødelagt og fæstebønderne i kogen ved Møgeltønderhus mister 15 heste, 37 kalve, 1 tyr, 73 får, 21 svin, 27 hopper, 5 føl, 130 køer, 39 stude, 59 kvier, 229 gæs og -paradoksalt nok- et uvist antal menneskeliv. Til sammenligning drukner 6000 mand, 50 000 kreaturer og 1300 gårde skylles bort alene på øen Nordstrand med det sagnomspundne kornkammer Runghof, lige ud for Husum. Det betyder at Husum efterfølgende bliver en havneby, med deraf følgende opsving i forbindelse med studetransport til Holland og England, og eller landtransport til Flensborg. Den enes død den andens brød.

Tycho, som påtog sig kirkeværgearbejde, havde efterfølgende kun en lille pram til østersfangst og han satte åleruser. Men der var andre handlekraftige søfolk i familien. I Torstenssons-krigen 1643-45 fik mange selvstændige skippere langs vestkysten og på Røm ødelagt næsten alle deres skibe, hvorfor de efterfølgende hyrede på de hollandske og hamburgske skibe. Som agtede kommandører tjente et par af Tychos sønner ved denne bedrift en god skilling. Den ældste søn, Thomas 1610-1684, var som købmand flyttet til Tønder, og en af Thomas sønner, TTT, uddanner sig til præst og får sit virke i Ravsted fra 1681. Farfaren Tycho T. får desværre ikke den lykke at opleve denne begivenhed. Præsten udnævnes dog uden lensgreven Schacks velsignelse 1681.

Nic. farfar Thomas var ikke blevet afskrækket fra at tage på havet, tværtimod havde han efterfølgende sejlet fra Amsterdam til Brasilien. Hollænderne kappedes jo med Portugiserne om at sejle på de sydamerikanske kyster. Her havde han stiftet bekendtskab med de kannibalistiske indbyggere. De yndede at spise såvel venner som fjender. Det de

ikke kunne fortære den ene dag, gemtes til særlige lejligheder. Intet gik til spilde, knoglerne blev knust og blandet i mel eller rødder, og efterfølgende med stor appetit fortæret. (Når Nic. fortalte denne overleverede historie, afsluttede han med en vis skadefryd at bemærke, at det skulle gøre godt med friskt brød derhjemme. Så var han sikker på, at konen havde et helt hold hjælpende børne-hænder til rådighed ved æltningen, for der skulle jo nødig smutte noget utilsigtet ind i dejen).

Vel tilbage i Holland igen havde det dog været vanskelig at få sin hyre, hvorefter Thomas fremdeles satsede på selv at udstyre skib og hyre mandskab, som han så stolt kunne modtage ved kajen i Tønder. Enkelte gange sejlede han selv med et af sine skibe. Engang handlede han på Afrikas kyst, hovedsagelig med tobak, måske med slaver. Men for at slippe væk fra nogle kaprer, var deres skib kommet helt ud af kurs og var pludselig havnet ved Madeiras kyst. Noget smukkere syn var ikke overgået dem. Den frodige grønne ø var oversået med blomster og laurbærplanter. Se det var noget købmanden straks havde øje for, og med liflig vin opbevaret i gedeskind, blev det fejret, at man på et hængende hår havde hængt kaprerne af. Vel hjemme igen nøjedes han med at modtage skib og last på kajen i hjembyen, og ikke at udsætte sig yderligere for faretruende situationer. Laurbær som krydderi og øens vin kom efterfølgende på hans importrepertoire og på spisebordet i hjemmet. Fra Sydamerika hjembragte han på sine skibe metaller, fra Indien alskens kostbarheder.

Det var en svær tid så længe den 30 årige religionskrig 1618-1648 stod på, men også fordi Tønder begyndte at miste en del handel og skibsfart fordi marskområde inddigedes. Således måtte de større skibe fra midten af 1600 tallet lægge til ved Rudbøl og omlastes, men Thomas tjente stadig godt og blev deputeret borger og en holden købmand, der vidste at få de bedste kvindehænder til at fremtrylle de mest eftertragtede Tønderkniplinger. Denne handel indbragte byen større fortjeneste end oksehandlen. Der var en del om buddet, og det gjaldt jo om at holde på monopolrettighederne inden for byens grænser. Og vel forbarme sig, hvis en tyende fik nøkker og selv søgte at promovere sine kniplearbejder, eller hvis hun viste sig frem med disse på sin klædedragt, og gik hen og fornærmede borgerdøtrene, som det var forbeholdt at smykke sig med disse arbejder. Standsgrænser måtte nødig overskrides. Thomas var to år før stormflodskatastrofen 1634 blevet standsmæssigt gift med kirurgdatteren Christine R., hvis familie: Anna og Lorenz R. oprindeligt stammede fra Quern i Angel. Det var aldrig af vejen med en kvaksalver i familien. I 1634 blev der dog trods de indtrufne katastrofer i landet holdt et stort bryllup ved hoffet hos Chr. IV.

Nic.' far præsten TTT

Om sin far kunne Nic. fortælle, at TTT var den af købmandens sønner, som gik i latinskolen i Tønder, i bygningen ved siden af det nuværende Klostercafe/gavlhuset.

Som barn tog han ofte ned til havnen for at se faderens skib sejle op af Vidåen, og hvis det lod vente på sig, tog han sin springstok, og begav sig til fods de små 7 km ud langs Vidåen mod Rudbøl. Der var mange vandhuller, grøfter, priler og områder med dynd og slik, men med springstokken og tilstrækkelig forsigtighed, var området til at gennemtrævle for en knægt på raske ben, hvis bare man var opmærksom på høj vands-tiderne.

Mod ham kom et utal af mindre sejlskibe og fragtbåde sagte glidende gennem landskabet når vinden var gunstig til det. Den modsatte vej sejlede skibe med stude og korn. Inde på de lavt liggende enge, som ikke stod under vand, var nogle bønder ved at høste hø, læsse det på mindre pramme og så stagede de sig ind mod byen eller til havnen. TTT havde selv engang fået lov til at håndtere en bondes le. Det var bestemt ikke lige til men hårdt arbejde, der gav blærer i håndfladerne. En bonde kunne klare sådan ca. ½ ha om dagen, så var han segnefærdig og måtte nyde en god kop øl og en svingom. Nu var TTT jo heldigvis ikke i farezonen for at skulle blive underdanig hovbonde.

Hvis TTT var heldig, kunne han nå ud til kysten ved højvande, og måske tørfodet komme ombord på faderens skib ved Rudbøl. Her blev der som regel losset en del rhinskvin på flasker. Omlæsningen kunne tage en rum tid, inden skibet fortsatte til ende-destinationen i Tønder. Også fortoldning kunne tage evige tider. Herude var der mere vind, og en uendelig række større og mindre sejlskibe fra mange forskellige lande strøg forbi kysten. Der var hele tiden noget nyt at spejde efter, så tiden løb af sted. Der kunne gå timer før faderens skib med den kostbare last dukkede op i horisonten. Så stod han og vinkede til kaptajnen og dennes søn, en god ven fra latinskolen.

Også som voksen havde TTT sejlet en del under sin studietid såvel i Tyskland som i Holland. I det tyske kludetæppe er han med rejsefæller ved at komme i klemme mellem forskellige småfyrsters kæmpende tropper. Med følge havde han været sejlende på Donau til Wien, og pga. krigshærgen mellem Kejser Leopold af Østrig og Louis XIV af Frankrig (1672-79), rejste han med følge hjem over Prag og Dresden. Andre byer på hans omfangsrige rejse: Erfurt, Coburg, Nürnberg, Tybing, Ulm, Augsburg, München, Ingolfstadt, Regensburg. I 1673 studerer han i Leipzig, 1674 i Jena. (På den tid var tyrkerne også på flere erobringstogter i Europa, og havde flere gange stået udenfor Wiens mure. Senest blev de slået tilbage til Istanbul i 1683. Således har TTT haft et pust af islam i nakken).

På vejen hjem fra Rotterdam 1677, hvor han har besøgt en morbroder Erasmus Rasch i Utrecht, er det dog også ved at ende galt for ham, da han under hårdt vej, hvor en mast knækker, og han bliver slået omkuld, er ved at gå over bord og drukne. Jo sejlads var ikke ufarligt, men han var jo ud af en skipperfamilie og have tilstrækkelig respekt for "den blå hans". Netop i året 1676/77 besætter kongen Chr. V de gottorpske områder. Ja hvornår har der ikke været strid om hertugdømmerne? TTT rejser hjem over Amsterdam, og bor et par år hos forældrene i Tønder. TTT tog sin eksamen til præst i Kiel og blev indsat som præst i Ravsted i 1681, hvor han virkede i 27 år til sin død. Nic. pointerer, at faderen på sine studierejser samlede værdifuld inspiration i nabolandene, og at det var biblen, og ikke skydevåben, der var hans følgesvend på de forskellige rejser i det urolige Europa.

Præsten var afholdt og flittig, og havde mange folk i sin kirke, og har også efterladt sig mange forelæsningsreferater fra studietiden.

Det flittige arbejde fortsatte præsten ude på den gølge hedeslette. Det siges, at man på kirkespirets udformning eller mangel derpå, kunne aflæse noget om egnens frugtbarhed. Ravsted havde intet spir, og var da heller ikke nogen frugtbar egn. Ravsted kirke havde tidligt orgel, nemlig 1634, men pga. krigshærgen var det ødelagt. Også et ur på kirken var ødelagt af svenskerne og måtte erstattes af et nyt 1637. Ringeklokkerne var også udsat for hård medfart grundet krigshærgen, og fordi de blev slidt grundigt ved dage lange ringninger i forbindelse med agtværdige personers død og jordfæstelse. Ligeledes måtte man 1663 låne 500M af provsten til reparation af kirken. Også kirkens træloft var på et tidspunkt blevet erstattet af hvælvinger.

TTT får efter sin indsættelse i 1681 repareret orglet, så der igen er musik i kirken fra 1682. Præsten kunne så til orgelmusik i 1682 blive gift med Dorthea Caperdatter Tamm 1663-1734. Familiens aner: (faderen/præsten Casper Tamm og moderen Anna M. Pauli, begge født ca. omkring 1620/30) var fra Preetz i Holsten, hvor Caspar er præst 1660-1700. Anna Pauli's forældre er Magr. Marta og J. Pauli, bisp i Lüneborg omkring 1635, præst i Preetz 1641-59, hvor han dør midt i svenskekrigen, der mellem 1657-1660 også rasede i Holsten. Anna Magrethe lever til 1711. Casper Tamm, der havde studeret i Rostock omkring 1651, overtager præstegerningen efter sviger faderen. Begges slægter, sviger slægten Tamm og præstens slægt på moderens side (Rasch), stammer fra henholdsvis Holsten og Slesvig).

TTT var i sin tid mod hertug Chr. Albrecht af Gottorh's vilje blevet indsat i præsteembedet i Ravsted. Hertugen og også grev Schack havde en anden kandidat og andre planer. Amtmand og menighed sagde dog god for kandidaten med de gode talegaver. Var TTT Slesvig-holstener eller kongetro? (Hans kones familie boede ved Segeberg, og dette område ville kongen ikke give afkald på i 1684. Måske bundede hans politiske holdning mere i sympati for kongen, der var modstander af det slesvig-holstenske

ridderskabs politiske indflydelse, idet de hellere så deres egen magt øget? Måske var han inspireret af den kollegiale, men også familiære forbindelse til provst Kenckel, der aflagde ed for kongen og mod hertugen 1684). TTT kom dog ikke til at opleve at Slesvig blev knyttet tættere til DK. efter 1720, kun optakten til Store Nordiske Krig.

TTT har såvel været vidne til kongens besættelse af det gottorpske område 1677 under **Chr. V**, været involveret i embedsmændenes edsaflægning 1684 og brud med edsaflægning til hertugen. Provst Kenckel i Tønder aflægger ed efter et vist pres og beholder sin stilling ligesom TTT. Præsten oplever også 1689 begivenhederne, hvor Gottorp-hertugen får sine rettigheder i hertugdømmet retur, og oplever i 1698 at hertugen knytter sig til Sverige og bliver dets allierede, (også via giftemål). Det bliver anledning til den **Nordiske krig 1710-1720**. Og skuespillet mellem konge og hertug gentager sig som i 1670'erne med egne og hvervede tropper af alle mulige nationaliteter. Dyre krige kastede øgede skatter på almenen. Grever og den slags adelige holdt sig dog skattefri.

Der var ikke kun stridigheder hertugerne imellem, eller mellem herremænd og fæstere, men også mellem bønder indbyrdes. I Ravsted sogn var der således til tider en del indbyrdes kævl blandt bønderne, og præsten måtte agere mellemmand. Således var der 1699 opstået en strid om hø- og kornhøsten, og præsten TTT ville ikke skrive under på et papir om samarbejde mellem Ravsted bønderne, fordi de små bolsmænd skulle rette sig efter de store angående høsten. Præsten er selv en af de største bolsmænd, men hvad er motivationen? Sagen går videre til øvrigheden og præsten nærmest tvinges med i forpligtelsen om samarbejdets vilkår, som er gengivet af ham i et brev fra 1702. Præsten ville nok i højere grad væk fra det kollektive landsby-dyrkningsfællesskab, hvor innovation havde svære kår. TTT er blevet inspireret af familien og kolleger i Angel, hvor man var længere fremme med visse landbrugsfaglige fremskridt. Han måtte sande, at reformideer ikke altid toges imod med kyshånd af hverken øvrigheden eller fæstebonden. Det var også efter en af hans mange rejser til denne urolige egn, at han pådrog sig en livstruende sygdom, og trods en mængde bønner, døde han et par dage efter hjemkomsten 1708, efterladende sig kone og 12 børn.

Allerede efter 30 årskrigen havde fremsynede præster i Angel søgt at trække deres jordlodder ud af den kollektive landsbydrift. Her havde præster dannet forløbere for egentlige landbrugsskoler, hvor de eksperimenterede med afgrøder, gødning og nye dyrkningsformer, delte deres viden ud til interesserede bønder, og skrev bøger om det agrare spørgsmål. Jo TTT var små 75 år forud for de egentlige landboreformer, i lighed med Outzen (omtales senere) på vesterkanten, der i 1723 var i gang med samme bedrift.

Tråden blev taget op af Glyksborgs provst Lüders 1702-1786. Han havde tidligt i sin karriere beskæftiget sig med teoretiske og praktiske landbrugsmæssige forbedringer i hertugdømmerne. 1762 grundlægger han "det kongelige danske landbrugsakademi", hvor landmænd, lærere og præster samlede og udbredte nye praktiske initiativer. Ved siden af mange forskellige planter var humle, kløver og kartoffel de dominerende planter, som man søgte udbredt til den jævne befolkning. Disse planter havde indtil da haft et liv som eksotiske vækster i de herskabelige haver.

Efter en del modstand bredte agrarreformerne sig så langsomt efter 1766 i hertugdømmerne. Med udskiftningen kunne bonden i egen interesse år for år forbedre jorden, blandt andet ved indhegning og sandflugtsdæmpende beplantninger. Landsbyens snærende arbejdsfællesskab blev så småt opgivet. Således har præsternes "akademiske" arbejde, på trods af begyndende modstand, dog båret frugt eller bragt landbrugsmæssige landvindinger på længere sigt.

Flere familiemedlemmer

Andre familiemedlemmer til TTT blev gift ind i provst Kenckel-familien, ind i krydderihandler Langhein-familien, alle fra Tønder. Tønders borgmester Lorenz T. 1654- er en bror til TTT. På samme måde som det var svært med det samdrægtige samarbejde på landet, var det i byerne heller ikke altid let med samarbejde magistrat, øvrighed og borger imellem.

Det nævnes, at borgmesteren havde såvel sin søn Thomas T., deputeret borger, og sin svigersøn, rådmand Fr. Langhein (gift med Lorenz T. datter Anna), med i bystyret. Også Langhein nævnes som fadder ved dåb af et af præstens børn i Ravsted. Han er ud af en krydderihandler og apotekerslægt, men der arbejdes også med jura i familien. Langhein-familien havde borgerret i byen Tønder fra 1715 og Fr. Langhein nævnes senere som borgmester. Denne Langheinslægt har også haft familiemæssige relationer til Hajstrupgård i tidernes morgen, foruden en del bøvl med finanserne.

I bystyre- sammenhæng affødte den nævnte indspiste familiekonstellation kritik hos nogle borgere, og borgmesteren måtte redegøre for sit familiedynasti overfor amtmand og hertugen af Gottorp. Ligeledes måtte han stå skoleret i forhold til at have brændt vigtige papirer angående underslæb i bystyrerégi 1710. Det var åbenbart ikke ualmindeligt med en langbenet moral, da forgængeren borgmester Hattens havde lignende på sit cv. Hvor der handles - der spildes, mente Nic. til familiens forsvar. Lidt øl og vin i anledning af anskaffelse af piber, skolehvidtning og ny galge kunne ikke bringe hans sind i kog. Lidt fryns burde man da kunne tilkomme.

B. Købstaden

I byen Tønder (med købstadsrettighed fra 1243) ligger den politiske magt gennem århundreder hos borgmester og rådmænd. Fra 1637 er det 4-6 rådmænd og 1-2 borgmestre, der bestemmer over lov og ret i byen med de ca. 120 stavne, og selv har disse myndighedspersoner lidt fryns i form af skattefrihed og intet indkvarteringsbøvl. Borgere med borgerret kunne også allernådigst få lov til at være med i høringsfaserne. Tønder lå godt for både sø og landhandel, så længe Vidåen gik uhæmmet ind til byen, og vigtige landveje krydsede åen. Mindre heldig var at stormfloder også havde fri adgang til byen. Med sluser og inddæmninger mister byen sidenhen en del handel til Flensborg og Ribe. Tønder ville derfor have slusen så tæt på byen som muligt (Griffenfeldt). Med inddigning af Gammel Frederikskog (Rudbøl dyb var et problematisk område) og bygning af sluser i 1692, begynder en langsom tilsanding af Vidå, således at store sejlskibe snart ikke kan komme helt ind til havnen i Tønder. Afvanding bliver også så småt et problem. Tvisterne bliver ikke mindre på vestkysten mellem kystbeboerne og købmændene i Tønder by. Det er desuden et yndet sted at sætte garn og ruser ved sluseporte.

Skibene må lægge til ved Emmerlev, Hjerpsted, Hoyer og Rudbøl. Varerne må omlastes til mindre pramme eller lastbåde for at komme til Tønder. De nye havnebyer nyder godt af dette, hvor mange folk får deres daglige brød ved disse både. Det inddigede land (kogen) gav besidderne en del græsningsmuligheder, og en skattefrihed i 17 år, hvis man besad over 30 ha. Også håndværk, møllevæsen, fiske og jagtret var skattefrie. Til gengæld måtte spaderetten håndhæves. Det vil sige: hvem der ikke vil dige, måtte vige og overlade staven/stavnen til andre.

Et smukt syn var sejlskibene ude ved Rudbøl, når de på det nærmeste så ud til at glide gennem landskabet. Det syn havde TTT som barn ofte nydt derude i marsken, når han var på vej til farfaderen Tycho i Hjerpsted, eller for at modtage faderens skib.

Handel og handel

En af sandemanden Tychos andre sønner efterfulgte ham som østersfisker og sognemand i Hjerpsted. En anden var involveret i studedrifterne, som var et godt aktiv for godsejer og købmænd i perioden 1500-1800. Således havde både Schack og Rantzau på deres respektive ladegårde store mængder svin og kreaturer. Handelsmændene, som opkøbte og drev studene mod syd, kunne være nordjyder, hollændere eller folk fra Flensborg, Husum eller Tønder. Overvejende var det kun tilladt købstadsborgere at drive handel uden afgifter. Senere overtog de lokale handlen. Handlen foregik både på Ribevej fra Ribe tværs

over Toftlund til Slesvig, og på den østlige oksevej over Kolding og Haderslev. Med anlæggelse af broer over vandløb fra omkring 1770 érne, kom megen landevejstrafik til at gå på den vestlige oksevej fra Ribe over Tønder til Husum. Der var en betydelig trafik fra Ribe mod syd.

Det var et farligt arbejde sådan at rakke rundt med større dyreflokke. Ved siden af stude drev man også heste, får og svin. Således blev der 1640 drevet 200 svin fra Ribe gennem Toftlund og syd over. Tycho var nu heller ikke sikker på om sønnen efter aflevering af en så stor bunke griseri kom ind på de bonede gulve på Trøjborg.

For at gøre en lang historie kort, så forlod Peter Rantzau dog egnen omkring 1610 og overlod ejendommen Trøjborg til en kvindelig linje, nemlig Drude Rantzau gift med Otto v. Buchwald. Svenskerne kunne ikke indtage det stærke Trøjborg i 1644. Det blev i familien til 1776. Godsforvalteren Nic. Clausen 1630-1709 residerer på godset fra 1668. Han er tilvandet fra det frisiske område, hvor han også var godsforvalter. Forinden havde han giftet sig med en kirurgdatter fra Bergedorf ved Hamborg. (Folk af rang søgte tilflugt for krigshærgen indenfor de større byers tykke mure. Her havde Clausen lært sin kone Cathrine Steenbeck 1636-1683 at kende, mens hun var i huset hos amtmændene, der også legede Kirsten giftkniv til afveksling/tidsfordriv). Efter Anne Rantzaus død 1650 indfører sønnen Daniel Buchwald dog igen hoveri indtil 1690, derefter lejer bønder hovedmarken, og er lidt mere deres egen herre, men stadig undergivet de vilkår godsejeren udstikker og som godsforvalter Nic. Clausen ekspederer. Men så overtog Schack også dette gods sammen med nogle rettigheder til Rømø og Sild, både mht. told og østersfiskeri. En del af den gode marsk forstod han også at tillægge sig, ikke uden at blive upopulær hos marskbønderne. Uden tvivl var TTT så afgjort på de frihedssøgende bønders side.

Jo Nic. kunne fortælle et og andet om fortiden. Nu var han jo også ud af en præstefamilie, og præster, herredsfogeder, toldere og andre myndighedspersoner var jo ofte standsmæssigt indgifte i hinandens familier og plejede at ses ved fester, så man kom en del rundt på egnen og havde styr på begivenhedernes gang.

Således havde hans far TTT år 1686 været til bryllupsfest ved storbunden Beyer, sammen med præste-kollegaen Brodersen fra Randerup (Brorsons far), tolder Outzen fra List, herredsfoged Lund og andre på Hoyerkanen. Gaven bestod blandt andet i fine sølvskeer, og man nød lækre friske østers, friskfanget fisk og en god pibe tobak. Nic. kunne stadig få mundvandet til at løbe når snakken kom på Østers. Alle disse familiære kontakter gav Nic. gode forretningsforbindelser.

Nic. sociale omfjelt omfattede via en søster, gift med en efterkommer af herredsfogeden Nis Hinrichsen, dennes families nære relationer til Outzen slægten. De i disse familier udklækkede herredsfogeder, toldere, birkedommere og præster var fordelt over det meste af regionen. Ofte sejlede Nic. til List, plejede sine kontakter og gjorde en god handel med barden. Disse barden kunne snildt forarbejdes til stivere i skørter og parykker. Ofte var han til middag hos øens tolder Outzen. Igennem mange år færdedes Nic. fortsat i disse familier og nært beslægtede som Kenckel og Langhein.

Disse familiære forbindelser bundede dog ikke alene i glædelige og forretningsmæssige begivenheder men også i søfartsulykker, som der jo var utallige af på vestkysten. Sådanne ulykker binder familierne Outzen og Beyer sammen med Tychsen. Hvem er så disse to familier?

Tychsen møder Beyer/Outzen

Vi skal tilbage til en tid med riddere og blodige fejder, endnu længere tilbage end tiden for de historier, som Nic. havde hørt fra sin far præsten TTT., og som han sidenhen havde underholdt sin søn Tycho med på deres ture ad hærvejen.

Der var engang, vi er tilbage i eventyrets eller mytternes tid, og så kan meget ske. Halv eller lavelige familier knyttede sig til dronning **Magr. I**. En sådan slægt var Juel-Krummedige. Tilbage i 1400 tallet havde Juel/Krummedige-slægten nogle adelsgårde på højen ved Flensborg. Denne slægt bestod af Segebod Krummedige til Mehlbeck, gift med Sidsel Skram til Løgismose. De havde besiddelser på Fyn, Rundhof i Holsten og nede ved Elben. Nogle riddere havde et blakket ry som rovriddere på de store floder Elben og Stør, ja sågar i Hamborg drev de deres uvæsen. Ligesom en mytisk person som Klaus Størtebekker også drev sit pirateri deromkring. Via rovtogterne finansierede disse folk deres dyre krigsudstyr og underhold. Først senere fik de mere til overs for landbrug og begyndte at samle gods, hvor de havde afhængige bønder til at arbejde for sig.

Ja det siges, at dronning **Magrethe I** ikke var bedre end disse lavelige til at skaffe sig magt og gods, og ofte røg hun i totterne på ovennævnte pirat om overherredømmet i Østersøen. Ofte havde hun sin statelige flåde på tre store skibe med kanoner og 200 mand på vandet. Størtebekker blev dog sluttelig opbragt og sammen med 70 kumpaner halshugget i Hamborg 1401. Men i al fald købte hun af **Juelslægten** en gård på Mariabjerget i Flensborg, den senere efter statholderen Due opkaldte Duborg, med en fantastisk udsigt over Flensborg fjord. Hun skulle selvfølgelig bruge den militærstrategisk som magtdemonstration mod fyrsterne i syd og overfor hansestædernes indflydelse. Nu

fik hun dog ikke den store glæde af borgen, da hun blev angrebet af pesten og døde på sit sejskib på Flensborg fjord i nærheden af Okseøerne 1412.

C. Pesten

Pesten var blevet slæbt op igennem Europa fra havne i Italien, og mindst 1/3 af landenes befolkninger bukker under, byer bliver øde og store jordområder ligger brak, indtil ridderne fik henledt deres opmærksomhed på at samle gods og tvinge undergivne til at dyrke for sig og overlade sig overskuddet.

Også i kølvandet på **reformationen** tilraner adelen sig i 1500 tallet en del gods og gør bønder afhængige, og andre halvadelige synker som fæstere ned i en ufri bondestand, andre holder sig som selvejere. Processen resulterer i en del blodige fejder. Jo der er stor mobilitet i rangstigen.

Juelslægten var i flere generationer repræsenteret med borgmestre og rådmænd i byen Flensborg, ejede flere gårde der, men også besiddelser ved Haderslev/Hjerndrup og Astrup på vestkysten. Her gifter en Svend Vinther 1400-1440 sig ind i slægten Juel via en Anna Troelsdatter Juel 1410-1485. En af deres sønner, **Troels** Vinther 1435-1514 er gift med en Mette Pedersdat. 1445-1514, bliver herredsfoged, og er den, der samler en masse gods, og bliver den rige stamfader til alle de grene, som udgår fra **Astrup/Stavnager dynastiet**.

I denne Astrupgård-slægt er også Froddesen-Holste-familien indgift. De er fra den friske vestkyst, men repræsenteret med væbnere, studehandlere, købmænd og borgmestre i handelsbyen Flensborg. (Broder Froddesen, en væbner, skulle havde deltaget mod grev Gerhardts kupforsøg 1420, hvorefter han blev adlet af **Chr. I** konge 1448-1481. Greven blev senere myrdet af Niels Ebbesen). Kongens søn, **Hans** 1481-1513, laver ikke det store væsen af sig. (Det klæder ham nu ikke at lade Tørninghus forfalde.)

Han har sammen med broderen Frederik af Holsten, den senere **Frede I**, konge 1523-1533, et hyr med at undertvinge sig marskens oprørske folk. Ovennævnte Troels V. er opkaldt efter den bedstefar, der på skift eller samtidig med broderen Iver/Ejler J. havde været borgmester i Flensborg på den tid, da Magr. I har sin gang i byen. Den næste slægtning på borgmesterposten er Markward Holste, der kom til byen som studehandler og avancerede til købmand, siden borgmester omkring 1500 tallet.

Købstadslivet har sin egen charme og her gøres forretninger. Da Columbus 1492 sejler til nærmest verdens ende ved et uheld, får handelslivet tilført en ny dimension. De

ovennævnte købmænd tager godt del i den livlige handel, og det er længst ikke mere kun stude og hestehandel der har deres interesse, nej det er de eksotiske varer fra de fjerne kontinenter. Den ene dag kunne disse købmænd på hest være i et ærinde i Hamborg, hvor et parti varer skulle losses og fragtes måske til Tønder eller Flensborg. Eller de havde travlt med administration og gildeforetagsomhed i de højere kredse i byen.

D. Lidt om Nis Hinrichsen og dennes forbindelser

*(På det tidspunkt hvor Troels slår sine folder i købstaden, er også førromtalte herredsfoged **Nis Hinrichsen** og Frodde Brodersen (søn af den adlede Broder Froddesen) repræsenteret i byen. Et oldebarn til Nis H. giftes ind i Outzen-slægten (Dorte Jesdat), et andet ind i Mauritius-slægten fra Kiel(Anna), og lander ved hoffet i Sverige. Et tip 2 oldebarn giftes ind i Gjødese/Tychsen-slægten. Andre Outzen-repræsentanter får relation til godsforvalter familien Clausen på Trøjborg og til pæsteslægten Brorson, andre til gårdmandsfamilien Beyer med rødder i Juelslægten). Der er adskillige tråde at tage fat på og forske i. (Slægtsforskning kan blive en hobby, men også et åg uden endelig facit...)*

Alle købmændene i Flensborg var som sagt medlemmer i forskellige gilder. Disse havde forskellige formål, enten ren forretningsmæssigt, selskabeligt eller religiøst. I købmandsgildet kom man jævnligt sammen og regulerede bylivet og talte lov og ret, drøftede handelsbetingelser og priser og juridisk bistand ved for eksempel mened. Gildets funktion var lige som grandestævnets på landet, og af dets midte valgtes rådmænd og borgmester. De religiøse gilder havde til formål at hjælpe medlemmer i nødens stund, at be` for dem som trængte og at holde gudstjenester. De selskabelige gilder var rammen om det sociale liv, at knytte venskaber og ægteskabsforbindelser i en ellers ret lovløs tid, og ikke mindst for de højere sociale lag var gilderne stedet, hvor man udstillede og dyrkede ens standsfølelse og svælgede i luksus, mad og drikke. Flensborg havde jo mange "hellige" kilder og det var en af grundstammerne i det gode Flensborg-øl, som flød i rigelige mængder ved disse sammenkomster.

Ovennævnte Nis **Hinrichsen** er den sagnomspundne Nis Hinrichsen 1478-1554 fra Hajstrupgård, herredsfoged i Slogs gennem 36 år og gift med Anna af Vellerup ved Agerskov.

(Et herred er oprindelig fra vikingetiden en militær enhed, bliver sidenhen en rets enhed med galgebakke, tingsted og herredsfoged=(kongens forlængede arm). Efter middelalderen bliver det til en juridisk størrelse som grundlag for skatteopkrævning, lens regnskab og mandtal).

Nis fik tildelt gods og frigård (fri for at betale skatter til kongen) af **Frede I**, navnlig i forbindelse med sin optræden på Slogs Ting 1523, hvor bønderne gjorde oprør mod at herremænd og adel havde afsat **Chr. II** til fordel for onklen **Frede I**, søn af **Chr. I**.

Chr. II, konge ml. 1515-1523, og som var kong **Hans`** søn, var af storbønderne/adel blevet afsat da han havde udstedt nogle rigslove, som beskyttede bønder mod stormændenes villkårligheder. Denne farverige person omgiver sig ved hoffet med en blandet skare, blandt andet den som trolddomskvinde stemplede mor til elskerinden. Adel og kirken har et horn i siden på ham, ikke mindst efter blodbadet i Stockholm og hans invitation til **lutherdommen**.

Chr. II var ikke vild med kirkens afladshandel, blandt andet iværksat for at få finansieret Peterskirkens færdiggørelse. Afladshandelen blev også praktiseret i nord, og **Chr. II** bemyndigede høvedsmanden Henrik Krummedige til at beslaglægge al det sammenskrabede kirke-gods 1519. Egenrådigheden falder ikke i god jord hos rigsrådet. Det fører til kongens fald 1523. Så er det han snubber flåden og søger eksil og hjælp i Holland, dog uden succes, og siden lander han i ufrivilligt ophold på Sønderborg slot. (**Chr. II** var blevet sat som fange på Sønderborg slot 1532-1549).

På Slogsherreds tingsted kom det i 1523 til åbenlys konflikt mellem bønder og herredsfoged. Bønderne krævede **Chr. II** tilbage. Modsat søgte herredsfoged **Nis Hinrichsen** at overbevise bønderne om at hylde hertug Frederik, som i Viborg var blevet udråbt til kong **Frede I**. Sagen var afgjort, og de forsamlede bønder var svært utilfredse og skød med pile efter den på hest flygtende herredsfoged, der flygtede ind i de store skove omkring Grøngård. Han slap med livet i behold, og det siges, at hans røde kappe, gennemboret af pile, blev ophængt i Bylderup kirke. I 1800 tallet var den tilpas ædt op af møl, og den blev nedtaget.

Jo Nic. havde som barn længe stået og beundret både kappen og et kolossalt billede/epitafie, mens hans far, TTT, selv havde fortalt den glorificerede historie.

Ud over denne anekdote omkring pilebeskydningen, er der også forbundet et rygte/en anekdote omkring omstændighederne, som bragte Nis Hinrichsen i besiddelse af den adelige gård Vrøgård. Han skulle have sikret sig en underskrift af ejeren i en drikkelage. Sligt var kutyme ligesom brandstiftelse og mord. (Et par hundrede år senere bliver dele af denne jord inddraget i hede-koloniseringen, og en parcel tilfalder Hamann-familien/ Jacobs kolonistfamilie).

Nis Hinrichsen har nok haft venskabelige forbindelser til kongen **Frede I**, der ofte opholdt sig i området, navnlig i og omkring Tønder og Tønderhus/slot, såvel før som efter at han

blev udnævnt til konge fra 1523-1533. Handelslivet tjente godt når kongen med hele hoffstaben var i området, blandt andet via udstyr, tøj, korn og krydderier til hele hoffet.

En omreisende konge med hoffstat, måske med over 100 mennesker, kunne let give arbejdsopgaver til langt over 100 mennesker i byen. En by i forbindelse med en borg havde lignende fordele som en by i forbindelse med et munkekloster. Et munkekloster med måske 30 munke kunne inden reformationen give arbejde til langt over 100 folk ude i byen. Jord skulle dyrkes, tøj skulle vaskes, håndværk skulle udføres, gamle og syge skulle plejes, fattige skulle bispises, og sådan kunne man blive ved.

Det siges, at en guldsmed i Tønder fik til opgave at fremstille en kæde til en bjørn. Når kongen var på slottet i Tønder, var der således ofte fremvisning af eksotiske dyr, og nogen gange formastede man sig ved hoffet til at foranstalte en slags gladiatorkampe med disse dyr til morskab og adspredelse for hoffolk og specielt indbudte, hvis man ikke lige havde nogle misdædere at stille til spot og skue på borgens indergård, en heks at futte af, eller en person at klynge op i galgen.

Kongen orienterede sig mod Holland, og det udmøntede sig i handelsforbindelser, hvor købmænd og skipper fragtede mange fliser, teglsten og jernforekomst til byen og til slotsrenovering/Tønderhus. Varetransporten til søs overgik transporten til lands. Sidstnævnte var nærmest umulig pga. stor fare og mangel på farbare veje. Tønder havde tidligt opnået købstadsrettigheder, og var en livlig handelsby. Omkring 1500 tallet har Tønder nok haft hen ved 120 huse/stave og var ved at blomstre op, og havde som en af de første byer i hertugdømmet fået gennemtrumfet, at håndværkere skulle være bosat i byen og ikke i oplandet. Så var de toneangivende i byen da sikker på at have deres på det tørre.

Derudover havde kongen ligesom forgængeren, nevøen Chr. II konge fra 1515-1523, også sans for et dige byggeri ved Rudbøl. Det blev dog endnu før færdiggørelsen ødelagt af en af de mange stormfloder. Frede I havde sit hyr med bondestanden og nevøen, som spøjte i baggrunden i landflygtighed til 1531.

Nis Hinrichsen får 1527 af **Frede I** tilkendt og fornyet sin status som bonde på frigårdene Hajstrup og Vrågård. Han havde således en del besiddelser ved Lydersholm, hvor også hertug Hans den Ældre bygger jagtslottet Grøngård. Nis Hinrichsen får igen 1546 en stadfæstelse af sin frigårdsstatus gældende for Vrågård og Hajstrupgård af hertug **Hans den Ældre (dør 1580)** til Haderslev. Vedkommende er jo en bror til **Chr. III, konge fra 1536-1659**. En anden bror er **Adolph til Gottorp**. Chr. III dør omtrent i samme periode som Nis Hinrichsen, som dør (stor usikkerhed 1554/59) efter en tur til Hamborg. Mon ikke de herrer hver for sig fik en passende protestantisk begravelse.

Nis Hinrichsens efterkommere får på et tidspunkt Grøngård i fæste, men det nedbrydes senere, så der nu kun står en sølle søjle tilbage af det flotte bygningsværk. Noget af dets materiale skulle være blevet brugt på Store Tønde. Gårdene deles først efter barnebarnet Nis Hansens død 1616. Den sidegren som fortsætter på Vrøgård, engagerede sig sidenhen med købmænd i Flensborg (også egne nære familiemedlemmer som gjorde sig i brændevinsfremstilling) men forhandlede også med kongen om en aftale om indretning af ikke mindre end 11 kolonist steder i 1763. På selsamme udstykkede kolonist-parceller bosættes de sydtyske kolonister heriblandt Jacob H. og co. Resultatet blev et salg af resterne af Vrøgård ud af familien i 1777.

Den afsatte **Chr. II** sad som nævnt inde i over 25 år i luksuslogi på slottet i Sønderborg, grundet sine politisk fremsynede ideer vedrørende bondens ve og vel og sit vægelsind. Han havde sans for store mængder øl, vin og kvinder (konen Elisabeth, elskerinden Dyveke og dennes moder). Selvom man er spærret inde, behøver livet jo ikke være kedeligt.

Under lensherren Rantzau og andre adelige hærførere har herredsfogeden Nis Hinrichsen været med til at sikre **Frede I** herredømmet i landet, mens nevøen **Chr. II** "nød" udsigten på det skønne Sønderborg slot, men dør i Kalundborg. **Chr. II** havde tidligt forbudt kirken at have kontakt til Rom. Under **Frede I**' søn **Chr. III** gennemføres opgøret med kirken. Det var efter store kvaler, at det adelige rigsråd vælger Chr. III til konge. Bispegodset med de store jordtilliggender konfiskeres og tillægges kongens slunkne statskasse i forbindelse med **reformationens indførelse 1536**. På den måde fik kongen samtidig en gedigen vildtbane at boltre sig på i Jylland. Bønderes hunde skulle have afhugget et halvt forben, så de ikke skræmte kongens vildt i skovene. Formastede nogen sig med krybskytteri, fik han enten øjnene stukket ud, eller blev hængt, og for at demonstrere alvoren i forbrydelsen, blev der sat et gevir på galgen. Øvrigheden sparer ikke på udstyr. Desuden bliver mange katolske bisper, munke og en del lavadel sat fra bestilling, mange sank ned på bondestatus-niveau, og måtte snøre livremmen ind, eller søgte andre græsgange, andre blev på deres poster. I samme snuptag sættes de oprørske bønder atter engang på plads nu af Skram og Rantzau ved at selvejerne blev frakendt deres selveje, i værste fald også livet. Således var livegenskab ikke ualmindeligt i regionen.

Under Chr. III, konge ml. 1536-1559, bliver en del dyre lejetropper afskediget, nu er det bønderne, der både skal gøre militærtjeneste og også udføre store byggearbejder i fæstningsøjemed. Et absolut billigere valg af arbejdskraft. Ikke noget at sige til, at dele af slægterne på Astrup/Stavnager, fra lavadel degraderet til tilnærmelsesvis frie bønder, fremavlede en del stridsomme, forurettede bønder, der ikke uden videre tog hatten i hånden for øvrigheden eller nære slægtninge. Sådant en er nedennævnte **Niels P. V.** ud af slægten fra Astrupgård. Så er vi tilbage ved slægtstråden igen.

Deling af regionen Slesvig gør området til stridens æble fremefter

*Det var også under **Chr. III** at hertugdømmerne 1544 blev delt med hans brødre Hans den Ældre i Haderslev og Adolf på Gottorp. Denne deling giver vores region en særstilling. Hans dør ugift 1580, og så er det at Adolf i spidsen for den gottorpske del vinder terræn i forhold til den kongelige indflydelse her i regionen. I Store Nordiske krig 1700-1720, hvor kronen støder sammen med Sveriges krone om de østersøiske områder, er det, at gottorperne i forening med svenskerne blander sig mod kronen. Det er pga. de indviklede kongelige arvedelinger og magtkampe, at regionen bliver katebald, og hvor udviklingen af den slesvig-holstenske bevægelse måske tog sit spæde afsæt, idet dele af Slesvig med slottet Gottorp i kølvandet på den Store Nordiske Krig blev indlemmet i Dk. Holsten forblev et hertugdømme for sig.*

Reformationen var et historisk indsnit. Sønderjyllands deling er et andet vigtigt historisk indsnit. En nok så vigtig historisk milepæl i 1540'erne skulle Vesalius kirurgi og ligdissekering blive. Men det er en helt anden historie, som vores samtidige vestkystbønder levede i sand uvidenhed om, lige som det meste af Europa på det tidspunkt.

Fedder/Beyerslægten

Før omtalte Niels P. V. 1510-1579 var blevet så sur på sin bror, som faderen Peder T. 1475-1560 havde favoriseret, at han anklagede sin egen bror for mord 1548. Såvel hertug Hans den Ældre som også Chr. III måtte ind over og mægle. Manden er ret så stridsom og ligger også i årelang konflikt med slægten Andersen/Outzen på Havervadgården. Gravstenen over ham og hans kone Ingeborg F. fra Toftum lader som materiale brugt til noget sluseopstemning ved udløbet for Brøns å, måske før gravfreden er ophørt? Vel næppe, for selv om han var på kant med gud og hvermand, gifter hans formuende søn Troels sin lige så velbeslåede søn Niels med datteren fra den ovennævnte arvefjendslægt. Også Troels' bror, **Fedder N.** 1550-1626, er en formuende gårdmand, gift med den unge Anne 1577-1665. Han havde et afdæmpet gemyt, men havde mange jern i ilden og var ofte undervejs når han øjnene en god forretning.

Ofte havde Fedder hænderne fulde med at skaffe ting og sager til byggeriet af Glyksborg slot under **Hans den Yngre** (søn af Chr. III og bror til kong Frede II) i slutningen af 1500 tallet. Det var udsøgte ting slotsfolkene rekvirerede. Fedder N. fik kørt flere vogndulde huder til slottet, som tapet i de store sale skulle de fungere, hvis ikke huderne forinden blev kasseret af godsejeren/fyrsten. Ja Fedders kreaturer havde nu nok haft mere gavn af

huderne mod vejr og vind ude i marsken, men hvad havde en bonde forstand på kunst, og herskaberne betalte jo godt.

Man kunne sagtens køre hestevognen ind i den nederste etage, og Fedder var noget så betaget af salens størrelse med hvælvet loft og en næsten kirkelig stemning. Også salen ovenpå havde hvælvet loft og kolossale dimensioner. Storbonden forstod simpelthen ikke, hvordan man havde bygget noget sådant, og så på resterne af klostrets granitsokkel, midt ude i vandet på en opstemmet dam. Det var 3 langhuse bygget sammen, næsten lidt haubargagtig (pyramideformet) syntes Fedder. De små ”hemmeligheder” hang som fuglekasser på ydervæggene. Fedder stod i et af tårnene, nød den flotte udsigt og tænkte, at sådant et overdådigt flot slot slet ikke passede til en så utiltalende mand, som hertug/godsejer Hans den Yngre til tider var.

I bund og grund følte slotsherren sig vel bare forbigået og var nok ret misundelig, fordi det var broderen, **Frede II**, der var blevet konge. Nu skulle gud og hvermand blive misundelig på hans yndige slot. Da han var moderens yndling, betænkte hun ham også med såvel Norborg som Sønderborg slot inklusive bøndergods. Såvel samtiden som eftertiden ser ham som en sand bondeskænder. Jo han bestyrede sine besiddelser med energisk og effektiv hånd. Nu havde han jo også hele 23 børn og alt det løse at forsørge og skaffe besiddelse og brudeudstyr til. Der er ikke noget at sige til, at godsejeren var opsat på at samle en masse gods. I det nordlige Nørreskov lå det aldeles dejlige jagtslot Nygård lige ud til Lille Bælt. Manden har haft en uovertruffen sikker hånd mht. pragtfuld placering af sine besiddelser. 1584 havde han også overtaget jagtslottet Østerholm/Als af Thomas Stures slægt.

Han havde sans for det udsøgte og specielle ifølge myterne. Således lod han bygningen Østerholm renovere storslået, og tilføje 2 diagonalt stillede tårne med løgformet tag i kobber. (Bygningen blev nedbrudt 1733, men granitsoklen kan stadig opleves!) Hele komplekset var omgivet af en ret bred voldgrav og sø med mange gedder. Ligeledes anlagde han en frugthave ved Østerholm med mellem 500 og 600 frugttræer. Her på det lille slot holdtes store jagtselskaber, og krybskytter fik en hård medfart. I det hele taget var han meget hurtig på aftrækkeren med hensyn til at beskyldte folk for alverdens ulykker, også for hekseri. Hans efterslægt på Sønderborg slot går dog konkurs. Efterslægten på Augustenborg sættes på et sidespor. Efterslægten på Glyksborg får tætte forbindelser til den danske krone (Chr. IX fra Glyksborg kommer flere hundrede år senere på den danske trone 1863, mon det gav gravfred til Hans den Yngre?). Broderen til Hans den Yngre, **Frede II**, var til gengæld i hele sin regeringsperiode på kant med sin mor, fik bygget Kronborg og fik styr på Øresundskontrollen.

Hans den Yngre havde i sin tid været så heldig at arve det tidligere Ryd kloster efter sin onkel den milde Hans den Ældre. På dets sokkel byggedes det omtalte flotte Glyksborg slot. Ud over navnet Hans havde de to mænd vist ikke meget til fælles. (At beskrive manden (Hans den yngre) som utiltalende var måske store ord at tage i munden, når man i ens egen familie kunne mønstre lige så voldelige elementer. Fedders far havde jo anklaget broderen for 1 mord). Hertugen havde på sit cv langt flere uhyrligheder.

Hertugen havde præsteret 7 mord i et stræk. Det var alligevel en bedrift, at plaffe 7 bønder ned i et stræk, og efterfølgende klynge dem op, fordi de havde ”hjulpet” med at bortskaffe noget fordærvet kød, som var blevet kastet i voldgraven. Ligeledes var der ingen nåde fra hertugens side, når fæstebønderne segnede af udmattelse ved grøfte og dæmningsgravning. Dette arbejde forbedrede godsets markdrift betydeligt, men var en hård belastning i bondens liv, dog ved uvilje mod arbejdet, oprandt hans sidste dag lige så sikkert som amen i kirken. Ligeledes havde hertug Hans den Yngre på Sundeved 1576 jaget en hel del fæstebønder fra hus og hjem så han kunne danne godset Sandbjerg. En anden fæstebonde gik op i krudt og røg, fordi han sankede lidt træ i skoven. Tog man sådanne voldelige metoder i brug, så gik man entydigt i for små sko mente Fedder. Derudover flyttedes en å ved hjælp af en dæmning, så der kunne etableres mølledrift omkring Nydam mose (Nydambåd findes 1863). Nu var det ikke kun almindelig mølledrift med vandkraft, som manden beskæftigede sig med. Han lod også fremstille sortkrudt på sine stampemøller. Det krudt havde han jo også i mange henseender et stort forbrug af. Med dette i baghovedet loddede Fedder gerne først stemningen, inden han kørte ind på gårdspladsen mellem avlsbygningerne ved slotspladsen. Man skulle jo nødig uforvarende gå op i krudtrøg, når man kom på tværs af hertugens humør.

Fedder havde desuden lige hørt rygter om, at godsejeren havde fået erklæret provstens kone for heks. Hendes mand havde lånt en kirke lidt penge til noget renovering, hvilket ikke faldt i hertugens smag. Provstens kone havde opsøgt en klog kone for at blive klog på at få pengene retur igen. Ja så var hun jo nok i ledtog med de onde magter og måtte bøde for det. Hun skulle som kætter have været brændt levende, men på grund af hendes ophøjede stand, blev det allernådigst lavet om til halshugning, og provsten blev afskediget og mistede sit gods. På den måde fik hertugen fat i lidt mere gods uden at skulle have mønter op af lommen.

(1661 blev disse godsbesiddelser under Chr. V ophøjet til grevskabet Reventlow. Det eneste i hertugdømmet Slesvig, Schackenborg lå jo i kongerigsk enklave. Bønderne fik det efter sigende en kende bedre under denne godsejer).

I sine egne tanker stod Fedder og talte alle egeplankerne, der udgjorde det enorme og flotte gulv. Her lå det meste af en skov, og dem havde man ikke i overflod på vestkysten,

hvor sandflugten var gået hen og blevet en evig trussel for marker, huse og mennesker, navnlig efter at man i stor stil brugte tømmeret til huse, inddigning og skibe. Han rørte ved de silkebløde gulvbrædder. Gulvet var formidabel til at tage en svingom på, og det gjorde folkene, for der var næsten altid nogen som kunne spille eller synge, og det var om at gribe chancen, for når slottet var færdigbygget, var her forment adgang for simple bønder.

På hjemvejen fik Fedder vældig inspiration til at foretage nogle ombygninger på sin store firlængede gård på vestkysten. De velhavende bønder konkurrerede om at udsmykke deres gårde på bedste vis.

Fedder lod sig let inspirere, navnlig når han sad i kirken og havde et stille øjeblik. Enten i den nærliggende Skast kirke med soluret over indgangsdøren, eller den yderst smukt dekorerede kirke i Brøns, som var hans yndlings kirke. Her var der fest og farver i vægmalerierne. Her havde kongen, Chr. III, bekostet kirkens udsmykning, og ladet kampen mellem den katolske og den lutherske tro udmønte sig i de flotteste scener på væggene. Selv var Fedder lutheraner, og yndede at fordybe sig i billedet med fårehyrden, der sikkert leder sine betroede dyr gennem den rette dør, og stadig gør det 2013. Til tider var det vanskeligt at finde ro og stilhed i kirken. Fæstebønder var jo pålagt kirkegang, men forstod ofte ikke meget af den "lærde" præsts tugtelsestale. Ofte havde de mere gang i snak, handel og alt muligt andet. Fedder var både nysgerrig og videbegærlig. Det havde præsten lagt mærke til, og han havde bibragt Fedder en smule helt elementær bibellæsning. Efterfølgende kastede han sig over alt andet end bibellæsning. Han havde fået fingre i en mærkværdig bog, hvor hovedpersonen beskæftigede sig en del med alkymi og djævlbesættelse.

Når Fedder ikke var optaget af stilheden i kirken, tidens mange nye kulturelle strømninger, eller sit travle fiskeri og landbrug, organiserede og kørte han ind imellem også leverancer til andre slotte /borge i området. Fedder havde også gang i saltudvindingen. Det fik landet til at synke, hvilket ikke var en fordel i forhold til højvandsstorme. Mange på vestkysten brændte salt af tøv fra havbunden og solgte det i dyre domme til byerne og slottene, så de kunne konservere kød. Tøv var også eftertragtet. Slotsfolkene havde råd til varme og luksus. I og med den hanseatiske handel blomstrer, bygges eller ombygges mange fæstningsværker og slotte i forlængelse af reformationens brydningstid, således Tønderhus, Grøngård 1570. Trøjborg ny opføres 1579, Brundlund ombygges 1597 og Koldinghus 1598. Der gik utrolige mængder skovtømmer til sådanne bygninger, den tids rovdrift på naturen, men der var nu også en god skilling at tjene for hans familie ved at handle og sejle med tømmer. Fedder kom en dag hjem fra en af sine handelsture og fortalte sprudlende om noget så kunstigt som vandskylende klosetter på Koldinghus. Det kunne godt imponere hans unge kone Anne.

Chr. IV konge 1588-1648, datidens byggematador, holdt hof på Koldinghus. Efter branden 1597 fik bygningen den helt store renovering. De hemmelige rum, toiletterne, var byggede skakter placeret på murenes ydersider forskellige steder på alle 3 etager, hvor man sad på en kold stenplade og forrettede sin nødtørft, og tørrede de kolde numser med blødt mos. Indtil 1611 havde en stakkel fra tyendet måtte fjerne efterladenskaberne fra skakterne dagligt. Så blev der indlagt vandskyl. Vand fra springvandet i gården blev via en rørledning/udhulet træstamme, ledt ind til skaktens bund, hvor vandet så skyllede de menneskelige fækalier bort, først ned af borgbanken og så ud i voldgrav og sø. Selvsamme leverede vandet til de daglige fornødenheder. Det siger sig selv at man ikke drak meget vand eller vaskede sig meget, men fisk fangede man i søen! Men da det blev en for kold fornøjelse for de herskabelige numser at sidde på en åben skakt, blev vandskyl i løbet af 1600 tallet erstattet af en spand i et lukket rum, der så igen dagligt skulle tømmes manuelt. Herskabelige numseres ve og vel frem for afskaffelse af tyendets uhumske arbejde. Frede II og sønnen Chr. IV fik dog rørlagt vandforsyning fra skoven, så der på Koldinghus var rent vand til urtehøve, bryggers, køkken, vin og øl kælder, badstue, stald og slotsgård, men ikke indlagt rørledning til etagerne, her måtte det slæbes op og ned, hvad havde man ansatte til?

Fedders datter Anne 1610-1666 giftes med en Peder H. B. 1610-1660. De er frie gårdmænd i Skast, der sammen med næste generation, Søren P. B. 1640-1714, gift 1686 med ridefogeddatter fra Kringlum, Cath. M. 1655-1709, driver egen skippervirksomhed og en del handel. Ligeledes involveret er den anden søn Fedder (opkaldt efter morfar Fedder) og gift med sin kusine Karen Anne (Troels' barnebarn). Den farverige præst TTT, havde omgang med disse lige så farverige familier af Beyerslægten og den nært beslægtede Outzen familie på vestkysten. Slægten er storimportør af blandt andet tobak og krydderier og andet eksotisk fra hollandske havne, som de sælger indbringende i landdistriktet, og de udskiber korn og en del stude til eksport på egne skibe. Told og afgifter i forbindelse med disse forretninger kunne nemt bringe familiens temperament op i det rødguldende felt, man var vel rundet af stædige vestkystfolk. Den ellers så travle Fedder var ved at være en gammel mand, der oftest sad på bænken udenfor gården og derfra holdt han øje med de store fugleflokke på himlen eller spillede lidt på fiolen. Nu havde den gamle Fedders familie lige så godt gang i deres omfangsrige virkeområde, da deres konge **Chr. IV** uforvarende, ugenemtænkt og ubelejligt kaster landsdelen ud i krig og fordærv. Og hvilken **krig**. Og på vestkysten havde man ingen store byer med tykke mure omkring, som man eventuel kunne søge tilflugt i. Selv en firlænget gård gav ikke den store beskyttelse når ildebrand, krig og fremmede tropper hærgede.

Krigen 1618-1648

Chr. IV (søn af **Frede II**) havde som sagt entret scenen på godt og ondt. Han var ikke helt udfordret af de hjemlige sysler ved hoffet med de 4 koner og et utal af ægte og uægte børn, de jævnlige kongelige jagter og fester, og ikke mindst de utallige byggerier han lod opføre. (Han kunne uden at ryste på hånden afgive en ordre på 26 000 glas og 10 000 ruder bare til sin egen kroningsfest. Skikken ved den tids fester er ganske enkelt, at det tømte glas kastes over skulderen, og ofte rammes et vindue. Det må siges at være en ganske god forretning for datidens glasværker. Disse værker krævede meget brænde, hvilket også gjorde store indhug i skovene). I stedet for en smadret rude, kunne en uheldig tjeners ansigt gå hen og blive skamferet af gennem luften flyvende drikkeskyts. Det ansigt så ikke altid lige kønt ud efterfølgende.

Nej **Chr. IV** måtte kaste sig ind i 30 årskrigen/religionskrigen 1618-1648 med landet mod syd. Denne krig kom således til at rase henover Sønderjylland fra 1625-29. Her havde Chr. IV aldeles ikke nogen heldig hånd, og han forskansede sig i en forsvarskrig ved Elben, men måtte flygte nordpå ligesom den demoraliserede hær på ca. 14 000 mand, efterfulgt af den sydtyske hærfører Wallenstein, der måske havde en hær på over 50.000 mand bag sig, nogle kilder siger endda måske 100.000 mand (måske en myte). Så var det mildt sagt slut med idyllen på landet. Den hvervede hær bestod overvejende af krigsliderlige og troløse banditter og nogle utrænede bønderkarle. Rigsrådet havde helst set at den eventyrlystne konge var blevet hjemme på sofaen. Militærmæssigt var Chr. IV ikke just et geni. Måske stolede han lidt rigeligt på den gode guds forsyn. Bedre held i sprøjten havde hans søn **Frede III**. og den omtalte Wallenstein.

E. Wallenstein

Den tyske hærfører havde absolut ingen problemer med at skaffe soldater til sin hær. Hærlederen var ejer af den, og solgte/udlejede sig inklusiv hæren til højest bydende. Krigstjeneste var et håndværk, og befalingsmænd blev oftest velsignet med krongods, fodfolk fik et par håndører. Krigen forsørgede de krigsdeltagende, en slags socialforsorg eller simpel overlevelse, da man forsynede sig med hvad man kunne få på sin vej. Derfor var hele familier som regel også med i trosset på plyndringstogt. Ligeledes var det ikke religiøs observans der var afgørende for hærlederne, betydningsfuldt var, om der fulgte gods og magt i kølvandet. Således blev hele det tyske kludetæppe og hertugdømmerne endevendt og det halve lagt i aske.

Turen gik over Ditmarsken, Tønning, Husum, Flensborg, og videre langs hærvejen, hvor sogne og byer i første omgang blev plyndret, hærget og nedbrændt af kongens, og sidenhen af de efterfølgende fjendtlige tropper, der lemlæstede og dræbte til højre og venstre. Den frygtede Wallenstein slog på et tidspunkt lejre i Åbenrå.

Mange byer som blandt andet Bolderslev gik op i flammer. Heste, kreaturer, løsøre og penge blev røvet, og det som ikke blev ødelagt, kunne overlevende bønder i dyre domme købe tilbage. Bønder i Øster Løgum mistede 177 heste til de fjendtlige ryttere. Jylland var besat fra 1625-29. **Måske var det en af de værste perioder i Sønderjyllands/Slesvigs historie.** Levelevelsen gik fra rimelig god til ussel fattigdom. Således mistede en gårdmand i Uge 2 heste, 1 vogn, 8 kreaturer, 12 svin, 14 får, 18 gæs, 2 senge, tøj og køkkengrej, 20 ørtug korn, 20 læs hør og 19 tdr. øl. Alt sammen ensbetydende med familiens ruin. Troppernes vinterindkvartering var et kapitel for sig, og en større byrde end de fleste kunne klare.

Et lille eksempel på hvilken byrde der blev pålagt almuebefolkningen ved indkvartering: En befalingsmand kunne have 6 adelsmænd omkring sig, 3 kokke, 1 kokkedreng, 2 kammertjenere, 2 skrivere, 1 feltskærer, 1 berider, 1 skrædder, 3 sølvtenere, 3 beslagsmede, 2 slagtere, 8 livsskytter, 1 livbarber, 1 page, 2 taffeldækkere, 6 rideknægte, 6 kuske og desuden måske godt 50 heste. Så var der de menige, alle deres heste og eventuelt medrejsende koner og børn. (Krig kunne på den måde hurtigt blive et storslået udstyrsstykke, måske ikke ligefrem en form for turisme, men en form for folkevandring, der trak blodige spor gennem Europa).

Ved Immervad bro lå der i august 1628 hele 7 kompagnier og ødelagde alle omkringliggende byer. Også i Ravsted havde der været ugentlige gennemmarcher og indkvartering med mindst 500 mand per gang. Det siges at byen mistede alt, og efterfølgende var der ikke 1 eneste seng i byen. Alt forhåndenværende træ blev brugt som brænde, såsæd var der ikke nok af, hvorfor sult og tæring også skar hårdt i populationen, og mange gårde i sognet var helt ødelagte i perioden op til 1629. Ej heller meget skov overlevede krigene. Alle former for træ blev brugt til brænde. Klimaet var jo blevet noget koldere ("lille istid"). Efterfølgende måtte bonden selv forsøge sig med at brænde teglsten til husbyggeri.

Mange med livet i behold strejfede rundt som røvere, og færdedes i bander, som holdt til i de sparsomme skove. De hærgede i mange år landet. Det var således denne religionskrig og de efterfølgende krige, som oparbejdede de mange ødegårde, måske var næsten 1/2 af alle gårde øde. Og kongens og adelens fæstere kunne derfor kun vanskeligt betale afgifter og skatter ved siden af deres hoveriforpligtelser. Mange kunne hverken holde sig selv eller familien i live. Hvem af de overlevende havde ret til eller mulighed for at overtage og

drive en gård? Det tog fæstebønderne de næste 100 år eller 4 generationer at rejse landet fra sammenbruddets rand og lovløshedens barske realitet. Den herskende klasse med adelen i spidsen levede dog fortsat et luksuriøst liv, men en del gik nu også konkurs, da det blev svært at spinde guld på en udsultet fæstebonde. Rigsråd, adel og lensmænd havde taget benene på nakken bort fra krigsskuepladserne og overlod almuen (som de jo egentlig skulle beskytte) til sig selv og guds vrede. Også Chr. IV havde trukket sig tilbage til besiddelser på Fyn efter sine store nederlag i tysk område. Freden i 1629 var ydmygende, men kunne have været værre.

Kongen fik efterfølgende lov til at beholde Jylland og hertugdømmerne, tolden måtte indskrænkes og han kunne ikke være så egenrådige som ellers. Rigsrådet holdt ham i kort snor. Nederlag kunne altid skylles ned med spandevise af øl og spiritus. Det siges at alle og enhver forfærdedes over **Chr. IV** umådeholdende drikkeri. Ikke desto mindre kræves der ved hoffet en del væske, øl som vin, til at skylle et måltid med henved 6-12 retter ned (og mange glas!). I hofkredse var der ingen smalhans. For det meste blev disse timelange måltider suppleret med musik og festlig underholdning. Der var heller ingen smalhans mht. Chr. IV forbrug og udskiftning af koner. Hos den gemene befolkning var livet blevet et andet. Her måtte livremmen strammes. Nu gik der hos almuen ikke længere 6 okser per mund, nej nu måtte 6 munde dele en mager okse (per år hvis man skulle være i tvivl). For utroskab hos menigmand havde man også en række strenge staffemetoder. Straffe for trolddomskunster og sort magi var også ubønhørlig hårde. I 1600 tallet var livet et usikkert projekt for den underdanige almue.

Kun langsomt vendte kongens overlevende undersåtter på landet tilbage fra skovene og begyndte genopbygningen af landet. De måtte også tømme de sidste mønter ud af lommerne til den helt forarmede konge og hans børns bryllupper. Men peb de over dette? Måske, men kongen modtog ingen bebrejdelser fra dem. Købmænd og borgere vred sig lidt og klagede, men så blev der sat skodder i, og fremover måtte undersåtterne kun klage ved først at have spurgt om lov hos lensherren! Nu havde Chr. IV jo også personligt vigtige ting at tage sig af, for eksempel at forberede og bekoste et aldeles overdådigt bryllup for sin søn i året 1634. Da var Chr. IV mere karrig i forhold til kniplepigen Kirsten, der 1639 fandt det første guldhorn. Her kunne kongen overkomme at forære pigen en nederdel i findeløn.

Men da havde pesten slået sin store klo i kongens undersåtter. Et stort område omkring Tønder havde stor befolkningstilbagegang 1627, og 1629 havde en pestepidemi slået mange ihjel på Als. Slægterne på Havervad og Astrup havde også haft døden i hælene. Fedder dør i krigsåret 1626. Men det der så fulgte var mindst lige så skræmmende for vestkystens folk som krigen havde været det.

Stormfloden berører alle folk på vestkysten

Natten mellem den 11/12. oktober 1634 er der storm på vestkysten. Stormen fløjter om de lavtliggende gårde tæt på kysten, men det gjorde den jo ofte. Men på natten slog vinden om, det var fuldmåne, og der kom en gigantisk springflod, der rev store dele af vestkysten inklusiv folk og dyr bort. Dele af Astrupgård forsvandt i vandmasserne, hele Havervadgården blev revet væk og aflejret nogle mil borte. Familier nåede at sætte de mindste børn på heste og halvvejs binde dem fast, så jog man hestene, der kunne svømme, mod land. Man kastede en gris op i en kiste, lod den sejle i samme retning som husets tømmer, medens resten af familien sammen med et par brønlende køer søgte bort fra det iskolde vand i bulderbringende mørke. Hele tiden snublede man over tømmer, møbler, døde dyr og andet ragelse i vandet, hvis ikke store bølger, vragester, og gennem luften flyvende tagdele var ved at begrave de nødstedte på deres flugt.

Næste morgen sad overlevende familiemedlemmer slukøret, våde og frysende der hvor vandmasserne havde aflejret resterne af tømmeret fra deres huse. Man havde de få reddede dyr og livet i behold. Selv grisen i den store dragkiste havde overlevet, men det havde Fedders spilleinstrument ikke. Det var også blevet opbevaret i kisten ligesom resten af husgerådet. Omkring Brøns druknede alene 21 mennesker 1634, heriblandt flere familiemedlemmer på de nævnte gårde. Igen begyndte den seje genopbygning.

F. Stormflod

Denne katastrofe havde haft sin lige ca. 300 år tidligere, med de samme dimensioner eller måske værre, men hvem huskede det, så man byggede ufortrødent gårdene op i nærheden af den farlige kyst, nu som før. I Hjerpsted overlevede også den omtalte skipper og sandemanden Tycho T. og familie. Sønnen Thomas T. i Tønder fik også reddet sin familie fra katastrofen. Hverken Tønder eller Ribe som de nærmeste større byer havde været forskånet for vandmasserne.

Ved en anden stormflod 1615 stod vandet helt op til vinduerne i det højt liggende slot Tønderhus og alle sejlede i deres både rundt i gader og på markedspladser. Det har givetvis ikke været nær så romantisk som en sejltur på Venedigs kanaler nu om dage.

Svenskerkrig

Trængslernes tid bankede fortsat på. 1643/44 drog den svenske **Torstenssons** tropper hærgende gennem et svækket Jylland. Det gjaldt overherredømmet i Østersøen. I denne krig mistede **Chr. IV** sit højre øje, kom sig aldrig helt og døde som en slagen mand 1648.

Han var blevet godt og grundig uvenner med hertug **Frede III** på Gottorp, som han dog havde deltaget side om side med i begyndelsen af 30 års-krigens. Hertugen flirtede med svenskerne. Halland og Blekinge måtte afstås, ligesom øresundstolden. Nu var stridens æble hertugdømmet Slesvig. **Chr. IV** efterfulgtes af sønnen **Frede III**.

Han var på tronen fra 1648-1670, lagde sig ud med alle sine søskende og deres respektive ægtefæller, englænderne og svenskerne, og inden der var gået 10 år, havde vi igen svenske, tyske og polske tropper rendende i Jylland og på Fyn under **Carl Gustav krigen** 1657-1660. Nu gik Skåne tabt. Det førte samfundet på sammenbruddets rand pga. vold, mord, brand og plyndring. Af et sogns 600 sognebørn var måske de 500 døde, mange steder stod op til 9 af 10 gårde øde. Det var bønderne, landets kapital/ et nødvendigt arbejdsredskab, det var gået hårdest ud over. Men **Frede III** 1648-1670 var blevet enevældig hersker, og da han havde stækket adelen en smule, delte han allernådigst lidt gods ud til udvalgte adelige eller lens herrer, så som Rantzau og Schack. Svogeren Ulfeldt, som havde beriget sig på Chr. IV bekostning, blev på befaling af Frede III gjort et hoved kortere in absentia, og kongens søster, Leonora Christine, var sat til forvaring i Blåtårn. De øvrige halv søskende til kongen var draget til fjerne horisonter, havde skiftet til katolsk tro, eller var gået i krig med islam. Bondestanden, udsultet og forrået, var nær uddød. De mellemliggende samfundslag havde det til tider også svært.

Således besværliggjorde krigen godsforvalterens arbejde med at drive en flok stude fra A til B. Det var særdeles vanskeligt i 1656/57 (under Karl Gustav krigen) at drive en flok stude/140 stk. fra Rantzaus ladegård og til Bramstedt. De 370 km tog en håndfuld drivere 20 dage. Her deltog Fedders svigersøn Peder H. B. fra Skast ved Ballum. Som velbeslået studepranger kører han i egen hestevogn ført af flotte heste med nypudset seletøj. Han opkøber flere stude undervejs. Han har sine faste steder, og storbonden byder på kage, kaffe og punch, medens dyrene i stalden pudses så de kan indbringe højeste pris, men studeprangeren ved hvad en okse må koste. Ligeledes har han sine faste krosteder, hvor trækket gør holdt for natten langs oksevejen: Ribe-Husum-Altona. Alle får et efter forholdene ypperligt måltid, studene græsser på kroens engarealer, driverne får sig en god nattesøvn på høloftet, nogle få må holde vagt ude ved dyrene. Næste dag er forposterne allerede tidligt ude for at skaffe nyt foder til dyrene og tage bestik af den usikre situation langs hærvejen pga. det spændte forhold mellem kongen, svenskerne og hertugen af Gottorp, foruden alle de andre farer.

Forvalteren måtte undervejs omlægge ruten pga. krigshærgen, hvor krudtet fløj folkene og studene om øerne, finde nye vadesteder i det vanskeligt fremkommelige terræn, og undervejs købe hø til dyrene og betale told. Nogle steder var hø dyrt, andre steder billigt, således bl.a. i Ravsted. Nogen gange udbrød der kvægsygdom, andre gange kunne der ikke skaffes skibstransport, enten til Hamborg, Holland eller København, og hele tiden måtte

forvalter og drivere være i kontakt med godsejeren om evt. ændringer. Selv om både Gert og Christian Rantzau var fraværende, havde de god indsigt i godsdrift og handel, og de holdt selv tøjlerne tæt til kroppen. Rantzauerne og familien Schack ses generelt omtalt som hårde negle eller despoter, bestemt ikke som filantropiske humanister. Studedrifter i krigsårene er et farligt forehavende for såvel tyende som for handelsmænd. En studekræmmers prangerpung er på hjemvejen fra et marked et eftertragtet bytte. Fedders datter Anne bliver da også enke 1660, da Peder dør under i den svære krigstid.

Gottorperne

Da omtalte **hertug Frede III** af Gottorp var landsherre i området, og endnu ikke var blevet helt uvenner med slægtningen **Chr. IV**, fortsatte han landvindingsprojektet samt grundlæggelse af Friedrichsstadt ved Ejderen i 1621. Han lokkede religiøst forfulgte til byen, så den via disse kunne udvikles til en stor handelsby, på linje med Chr. IV` by Altona. Det var også en af de herrers indbyrdes lille kappestrid i regionen. Inddigningen i området havde stået på siden en stormflod i 1500 tallet, og større stormfloder 1615 og 1634 tog meget land bort igen. Først blev arbejdet udført af lokale, siden af dygtige hollændere. (En del kolonister fra Württemberg blev også hidkaldt af en dansk konge, og kom sidenhen tilrejsende i 1760'erne, og blev placeret i de ufremkommelige og næsten ikke opdyrkbare moseområder ved Treene og på hedesletten i Sønderjylland).

Alle som kunne få råd byggede efterfølgende store haubarge på højtliggende værfte ude i marsken, da meget land ofte stod under vand om vinteren. Området var yderst vanskelig at færdes i, oftest kun til hest eller i båd. Det gjorde det heller ikke bedre, at der blev gravet tørv, brændt og udvundet salt, hvorfor landet langsomt blev temmelig lavtliggende. Med byen Friedrichsstadt grundlæggelse og bygning af sluser blev afvanding et problem, og vandet i floden Treene var nu ikke længere fyldt med saltvandsfisk, men mere med byens kloakvand, og det var grundlag for nye tvister folk imellem. Byen lignede dog mest af alt en bedårende hollandsk by med et utal af kanaler.

Reese. Alle de høje herrer (de skiftende konger og gottorperne) strides videre om Slesvig. Intet anende om disse forhold kommer dele af **Reese** familien som kolonister fra Rhinområdet til regionen, da Friedrichsstadt skal opbygges under **hertug Frede III** 1621. (Byen får gode bygningsværk, som 1850 under den danske oberst **Helgesen** klarede belejringen, om end temmelig beskadiget. Andre dele af Reeseslægten har i flere generationer som marskbønder og dige fogeder været med til at inddæmme og afvande kogene omkring Schwabstedt ved floderne Treene og Ejder. Et område, som havde hørt til Ribe stift, og dermed den danske konge, og under det senere oprør 1848, havde området

udgjort en vestlig pendant til Dannevirke). Disse frisere er af samme sejlivede og stridsomme natur som folkene længere mod nord på Havervad og Astrup. Hverken her eller der formår den barske natur at slibe deres kanter, tværtimod. Men gudfrygtige er de i høj grad. (Hen ved 250 år senere krydses vejen for Fedders efterslægt med Reese-familiens via giftemål).

Men også lidt længere nordpå i hertugens område var udvikling på tegnebrættet med en kanal mellem Rudbøl ved Vidåens udmunding og til Flensborg fjord, for at styrke områdets handel, vise sin dominans i forhold til den danske regent, og skabe indtægter til egen lomme. Regionens påtænkte fremgang kvaltes med 30 års-krigens omvæltninger, stormflod og pesthærgen.

Hertugerne på Gottorp havde også senere i forbindelse med Friedrichsstadt tænkt store tanker. På sigt skulle handel og søfart udvikles ved at bygge Ejderkanalen til Slesvig 1787. Ejderkanalens betydning sank dog med Kielerkanalens bygning 100 år senere.

De danske konger og hertugerne på Gottorp fortsatte på denne måde deres evindelige skærmydsler om overherredømmet i landsdelen **Slesvig**. Deres kappestrid var desværre ofte ikke til gavn for undersåtterne. Af andre ulykker kom hexeafbrænding oveni, og var en del af 1600/1700 tallets skueprocesser, og et ekstra krydderi på tilværelsen, hvis ikke man syntes der var nok i forvejen at slås med. Da Chr. IV søster skulle sejles til England grundet et giftemål, havde vejrguderne ikke barslet med det bedste vejr for hendes sejlads, og da vejrguderne, og for den sags skyld også alle andre guder, ikke var sådan at stille til regnskab som dårlige vejrmeteorologer, måtte en uskyldig kvinde udnævnes til syndebuk og som heks futtes af på bålet. De fleste af sådanne katastrofer der overgik almuen, kunne af konge og kirke altid udlægges og legaliseres som guds vrede og straf.

Herredsfoged Outzen lader flere epitafier fremstille i forlængelse af trængselstiderne

Herredsfogeden Hans O. 1616-1681 fra Havervad og konen Dorothea J. 1625-1699, tipoldebarn til herredsfoged Nis Hinrichsen, har også haft deres at slås med i stormflodskatastrofen. Som de gudfrygtige mennesker de var, og måske derfor overlevede trængselstiderne, har de nok følt sig ansporet til at sætte et evigt minde over deres slægt med hele to epitafier i den flotte kirke i Brøns. De hørte til den formuende del af slægten, og som herredsfoged forstod man vel at "stryge gud med hårene" via donationer til kirken, og også som skatteopkræver at drive en lukrativ gesjæft for sig selv og lensherren. Deres i stormfloden bortskyllede gård genopbygges på det sted, hvor resterne aflejres.

Beskatning var tidens store mantra. Så herredsfogeden har haft travlt. Der var ikke den ting, der ikke kunne beskattes, og ikke den ting man ikke kunne få bøde for, eller ligefrem komme i galgen for. Det gjaldt om at være kreativ mht. at få mønterne til at trille ud af folks lommer. Ved siden af deres frigårdsstatus på Roostgård, havde ægteparret gennem juridiske processer været de heldige, der arvede den store Roost fogedgård efter en fælles barnløs slægtning, men først efter Karl Gustav krigens afslutning 1660, og efter en masse ballade om arven. Sønnerne får en god arv, desuden får en af sønnerne hvervet som tolder på Sild. En datter (Maren) giftes med en formuende tidligere ærkefejende af Beyerslægten. Stridsøksen begravnes og så fremdeles...

Fedders kone blev tidligt enke, og i den situation har hun i mellemtiden i kølvandet på katastroferne overladt gården til dattersønnen Fedder P.B. gift med Karen Anne (sønnedatter til Fedders bror Troels, og dennes kone Maren fra Havervad). De to førstnævnte er slægtninge af 3. grad. Derfor kræver et ægteskab både kongelig velsignelse, som også er klækkelig pengebøde til øvrigheden. Præsterne havde til opgave at holde styr på indviklede familieforhold for at modvirke incest. De fleste præster tog deres opgave alvorligt, såfremt de var ædruelige og mødte op til gudstjeneste, og i det hele taget levede op til at bestride deres erhverv. Ofte havde de herrer dog styrket sig på et par til halsen og vaklede eller tumlede frem til prædikestolen. Til tider dukkede de slet ikke op til gudstjenesten. I kølvandet kunne følge bøde eller bortvisning. Eftertiden var ofte ikke overbærende i omtalen af visse præster. En del af disse myndighedspersoner havde også deres at slås med. Mange præsteaspiranter havde jo, for at få embedet, nødtvungent måtte gifte sig med forgængerens ældre enke, ofte fulgte også en stor børneflokk med. (Om en præstekone siges, at hun nåede at slide hele 3 præster op. Det nærmer sig næsten barnerov). Nok om det. I al fald overtager de to førnævnte mennesker hans mormors gård.

Til sin mors og mormors store fortrydelse tog han som mandligt overhoved på hvalfangst oppe i de arktiske egne. Dette arbejde var mere indbringende end landbrug. Et vældigt spændende, men også farligt eventyr. Der var ikke den husstand på vestkysten, der ikke havde søfolk og skibsfører med på de mange skibe, som jagtede de store grønlandshvaler. Ofte var et skibs besætning oppe på 40 mand og drenge.

Hvalfangst.

Fedders barnebarn Fedder er på hvalfangst sidst i 1600 tallet. Nu gik det ikke værre eller bedre end at også et af (TTT) Tychos mange børnebørn ved navn Nic. var med på et skib højt mod nord. Selve sejladen var farlig, isskruninger ligeså. Men temmelig bloddryppende var selve hvalfangsten fra de mindre pramme, hvorfra man med line, harpun og lanser søgte at såre de tonstunge dyr, der så ofte kvitterede med at stikke i dybden, og hvis linen ikke blev håndteret korrekt, kunne dyret trække båden med i dybet, eller med et slag fra halen få en båd til at kæntre i det iskolde vand eller splintres til pindebrænde. Der var mange små både og mænd i indsats for at dræbe og opskære de store dyr. Inde på land byggede man intermistiske trankogerier. Mændene var jo i Arktis i lange perioder af gangen uden kontakt til familien. Det krævede en del brænde og mad når mandskaberne var borte i flere år. Olien blev efterfølgende fyldt på træetønder, eller også blev selve hvalkødet skåret i mindre stykker og lagt i træetønder. Ved hjemrejsen var hele lastrummet fyldt med disse tønder.

Op mod små hundrede skibe var på vej hjem med deres kostbare last bestående af mange tons hvaltran. Flere års farligt hvalfangerarbejde i det ugæstfrie Arktis havde de bag sig, og nu var de på vej hjem, nogle til havne på vestkysten, til øerne, nogle til Hamborg eller Holland. Det var lige før de kunne skimte kysten, da en vældig storm kom over dem. På to

af sejlskibene flækkede sejlene, en mast knækker, og bølgerne havde let spil med et par af de tunge skibe, der forliste i Listerdyb ud for Sild. Mange søfolk druknede, nogle få kunne redde sig ombord på andre skibe, andre på noget skibstømmer ind på stranden ved List. Underkølede og mere død end levende bragte man midt om natten de overlevende til Tolderens hus i List by, deriblandt Fedder og Nic.. Tolderen Hans O. genkender straks slægtningen Fedder P. B. blandt de slemt tilredte søfolk. Gruen stod ham skrevet i ansigtet, og forvildet spurgte han hele tiden, om man vidste noget om hans slægtninge, der også havde været på skibet. De fleste var omkommet.

De overlevende fik tørt tøj, noget varmt at drikke og et sted at komme sig. Tolderens kone Anne Chr. C., forvalterdatter fra Trøjborg, genkendte den hårdt sårede Nic., nevø til sognefoged Hans T., og barnebarn til Tycho T. T. fra hjemegnen mellem Hjerpsted og Visby. Hun forsøgte at få liv i mændene og de unge drenge og give dem livskræfterne tilbage ved pleje og servering af den ypperligste mad. En stærk kaffepunch/farisær var heller ikke af vejen.

Efter nogle dages rekonvalescens var de få overlevende restitueret så meget, så de kunne transporteres til fastlandet. Der var en sammenbidt stemning da bådene med de overlevende og ligene af de druknede, men bjergede mænd, kom ind på land. Alle brast i gråd, nogle få familier kunne med glædestårer forløst tage deres kære i favnen, de fleste brød smerteligt sammen over deres døde, og knugede dem grådkvalt og vuggende i deres arme. Endnu en sorgens dag på vestkysten. Mange dage i træk hørtes kirkeklokkerne langs kysten. Mange gravsten fik mejslet hvalfangernes/søfolkenes liv og levned ind i det hårde materiale. De overlevende mænd og deres familier knyttede venskab for livet og også flere ægteskabelige forbindelser.

Det var sådanne barske begivenheder der knyttede Tychsen, Outzen og Beyer slægterne sammen, og som kniplingekræmmeren Nic. havde haft i tankerne, da han længe stod grublende og skuede ud over havet ved Højer. Det var meget ambivalente følelser der rørte sig i hans indre. Alle de forliste søfarende og deres efterladte tyngede hans hjerte, samtidig var lyset, den høje himmel, det storslåede landskab med græssende dyr og alle fugleflokkene en fryd at skue og balsam for øje og sjæl.

Lidt om marskens fæstebønder under Schack-familien.

Feltherren Schack (lensherren) havde hjulpet kongen, **Frede III** regent 1648-1670. På øerne havde Schack ageret feltherre 1658-60 i Svenskekrigen mod **Karl Gustav X**. Som tak får feltherren Schack derefter skøde på Møgeltønderhus, det nuværende Schackenborg.

Schack får også skøde på Riberhus og Gram samt alt dertil hørende bøndergods og kirketiende, alt i alt ca. 1100 ha. Selvom et grevskab skulle omfatte 1250 ha., bliver Schack-familien ophøjet fra godsejer til greve af kongen **Chr. V.** på tronen mellem 1670-1699. Et grevskab udløste skattefrihed og rets myndighed på godset, så det var afgørende og eftertragtet at få nedlagt mange små selvstændige brug og underlagt ladegården/hovedgården, drevet med hoveri. (Også mange af nutidens store virksomhedsdynastier lever fuldt op til ovennævnte karakteristik; nok vil have mere; store bedrifter med billig arbejdskraft og gerne skattely).

I og med så mange gårde ligger øde hen, er det måske ikke engang kriminelt, at lægge disse ind under hovedgården. Mange steder kunne man jo slet ikke finde ud af de juridiske ejerforhold, i og med en så stor del af befolkningen var døde. Schackenborgs fæstegods og hovedgårdens gods omfattede en meget stor del af egnen fra Schackenborg og op til Ribe/Gram, inklusiv nogle rettigheder på Rønmø og Sild og østersfiskeri i vadehavet. Mange frie selvbevidste Astrup/Stavnagerbønder fra Skast, Seem og endnu flere ufrie fæstebønder af denne slægt, var underlagt dette despotiske styre med eget birketing under Møgeltønderhus/Schackenborg. Det gik ikke stille af.

Gram gods led betydeligt under svensker-krigene, i og med kun 7 ud af 70 fæstegårde efterfølgende var besat. På grund af den manglende udbytning går godsejeren fallit. Feltherren Schack opkøber en del gods for en slik, da han via selvsamme krig er blevet en holden mand, og vil drive hovedgårdsmarkerne i stor stil med nærmest livegne bønder.

På Møgeltønderhus staldfodredes mere end 100 stude, og lige så mange gik på græs. Bønders fæstearbejde, hoveri og kørselsarbejde til hovedgården steg kontinuerligt ligesom skatterne og afgifterne, men ladegårdens drift var fritaget for byrder. Med andre ord var datidens "personlige skat og selskabsskat" for de store godsejere og grevskaber lig nul. De kunne vel næppe kræve bedre vilkår? Ligeledes var det ikke bønderne, der fik den store gevinst ved østersfiskeriet, men greven Schack. De stridsomme bønder, fæstere som selvejere, førte årelange retssager, og har haft et sejt modspil i kongens betroede og tidligere feltherre Schack. Man forstår hvorfor mange tyede til flasken a'la Holbergs: Jeppe på bjerget.

Greven må siges at have været en særdeles ihærdig og skruppelløs forretningsmand. Konen var nok af samme skuffe, i og med hun var foregangskvinde for, at bønder blev smidt bort fra deres toftejord i Møgeltønder, der blev inddraget til slottets have og brugt til anlæggelse af alleen, hvor en hel del betroede medarbejdere på godset fik til huse. Damen fik således etableret en smuk have og by med nydelige huse langs den lange allé.

Alle bygninger på godset, dvs. hovedgårdens og bønders bygninger, var ødelagte af 1600 tallets fjendtlige tropper. Gennem hoveriarbejde opbygges store ladegårdsbygninger, og på snedig vis forøges hovmarken ved, at Schack nedlægger bøndergårde, når bonden er død under krigen eller ikke kan betale sine afgifter pga. krigen. Det var ikke kun ødegårde der blev nedlagt. Også når bønder have fået opdyrket forsømt jord, indlemmede herremanden det under ladegården, og bonden kunne starte forfra med et nyt stykke hedejord. I det hele taget betød 1600 tallets mange krige, at meget pløjet jord var misligholdt og sprang i hede, således at landbrugsdriften gik ned sammen med befolkningstallet. Pesten havde også været ude med leen og trukket et sørgeligt spor af død og ulykke over landet. Under krigshærgen flygtede mange ud i vildniset eller ind til byer og kirker, og luseplagen var overvældende. Netop lusebid kunne overføre pesten, medbragt af polske tropper, og overført til en udsultet befolkning,

Et bondeoprør 1672 slås voldsomt ned af den tidligere feltherre, som får medhold som kongens mand, da en del ulydige bønder er rejst til kong **Chr. V** for at klage deres nød. Hvilken frækhed. De kommer i kachotten, hvor de må udføre årelangt slavearbejde på blandt andet Bremerholmen. Blandt andet var den torturmåde udbredt, at fangen under dagens arbejde på hænderne var lænket til skubkærren/trillebøren. Her kunne de trække i flere år. Når eller hvis de år senere vendte hjem, måtte de acceptere at leje den fæstede jord til langt højere priser end før og med mere hovarbejde. Bondens motivation for at arbejde og lade sig udbytte kan ligge på et meget lille sted. Retssikkerhed er en by i Rusland, navnlig når herremandens magt over fæstebønder påberåbes at være gudsbestemt og optøjer ikke tolereres. Storgodserne lever i bedste velgående, bønder forarmes og hoveri øges, tilligemed bønders opsætsighed. Senere opgiver Schack dog hovedgårdsdriften og lejer marker ud i stil med driften på Trøjborg og andre godser.

Bønderne havde en begrænset mulighed for at gøre deres stemme lydhør, nemlig på grandestævnet. Det var sandemanden som indkaldte til møde i 1500 og 1600 tallet ved at lade grandestokken gå fra gård til gård, og sidste mand medbragte den til grandestævne. Således blev alle informeret og modstand eller udeblivelse kostede bøde, som regel i form af øl. Det forstås. Druk og uopdaget besovning var vel nærmest bondens eneste fornøjelse på den tid. Sandemand Tycho T. og de sønner der efterfulgte ham i Hjerpsted, har utvivlsomt haft nok at se til i forhold til fæstebønders utilfredshed, og birkedommerens eller amtsforvalterens strenge virke som lensgreven Schacks forlængede arm. (Under revolter i 1500 tallet skød bønder med pile på herredsfogeden på Slogs tinge. Det kom de ikke godt fra. I 1600 tallet kom de heller ikke godt fra oprør, men i fængsel med årelang tvangsarbejde på Bremerholmen).

Chr. V, konge 1670-1699, løb også som sine forgængere ind i skærmydsler med svenskerne i Køge bugt og gottorperne i 1676, hvor hertugdømmet besættes. Kongen hældte mere til adelens interesser end til rådgiveren Griffenfeldt, der ville være gået langt for en bevarelse af freden, men han blev sat på vand og brød i stedet for. Denne dyre krig afstedkom stadig større skatter for den i forvejen hårdt prøvede befolkning. Der var skat på ildsted, korn, flæsk, kvæg, tvangsaflevering af hør, halm, heste og så troppernes indkvartering. Hvad gik så alle disse skatter til; ja såmænd til finansiering af endnu en krig, en magnifik kongelig eller adelig bygning, prydfulde sølvløver i fuld størrelse som staffage til salvingsstolen i hvaltand, pragtfulde operaforestillinger (desværre brændte hele molevitten under en fødselsdagsforestilling 1689), store "farlige" vildtbaner og anden luksus. (Den ivrige kongelige jæger missede under en jagt hjorten med sit skydevåben, til gengæld revancherede hjorten med et dødbringende angreb). Vestkystbønderne og andre undersåtter står virkelig som lus mellem mange stole: godsejer, konge og hertug. Igen må bønderkarlene trække i soldatertrøjen.

Store Nordiske Krig

Frederik IV konge fra 1699-1730 måtte i stil med sine forgængere også ud at slås med gottorperne og deres allierede svenskerne. Denne gang foregik det meste i Nordtyskland/hertugdømmerne under betegnelsen **den nordiske krig** fra 1709-1720, godt nok blev krigen ført med visse afbrydelser. Den danske konge **Frede IV**, angriber Sveriges tyske provinser ved Stralsund 1711, de gottorpske områder 1713. Gottorperne trænges tilbage til Tønning. Derefter foregår der fredsforhandlinger til 1720. Omkring 1704 havde hertugen af Gottorp endnu ordet i hertugdømmerne, hvor han af pengesnød foreslog at lade fæstegårde overgå til arvefæste på Åbenråkanten, og modsat foreslog at øge hoveriet på Holstenkanten, men dette blev ikke gennemført pga. den tilspidsede situation.

I forlængelse af denne krig knyttes Sønderjylland tættere til Danmark. Den hvervede hær erstattes af den langt billigere bondehær fra 1701. Mange unge knøse fra Stavnager-slægten måtte springe rekrut i den nordiske krig. Bondestanden havde en vis størrelse, så der var noget at tage af, og det var en fordel hvis knægtene nåede en højde på godt og vel 1,70 m. Da kunne de håndtere en langløbet bøsse, og de måtte også gerne se lidt godt ud hed det sig. Hvis det ikke var tilfældet, kunne de altid bruges til forefaldende arbejde sammen med de strafudskrevne, hvis ikke til andet så som hornblæser.

Her følger en lille skildring af en nær slægtning til Beyer familien på Skastgård. Denne unge mands prøvelser finder sted i forbindelse med Store Nordiske Krig, hvor **Iver J.** 1695-1762 fra Stavnagergården (svigersøn til Søren 1640-1714 og Cathrine B. 1650-1709), gift

med deres datter Anne 1691-1774 (oldebarn til Fedder) også var i trøjen, men blev frikøbt. Også de frie gårdmænd kunne risikere at blive indrullet, hvis ikke de betalte sig fra det. Andre slap helt (byernes borgerstand).

Den jævnaldrende slægtning Brorson 1694-1764, slap helt for at springe rekrut, da han jo var præstesøn og derfor fritaget for tjeneste. Fritaget var sønner af gejstlige, købstadsborgere og andre myndighedspersoner. Upåvirket af disse slægtninges deltagelse i krigen var Brorson dog ikke, og allerede på dette tidlige tidspunkt forfattede han en til forskellige sammenhænge anvendelig opbyggende salme, nemlig "Stå fast min sjæl i herrens krige!"

(Gods- og amtsforvalteren Clausens ene søster var blevet afsat til tolder Outzen på Sild, en anden til præsten i Randerup/Brorsons far). Det er måske lige deromkring, hvor Brorson bliver skolelærer for sin onkels børn, og amorinerne flyver ham om ørerne. Onklens ene datter bliver Brorsons 1. kone, og han bliver vakt pietist i stil med en anden samtidig slægtning, nemlig J. Ewald. Mindst et af de første 13 børn af dette fætter/kusineægteskab var da også åndelig omtåget og var til tider spærret godt af vejen. Jo Brorson har haft sine sjælekvaler af forskellig art at slås med. Det kunne omsættes til poesi og salmer. Hans rekrutslægtninge fra bondestanden har haft krig og tortur og langløbende bøsser at slås med.

Christian P. B. født 1695 på Kannikhus/Møgeltønder som søn af Peder C. B. kom sammen med alle de andre bønderkarle fra omegnsbyerne under grevskabet Schackenborg ud for omfattende tortur i forbindelse med indrulning og edsaflægning i året 1711. Han var kun 16 år. De unge mænd ville ikke lade sig indrulle, og de lidt ældre ville ikke betale grevens forhøjede jordafgifter. De blev fra øvrighedens side mødt med tortur i Schack familiens fangehul, (C.P. Beyer blev pisket og fik stukket pisen op i næsen- så kunne han lære det). I fangehullet har de indsatte nok ikke haft den store adspredelse. Det havde grevinden til gengæld. Hun kunne sejle rundt i en båd og holde selskab på slotssøen. På båden kunne der dækkes op til hele 20 middagsgæster. Over fangernes hoveder var der trusler om slaveri og henrettelse og efterfølgende fulgte årelange juridiske processer. Militsten og grevskaber havde utrolige beføjelser, (som vi i dag 2013 ser håndhævet på lignende måde i diktaturstater, tendensen breder sig). (Retssikkerhed var ikke en ret, i og med at klage over øvrigheden kun måtte ske efter at man havde spurgt om lov hos selv samme øvrighed. Se det var stof til Holbergs satiriske pen).

C.P. Beyer måtte i flåden (endnu mere barsk og forhadet tjeneste), og fik heller ikke fred ved hjemsendelsen i 1718. Kort efter blev han igen udskrevet til soldat. Hvis han undveg, ville hans navn blive slået op på galgen, og han ville blive erklæret arveløs. Igen stævnedes han mod myndighederne og i 1719 blev der givet pardon, da grevskabet ellers ville stå med en

ødegård. Han overtager den døende faders fæstegård på 9 tønder hartkorn. Ikke alle gårdmænd havde mange ha. jord. Han giftes med Kirsten B., en søster til Ivers kone Anne.

*Landsdelen var på det nærmeste støvsuget for unge mænd, da de rømmede for at undgå landmilitserne, og det drænedes grevskabet for hoveriarbejdskraft. Den 6 årige landmilitser gjaldt kun bønderne og var blevet indført 1701, og mange bønderkarle blev ligeledes udlejet/udsendt til krig i andre lande, for eksempel til England, Ungarn, Spanien, Østrig, Tyskland, Holland osv. (DK fik selv understøttelse af spanske hjælpetropper i 1808). Forståeligt nok var denne praksis forhadet hos bønderne på landet. Militærtid plus evt. flerårig udlån til andre lande kunne betyde et fravær på måske 10 år. Med så meget fravær er det svært at drive et landbrug. Militser afskaffes kortvarigt 1730 til 1733, og erstattes så af det effektive reguleringssystem: **stavnsbåndet**. De to ovennævnte mænd i slægtens familie overlevede Store Nordiske Krig.*

Den vrangvillige Stavnagermand

Iver J. Stavnager 1695-1762, gårdmand og gift med Anne S. B. 1691-1774 fra Skast, var som sagt selvejerbonde, en mand med voldsom temperament, grænsende til det hidsige, en ikke ukendt "Gendefekt" som også fremefter går igen i familien.

En kilde nævner, at han 1726 overtalte nogle slægtninge til i fællesskab at lemlæste en hyrde, da det gik hans ære for nær, at han på tinge skulle stå til regnskab for at nogle af hans kreaturer var kommet ind på fremmed jord (fra Seembyjord ind på Varmingbyjord). Hyrden skulle holde opsyn med de indfangede dyr indtil den skadeforvoldende ejer på tinge havde betalt sin bøde. Alternativt kan der have været tale om en "plantet" beskyldning bundende i misundelse. Det siges dog, at det ikke var en enkeltstående episode, hvor hans temperament løb af med ham. Hen ved seks år tidligere havde han maltrakteret en ung knøs, som forgreb sig på hans åleruser. Så Iver betalte adskillige bøder til såvel birke som til herredsting, men han havde også tjent en god skilling på såvel stude- og hestehandel. Desuden havde han nok at bestille med den 300 tønder store gård Stavnager, hvor den meste jord dog lå udyrket hen og konstant blev hjemstøgt af den evindelige sandflugt.

Også det salte Vesterhavsvand ødelagde meget dyrket jord. Det var specielt engene det gik ud over, og når man ikke kunne høste hør på disse arealer, havde man ikke foder til vinteren. Det betød at man ikke kunne holde nok kreaturer, til at man efterfølgende havde gødning nok til de pløjede arealer. Deraf ordsproget: "engen er agerens moder."

Et andet eksempel på Ivers egenvillighed er beskrevet af Mulvad: På et grandestævne 1690 bliver Seem-bønder enige om at lave tilføjelser til deres vedtægter. Men man rider ikke den dag man sadler, og noget krig skal overstås (store nordiske krig), så der går nogle år til 1714, hvor man skriver ny grandevedtægt. Den får Iver fra Stavnagergård fat i, og den er måske ikke helt i hans ånd, for den "bortkommer" omkring 1720 mens den er i forvaring hos ham. (Han mente den var" bedre" opbevaret hos ham end hos oldermanden), og først 1731 får byens bønder sig nosset sammen til at få lavet en ny vedtægt. Om den er mere spiselig for Stavnagermanden melder historien ikke noget om. Bønderne havde klaget over Stavnagermanden, men det fik de ikke noget ud af, da han var svoger til daværende birkedommer.

Slægterne på Stavnager, Seemgård, Mungård og Seem præstegård var indgift i hinanden og de var selvejerbønder. Ivers kone Anne er en Beyer fra Seemgården/ af Stavnager-slægten. I næste generation blev Ivers datter Anna Catharina i 1754 gift med Peter M. i Seem præstegård, og datteren **Herle** 1736-1797 blev i 1765 godt gift med den skandaleramte nye **birkedommer Jens N. O.** 1725-1787.

*Mange generationer af Outzen. og Beyer.-familierne er storbønder, herredsfogeder, præster eller personer gift med præster i henholdsvis Brøns, Brede, Nørre Løgum, Branderup, Randerup, Døstrup, Toftlund, Agerskov og Ribe. Brorsonbrødrene har også relation til denne familie. De klatrer dog op af rangstigen, da de i flere omgange har haft tjeneste ved **Chr. VI** på Koldinghus. Alle disse grene har ligeledes relation til godsforvalterfamilien Clausen på Trøjborg og til præstefamilien Riese fra Agerskov over flere generationer. Jo disse folk kunne lide at omgås hinanden og at svinge pisken, klatte med tryksværte, forkynde ord eller samle gods.*

F 1. Stavnsbånd

*Under **Chr. VI.**, konge mellem 1730-1746, indføres militsen med en politilignende funktion, og stavnsbåndet indføres 1733, og igen har godsejerne fået deres vilje og råderet over landbefolkningen. Ingen måtte forlade hverken arbejde eller bopæl på det gods, man var født på. Godsejerne forvaltede suverænt mandskabsudskrivningen og disponerede over fæsternes liv og levned, og kunne sammen med præsten bestemme, hvem der kunne skifte egn og fæste gård eller ikke. Militærtjeneste på mindst 6 år med søndagsøvelser ved kirken både i kongeriget som i Sønderjylland var på dagsordenen. Bønderkarlene skulle tidligt ud af fjerene, måske gå op til mellem 5-20 kilometer, så i kirke, derefter eksercits, gå hjemad igen og rygte dyr eller hvad der var af arbejdsopgaver til de raske svende. Revolutionært mytteri kostede meget let hovedet. En hjemvendt soldat, der efter flerårig tvangstjeneste i*

hæren ønskede at gifte sig og forlade godset, kunne godsejeren efter forgodtbefindende blot indrulle igen, og således spolere bondekarlens liv. Forordningerne affødte en del bondemytteri, men langt fra som under Grevens fejde i 1500 tallet, og det gik langt fra så galt i Dk og hertugdømmerne som ved revolterne i Frankrig. Tværtimod var regionen præget af lang fredstid i resten af 1700 tallet med fokus på handel, søfart og håndværk og universitetsuddannelse. Landbruget døjede derimod med voldsomme kvægsygdomme fra 1750 og følgende årtier, og en del misvækst.

I hertugdømmet kommer der i tiden efter **Den nordiske krig** kongelige amtmænd i større stil til at afløse de gottorpske herredsfogeder, og universiteter kommer til i det danske land. Fra 1736 krævedes juridisk embedseksamen (i de gottorpske områder allerede fra 1704), hvorved de ustuderede rådmænd, herredsfogeder, ride og byfogeder måtte kaste håndklædet i løbet af 1700 tallet. Standen af borgerlige embedsmænd vokser, ofte tysktalende og tysk uddannede.

Outzen-slægten så skriften på væggen. En af dem var herredsfoged Hans 1687-1755 (nevø til Tolder på Sild), en fremsynet, selvbevidst, velhavende mand, der allerede i 1723 i sit distrikt påbegyndte en udskiftning. Han havde sans for at se kobbelbrug som fremtidens dyrkningsform, så fordelene ved kløver og sædskifte, var en hård men retfærdig person, havde orden i sine skrifsager, men var også ret kantet og holdt folk to skridt fra livet.

Han sender sine sønner på universitet, og med uddannelsen som jurist fortsætter da også en af dem, Christian 1732-1809, faderens arbejde med landboreformerne i Haderslev vesteramt som husfoged fra omkring 1770. En spydig slider kaldes han, og han dør som en bitter og sygdomsvækket mand, der ikke fik den hæder for sit store arbejde med jordreformer og opmålingsarbejde, som han nok havde fortjent.

Først under **Frede V.** 1746-1766 som konge, var det statsmænd med de forhåndenværende evner, som lod sig inspirere sydfra og indførte landboreformer på de store hovedgårde, men med øget hoveri, altså ikke i første omgang videre fremgang for fæstebonden i plovfuren. Med kløver og sædskifte var der mulighed for flere foderafgrøder og dermed større kvæghold, ofte på mejerigårde, og så kom så småt tanker om udskiftning og ophævelse af landsbyfællesskabet på dagsordenen. Effektivisering og intensivisering var nøgleordene. Kongen fik da også sat den storstilede hede- kolonisering i værk, baserende på de sydtyske immigranter, heriblandt Jacob og familie.

Skandalefoged

Nu må vi nok hellere komme tilbage til slægtens **skandaleramte birkedommer J.N. O.** som i anden omgang bliver gift med en Stavnagerdatter. Jo han var 1758 blevet headhuntet af Schack-familien til embedet som birkedommer i Lustrup.

*(Fra 1468 og indtil 1661 havde Lustrup været et kronebirk, derefter blev også dette gods skødet til Hans Schack, der 1663 afhændede dele af godset, men beholdt birkeretten (hals og håndsret over bønder) i Lustrup, der fra 1676 indgik i grevskabet Schackenborg. Fra 1758 var J.N. O. indsat som birkedommer i Lustrup. (**Han er Petrines bedstefar, og hun ane omtales senere**)*

Jens N. O. er fra Emmerlev i den kongerigske enklave, hjulpet til juridisk viden/eksamen 1758 af Schackenborg-familien, og får så straks birkedommerembedet i Lustrup, og er bosat på en af gårdene i Høm under grevskabet Schackenborg. Han var første gang gift med regimentskvartermester Jens F. datter Elisabeth fra Ringkøbing. Moderen er en Elisabeth S. Der fødes to sønner, Niels 1755 i Møgeltønder, og Jens 1756 i Bredebro.

Birkedommeren er emsig i sit job og ofte undervejs for herskabet på Schackenborg, da han fører sager ved flere retter også uden for sit distrikt, som f.eks. i Ribe og Hviding. Han indkasserer dobbelt løn, men har en fattig ansat til at udføre skrivearbejdet.

Skandalen

(Under sin mands mange rejser forlyster kone nr.1 sig med alskens mandspersoner i og omkring den lille by, drikker tæt med dem og har dem overnattende i ægtesengen ifølge øjenvidne, en tjenestepige, som også var overnattende i alkoven. Elisabeth skal ifølge en kilde endda have opbrudt mandens penge-kiste med skatteopkrævninger, hvoraf jo en del skulle afleveres til patronen). Det har til følge, at birkedommeren begærer skilsmisse. Alt sammen er fastholdt i skilsmisseretssagspapirerne fra 1763 ved Lustrup birk.

Da Jens N.O. jo var part i sagen, kunne han ikke selv være dommer, men sagen blev ført af byfoged Steensen fra Ribe, og ægteskabet er nok ophørt omkring 1764. Allerede 1765 gifter han sig med kone nr. 2, **Herle B. I.** 1736-1793, den stridsomme stavnagerbondes datter. Den gode birkedommer var blevet rystet i sin grundvold. Men om det mest var over konens utroskab, (han skal efter sigende også selv have haft en uægte datter, så han står nok ikke meget tilbage for sin vidtløftige 1. kone), eller om det også var over det voldsomme jordskælv i Lissabon 1755, der kan mærkes helt op til DK, står hen i det uvisse.

I historien om birkedommerens skilsmisse forlyder der intet med hensyn til, om han i det nye ægteskab forebyggende nedsatte sin rejseaktivitet, eller om man kunne holde sig på dydens smalle sti. Men hoveder rullede der dog ikke i den forbindelse. Ægteparret Jens N. O. og hustru Herle lever det meste af deres liv under stavnsbåndet, hvor samfundet søges styret mere centralt. Da dette par ikke har tilhørt bondestanden, har de nok ikke været tyngt synderligt af stavnsbåndet, tværtimod. Flere af deres slægtninge mængede sig, eller snobbete opad, og havde indrettet kongeværelser i deres gårde.

Den ovennævnte skilsmissesag hos birkedommeren foregår næsten samtidig med at **Struensee** er involveret i den kongelige familie affære hos den syge **Chr. VII**, konge mellem 1766-1808, og flirten med dronningen bruges af hoffet som argument for at skille sig af med ham. Men fakta er nok lige så meget, at hans reformideer på det sociale og politiske område var en for stor mundfuld for samfundets magtelite, og hans hoved sættes på stage 1772. Stedfortrædende for den syge konge havde Struensee bebudet den ene reform efter den anden, 1800 stk. på knap 2 år. Det må man da kalde ambitiøs politik, som blev stoppet da han fik skilt hoved fra krop i en storstilet offentlig skueproces.

Den skrøbelige **Chr. VII** hentede ikke kun sin livlæge sydfra, men lod sig inspirere af mangt og meget i det slesvig-holstenske. Således havde de kongelige en del rejseaktivitet i den forbindelse. En dag i maj 1768 klokken 9 morgen havde hele 7 spand heste, hver med 6 heste at møde og med godt og vel 10 veludstyrede vogne at stå parat, så kongen og hoffolk kunne transporteres fra Aabenraa til Flensborg. Det var amtmanden fra Højer, der fik den opgave at stille med sine undersåtter og deres køretøjer til denne del af kongens rejserute. Desuden lød kommandoen på, at seletøj og hvad dertil hører, skulle være i pæneste orden og stand, ja og undersåtterne havde også at møde velklædte og ædruelige, så hele afrejsen kunne foregå uden ophold og problemer. De mange hertil udstationerede bønder måtte lade markarbejdet vente. Tidligere på året havde de kongelige haft brug for hele 3 postvogne til alene at transportere dronningens klæder. I løbet af ¾ time havde nogle tvangsudskevne bønder at stille på pletten med deres grej. De kunne så i det mindste besmykke sig med æren at være kongelige hofleverandører og farende svende i kongeligt lingeri og lignende.

En kongelig rejse-affære var sandelig også en bekostelig en af slagsen. Ligesom det i tidligere tider havde været bekostelig for undersåtterne, når hele den kongelige hofstat, ofte hen ved 100 personer, rejste rundt og holdt hof. Størstedelen af hofstaben (måske 1000) måtte blive hjemme. Mange amtmænd og herredsfogeder var som regel beærede, glade og stolte over det fornemme kongelige besøg før det var løbet over scenen, (i de dertil indrettede kongeværelser). Efterfølgende lå de sikkert søvnløse, når det gik op for

dem, at de var blevet ribbet for mad, vin og øl, foderforsyninger, værdigenstande ol.. Et syn var også de kæmpe affaldsbunker, der hobede sig op alle vegne. Selv datidens fine var ikke finere, end at de kunne finde på at forrette deres nødtørft i hjørnerne.

Mens birkedommeren arbejder for Schack-familien, forøges familien, først med et tvillingepar. 3 år derefter fødes datteren Anna 1768. Efter birkedommerens død overlader Herle birkegården i Seem til datter **Anna** 1768-1836 og svigersøn **Peter B.** 1769-1800. De blev gift 1790, får børn og som berettet efterfølgende, kommer svigersønnen tidligt af dage august 1800, og den efterfølgende fødte datter opkaldes efter ham med navnet **Petrine** 1801-1877, (hende kommer vi tilbage til senere). Moderen Anna B. 1768-1836 står alene med 4 børn. Hun var heldigvis ud af en velhavende birkedommerfamilie fra Høm, og kunne regne med hjælp fra familien, blandt andet hendes 2 halvbrødre, hvoraf den ene havde overtaget Annas fars bestalling. Men også B. familien, nogle rimeligt stillede møllerfamilier, kunne hun regne med i nødens stund. Afdøde Peter B. har forbindelse til familien på Gielsbro mølle, og nogle faddere herfra nævnes ved Annas dåb.

Peter og Anna oplever at stavnsbåndet ophæves 1788 under **Frede VI.** (Han regerer via et kup stedfortrædende for sin syge far **Chr. VII** fra år 1784). Indtil da havde også han, ligesom faderen Chr. VII, været i hårdhændet "pleje", først under Struensee's opdragelsesmetoder, så under stedbedstemorens opdragelse. De to opdragelsesmetoder var diametralt modsat rettede, men virkede dog på en måde ens. Frede VI havde i begge perioder været udsat for gedigent mange omsorgssvigt, hvilket ikke fremmede hans evner for at blive konge. Han havde som konge i en bevæget tid en skrøbelig rygsæk og et tungt åg hvilende på sine skuldre.

Peter B. har nok haft et lidt mere harmonisk liv, men de efterfølgende begivenheder som spøger i kulissen, så som napoleonskrig, statsbankerot og stænderpolitik, bliver Peter B. jo ikke vidne til. (Dødsulykken omtales senere). I kølvandet på stavnsbåndets afskaffelse følger en nyordning af militærtjenesten, hvor militæret udvides med forskellige korps og også med frivillige fra de højere samfundslag. Den danske generalstab bliver 1808 placeret i Rendsborg. Der foretages også en skatteomlægning 1802, hvor hovedgårdenes privilegier ophæves. Bonden har snart selveje inden for rækkevidde, men også store afgiftsbyrder. Underklassen af husmænd og landarbejdere derimod får flere hoveriforpligtelser med minimale rettigheder. Landsbyernes selvstyre mistes.

Af lige så stor betydning for denne generations liv bliver frihedstrangens hvirvelvind og Napoleons fremad tromlen. England er rødglødende grundet handelsrestriktioner. DK's alliance med Frankrig fører i sidste ende til konflikt med England, en statsbankerot og en

skilsmisse mellem DK og Norge i 1814. DK mistede med Norge en lille million indbyggere ud af ca. 2,5 millioner, en begivenhed næsten på højde med den senere indtræffende situation efter 1864. Hæren må reduceres efter statsbankerotten 1813.

Nej Frede VI havde ikke så heldig en hånd i sine regeringssager. Denne generation er også vidner til at **Frede VI** er i regionen, og i sommerens løb besigtiger oversvømmelserne ved vestkysten og Halligerne i 1825 efter stormfloden mellem 3/4. februar, hvor han, pga. ny opkommende storm, må overnatte på Hallig Hooge og er på visit i Burkal.

På det tidspunkt er den gamle kræmmer Nic. for længst blevet til muld på byens kirkegård. Ja det er kolonisten Jacob nu også, men ham skal vi lige først følge til dørs.

Jacob fortsat

Jacobs vej hjem fra Ravsted til Rens er fredelig omkring 1773, omend befærdet navnlig ved knudepunktet Bredevad. Jacob valgte helst ikke vejen forbi henretter stedet, men tog afkortningen langs åen og gennem de lavtliggende enge. Hvis han var heldig kunne han fange en fisk. Sådan vandrede han af sted og den ene tanke tog den anden. Jacobs far har ligesom Tycho også giftet sig igen. Tychos datter Cathrine spøjte stadig i Jacobs lille hoved, og han blev varm om hjertet ved at tænke på hende. De havde begge alt for tidligt mistet deres mor, den vigtigste person i et lille barns liv. Før melankolien fik lov at brede sig, tænkte Jacob med glæde på at skulle hjem og bo lidt på skift hos sine brødre og faderen. Jacob var spændt og fortrøstningsfuld. Snart er de sidste 2 år forceret, og da Jacob ser Burkal kirke, er han snart hjemme.

Jacobs ældste bror Johannes Philip blev allerede gift i 1762 i Nordhackstedt, på vej fra Altona, med en datter fra en af de andre kolonistfamilier på rejse. Det var dejligt for ham. Han havde familie nu, men var jo også meget ældre end Jacob, hele 15 år. De havde fået et koloniststed i Travsted ved Abild. Jacobs gamle ven Nicolaj havde også en søster, der var godt 16 år ældre. Hendes mand og 3 sønner var alle præster. De var omtrent jævnaldrende og beslægtede med den pietistiske provst og salmedigter Brorson, og alle optaget af medmenneskets ve og vel. Jo pietisterne holdt mange møder rundt om i de private hjem. Jacob var knap så boglig eller filosofisk eller religiøs i det hele taget, men han var enig i, at mangt og meget kunne forbedres i verden, med eller uden guds velsignelse i det høje.

Jacob skulle lige vænne sig til igen at færdes langt ude på hedeland. Her var ingen håropsatser at ordne, intet sølvstøj at pudse, ingen agtværdige rådmænd at løbe ærinder for. Her var hakke, greb og plov det der mest blev håndteret. Det var de redskaber, som faderen havde overladt til ham så snart han trådte ind af døren. Det var også Jacob der malkede geden og puslede lidt med at fremstille ost. Han var en nysgerrig sjæl. På hedeland havde han helt andre sysler end i købstaden, og nu kom det ham til gode, at kunne omsætte en del af de landbrugsfaglige guldkorn, der i timelange monologer var blevet ham overleveret fra Nic. (der igen havde dem fra sin far).

Men han var knap kommet hjem, og hjalp til hos den skrantende far, da denne pludselig en dag faldt død om på gården af overanstrengelse og kulde 1773. Jacob og bror Philip tager over efter faderen på nr. 83 i Burkal sogn. Dør om dør på nr. 79 boede fra 1765 broderen Johannes junior. Dette sted var ligesom faderens et dobbelt fæstested. På den anden side omtrent dør om dør på nr. 89 boede broderen Johann Heinrich fra 1766, også et dobbeltsted. Der var dobbelt arbejde til dem alle. Året efter dør en af Jacobs svigerinder fra 2 drenge. Broderen mister også kone nr. 2, og får først i en sen alder af 45 år igen børn med den 3. kone. Alle brødrene bor fortsat side om side. De knokler på deres jordlodder og har ikke tænkt sig at stikke af i nattens mulm og mørke som mange andre havde gjort. Nogle desertører havde ikke begreb om landbrug, andre havde uheld, som at miste deres trækdyr, eller at de selv blev syge. Brødrene knokler med at grave mergel og udbringe det på deres jordlodder. Kæmpe mergelgrave opstår. Hø til deres dyr må de til tider hente helt ude vestpå i kogene. Dem kender Jacob som sin bukselomme.

Jacob bliver helt glad om hjertet fordi også broderen Johannes junior har fået sit medbragte egetræ nede fra Kürnberg til at gro op til et rankt træ på sin jordlod på nr. 79, nu med et højt beskyttende stendige rundt om tomten. (Da han fraflytter 1784 bliver denne gård overtaget af broderen Johann Heinrich). Også træet på nr. 89 havde klaret sig godt. Træerne var nu ret høje. (År 2013 står et par af disse kæmper endnu på Grænsevejen).

Jacob og brødrene med familie kommer nu godt ud af det med hinanden, men helt uden gniderier går livet jo ikke. Jacob har indflydelse på bedriften, men får dog som meget ung et selvstændigt fæste på Kulkærvej oveni 1776. De har stadig kun nogle få køer og er altså særdeles sårbare ved evt. kvægsyge. De kan knap nok holde flere på grund af mangel på foder til dyrene, der er hårdt belastede med at pløje i det seje hedeland. De får med lidt held tillagt sig et par ekstra dyr, både en ko som trækdyr, og en hest, så de også kan køre noget teglstensførsel.

Det er som om alle skal have bygget med teglsten og lagt tegl på tage. De unge kolonister har nok at se til med ærindekørsel for de formuende borgere i byerne. Det er som om det

højere borgerskab og ditto embedsmænd ikke kan få det flot og stort nok. Før var det hele landskaber, der blev ommøbleret, nu er det hele byer, der skifter udseende. Købmændene og grossererne får bygget ikke kun huse, men hele paladser af de flotteste sandstensarter, med op til flere kakkelovne, trægulv i stue, og møbler ikke kun lavet af egetræ. De toneangivende læser endda i de sparsomme aviser og blade, ikke blot for fornøjelsens skyld, men også for at vide hvad der rør sig i verden, hvis de da ikke ligefrem tager på dannelsesrejse, som en anden **Carsten Niehbur**. For Jacob er det at læse og skrive stadig en højere videnskab, og temmelig uopdyrket.

Jacob og brødrene havde ikke råd og tid til den slags udskejelser. Når de om aftenen satte sig trætte ved ildstedet, sad de ikke og læste, men syslede med halmsko og træfade så længe ilden gav dem lys nok til deres arbejde. Men de havde set en jernbeslagen vogn hos smeden Nis P.S. i Bylderup, sådan en satsede de på at få råd til via deres sysselarbejde. Nis. P. S. havde taget efternavn efter faderen Peter. N. s` erhverv, han var nemlig smed, og alle vidste hvem man snakkede om, når man sagde Peter smed. Græsarten kløver var kommet til landet. Dens evne til at samle kvælstof i jorden fremstod som en landbrugsmæssig velsignelse. Jernbeslag blev udbredt til vognhjul, ligesom jernsko til heste havde set dagens lys. Sidst og ikke mindst kunne plove forbedres med jern. Det kunne kun blive bedre alt sammen efter flere år med dårlig høst. Jorden kunne bedre bearbejdes med jernploven, jorden blev mere frugtbar ved at man skiftede mellem de forskellige afgrøder, den gav mere udbytte, og så kunne der holdes flere dyr, og det igen gav mere gødning til markerne. Det var også påkrævet med lidt fremgang, da kvægsygdomme havde udryddet flere hundred tusinde stykker kvæg. Der var ingen grund til pessimisme.

De havde gode erfaringer med kartofflen på de sandede agre. Knoldene kunne ligefrem sælges, når folk havde fået at vide, hvordan de skulle tilberede disse vækster. I flere år havde kartofflen stået i skammekrogen, da danskerne ikke havde megen fidus til denne knold, ja og så var den jo heller ikke nævnt i biblen mente de. Uden denne knoldvækst ville de fleste kolonister være sultet ihjel, selvom de var i besiddelse af biblen. Helt driftssikker var denne plante nu ikke. Den kunne let få sygdomsanfald.

Jacob har fået sig en rigtig flink og god hest, og han rider jævnligt både til Kobbermølle efter noget køkkengrej, men også til Flensborg, hvor man kan få fat i det eftertragtede salt, sukker og krydderierne. Engang er han dog ved at komme galt af sted, da der på havnen i Flensborg har samlet sig en stor vred menneskemængde. Nogle redere og købmænd optræder som spekulanter, og laster skibe med store mængder korn fra oplandet. Det skal til Norge eller til nogle Østersølande, alt imens der er stor mangel på korn i byen, ja i hele regionen. Mange kan ikke brødføre sig selv, og turnerer rundt i regionen som tiggere. Fæstebønder er jævnligt involveret i optøjer, mange fængsles pga.

deres revolter mod lokale despoter. I 1778 sejler måske 200 skibe på en god dag fra Flensborg som led i trekantshandelen. I Norge laster skibene så tømmer eller andet, og sejler oversøisk med slaver, og som returlast har man sukker med til sukkerraffinaderierne i Flensborg. Brændevins fabrikker skyder op som paddehatte og rom konkurrerer med øl. Den væske slår hurtigt en mand under bordet.

Jacob har i tankerne, at det var en mulighed at arbejde med brændevinsfremstilling, hvis han kunne holde til det. Nu havde han som kolonist med hakken i hånden været med til at omdanne gold hedeslette til agerjord, så kunne det vel ikke stå helt skidt til. Deres ”plaggenhakke”, som kolonisterne kaldte den overdimensionerede hakke, og som man altid havde ved hånden, var gået hen og blevet deres kendetegn på egnen. Ingen før disse bønder havde formået at forvandle disse jordlodder til brugbart agerbrugsland. Men hvis han opgiver jorden og drager til Flensborg, kan han let blive ilde stedt, hvis der ikke kan tjenes en rimelig skilling i sukkerraffinaderiet. Har man ingen jord, er det ikke let at skaffe de nødvendige fødevarer eller betale afgit. Men der var fremtid i denne brændevinsbranche i byen. Der var åbnet det ene raffinaderi efter det andet siden 1762. Ja der var også gang i væverier og klædefremstilling, men det havde Jacob ikke fidus til.

Jacob trækker væk fra havnen inden også han bliver involveret i tumulterne. Folk tændte bål på gaden og væltede endda en af redernes flotte hestevogne. Mængden af folk søger at få fat i noget af alt det korn som skal udskibes. Rederne og deres folk ser helt opskræmte ud. Folk råbte op om rettigheder og frihed, noget Jacob på en måde kunne tilslutte sig. Han ville også gerne være fri for det forhadte daglejerarbejde på ladegården og den evige kørsel for herskaberne og de utrolige mængder af afgifter på alt mellem himmel og jord. Parykskatten og bryllupsskatten kunne han forstå. Men nu var der kommet afgift på glas, så det var svært at få råd til at sætte vinduer i huset. Ja mølletvangen var også noget besværligt noget, når man nu var så heldig at være i besiddelse af lidt korn, og kunne få det malet billigere end hvor man skulle. Ekstraskatter til de store troppeudskrivninger og landmilitsen var også tyngende. Kolonisterne havde efterhånden mistet flere af de rettigheder som var blevet dem lovet tilbage i 1761, så som skattefritagelse for 20 år blandt andet.

Da han havde fået handlet salt, sukker og lidt krydderi, måtte han hellere vende næsen hjemad frem for at komme i slåskamp på havnen. Lidt længere henne på kajen fik han øje på en klynge mennesker der var ved at losse flotte sten, som nok skulle bruges til gravsten. Det var kun de udvalgte, der havde råd til sådan nogle. Måske skulle de videre til slottene på Sønderborg, Augustenborg, Gråsten eller Glyksborg, der var muligheder nok. Det var ved at være sent, så Jacob satte sporerne i hesten og red ud gennem skoven over Harrisee, forbi Kobbermølle og forbi Krathuse. Snart kunne han få øje på de store egetræer og skråt til højre derfor Burkal kirkespir. Han var hjemme inden mørkets

frembrud, men det havde været koldt og han skrantede lidt, men en god tepunch med lidt rom og sukker, kunne virke underværker, bare skavankerne ikke blev værre. Godt han var fritaget for soldatertjeneste, som var kolonisternes privilegie endnu da. Han var nu nok blevet fritaget alligevel grundet sine skavanker, nåede han at tænke, inden søvnen overmandede ham.

Næste dag var der grandestævne. Staven var gået rundt fra gård til gård. Det var brødrene der gik til møde. Jacob lå lidt halvsøj i sengen. Der var ved at være en masse bøvl på de møder. Der var ikke den ting man ikke kunne blive uenige om. Hvis ikke det var hvornår der skulle pløjes, så hvornår der skulle høstes og med hvor mange mænd og heste. Til tider havde bønder ikke styr på deres dyr som ødelagde afgrøder, eller den ene og anden bonde var fuld og drev den af, når andre var udkommanderet til at reparerede veje, broer og stenindhegninger, eller var udstationeret til kørselsopgaver. Kolonistene havde nu hele tiden stået lidt uden for dette dyrkningsfællesskab, da de jo fra begyndelsen var blevet placeret på jordlodder langt uden for byen.

G. Amtmanden Holstein

Holstein havde som nævnt tidligere godt gang i udskiftningsprocessen og ophævelsen af landsbyfællesskabet i slutningen af århundredet. Der sker for alvor noget mht. landbrugsevolutionen. Kløver som afgrøde kommer til landet og indgår så småt i sædskiftet fra ca. 1730. Det gør efterfølgende overdrev overflødig som græsningsareal. Al jord kommer nu efterhånden under plov og landbruget bliver så småt mere intensiv. Samtidige fremskridt (mellem 1720-60) er harver, vogne og plove med jernbeslag. Den større produktion og flere husdyr kræver udflytning. Det trykke landsbyfællesskab må opgives, således at den udflyttede gård får sin jord samlet omkring sig, og man arbejder nu heller ikke længere sammen med de andre fæstere, men helt på egen hånd og risiko.

Bønderne blev nærmest pålagt at flytte uden for byerne og ud i vildnisset. Det var overvejende en fordel, hvis hver bonde fik sit jordstykke, som kunne indhegnes og med flid bearbejdes til eget bedste. Det kunne måske lægge en dæmper på drikfældigheden hos nogle svage sjæle, hvis ikke, var de til rotterne uden fællesskabets sikkerhedsnet og måtte så ty til tiggerstaven. På den måde rykkede de andre bønder tættere på kolonisterne. Det resulterede i en del gnidninger. Man blev lidt mere sin egen lykkes smed og enhver hægede om sit eget. Det var så igen udgangspunkt for misundelse og tvister. Kolonisterne havde nu hele tiden haft deres eget fællesskab. Mange syntes de var nogle underlige fremmede.

Dagens grandestævne havde ikke været uden dramatik. Der havde lige været en episode hvor en hyrde, i dette tilfælde en ung dreng, havde haft mere travlt med at tømme naboens ruse for fisk, end at vogte kreaturerne på toften, der så var trampet ind på nogle

bønderes lodder med korn. Så måtte denne brøde på dagsordenen. Der gik tid med at fastsætte bøden, og så stod det også endnu til opklaring, hvor nogle gæs og svin, som man vogtede ved åen, og som alle havde del i, var blevet af. Sikke en redelighed. Der røg julemiddagen. Dyrene kunne selvfølgelig også være blevet stjålet af nogle i nattens mulm og mørke omstrefende tiggere, ja selv en omstrefende ulv kunne mistænkes. Da ophidselsen havde lagt sig, mente alle dog, at det nok var sikrest at holde egne svin, høns og gæs inde i køkkenet for natten et stykke tid. Ude i vildnisset havde man ikke landsbyens beskyttende gærder omkring sig som kunne stænges for natten. Der var røre og pløre ude på landet.

H. Tiggerne

Horder af tiggende almisseaspiranter drog i hele 1700 tallet fra by til by på evig flugt fra foged og galgestrik. Der var klapjagt på tiggere, som til dels hindredes i bosættelse, da man jo så måtte brødføde dem, og til dels interneredes de til tvangsarbejde a` la hvad Chr. IV havde præsteret 100 år tidligere, hvor manufakturvirksomhed skulle drives med indfangede kriminelle. Senere blev de berørte individer/fattiglemmer fra de forskellige samfundsgrupper som regel stuvet sammen i fattiggårde, hvor de spedalske eller sindssyge blev holdt i dårekister, dvs. i træbure på to gange to meter stående udenfor ved fattiggården. I 1700-tallet var der ikke så megen pleje og diskussion, der handlede man. Børn omkom i dølgsmål eller blev "ligget" ihjel, og voksne druknede sig når tilværelsen blev for grum. Ud over de nævnte plager var gældsætning også en stopklods for at få et rimeligt liv. I 1700-tallet kunne en stor del af Europas folk slet ikke brødføde sig selv men var anvist på almisser. Mange kolonister fik den skæbne. Jo Holberg var en mester i at udstille de sørgelige eksistenser repræsenteret ved "Jeppe på bjerget".

Ligeledes blev regenternes flådeprojekter på Bremerholmen også til dels baseret på slavelignende straffearbejde i 1600 og 1700 tallet. Således blev jyske tugthusaspiranter enten sendt til fæstningsarbejde i Rendsborg eller skibsbyggeri og andet forefaldende og relateret arbejde på Bremerholmen i København, hvor flåden holdt til. I 1800 tallet forsøgte øvrigheden problemerne afhjulpet med fattigforsørgelse.

Danmark havde altid hoveret med at have flåden. Chr. II den slubbert, havde i sin tid betragtet flåden som sin ejendom, og tog den ganske naturligt med i landflygtighed efter blodbadet i Stockholm. Frede I måtte kæmpe med adelen om at få lov til at øge flådens størrelse. Chr. III havde styr på det med flåden, en interesse han gav videre til sønnen Frede II, der igen gav den til sin søn Chr. IV, der jo mente at kunne vinde enhver krig med sin stolte flåde. Han mistede i stedet for både et øje, Blekinge, Halland og Skåne. Ved siden af nogle flotte skibe, fik de forskellige konger dog også bygget lidt boliger på de tilstødende

arealer, hvor arbejdskraften kunne staves sammen, når de ikke lige var på tvangs- eller opdragelsesarbejde.

Jacob bliver postrytter

Mange kolonister var opsatte på ikke at ende som tiggere, så de var hårdt arbejdende mennesker, men de var nu også gode til at dyrke de positive begivenheder på trods af dyb fattigdom. Således havde de taget en ukendt **juletradition** med sig herop fra det sydtyske. Dernede havde vinbønderne til deres lavsfest (håndværkerlaug) i december i lokalet opstillet et grantræ og pyntet med småkager, kandissukker og et par lys, hvis der var råd til det. Det stod til hellig tre konger, og så måtte børnene spise kagerne. Kandissukkeret blev hængt op over køkkenbordet, og når der en sjælden gang blev serveret kostbar te eller kaffe, måtte man sutte lidt på sukkeret. Den skik fortsatte de med i deres nye hjemland. På helligdage flottede de sig lidt og spiste gås eller torsk. Stor forundring vakte skikken med pyntet grantræ i stuen. Præsten havde dog hurtigt taget denne skik til sig. Selv eller netop en pietist med familie kunne ligefrem svælge i gåse og flæskesteg, fedtflommer, blodpølse og store fyldte ølkrus og et pyntet træ i stuen, som man til lejligheden ovenikøbet dansede omkring. En dansevisse og en svingom var aldrig af vejen.

Brødrene kom hjem og fortalte at nogen havde hørt om sabelraslen nede i deres/kolonisternes tidligere hjemland. Året er 1778. Jacob tænkte at så fik den gamle kræmmer, som var død året før, måske alligevel ret. Bare det ikke blev krig igen. Handel i forbindelse med krige var indbringende for købmænd og handelsfolk, og det sås på deres livsstil. Når Jacob var i Flensborg undredes han over den voldsomme trafik på havnen. Rederne og købmændene måtte tjene styrtende med penge, og der byggedes skibe og pakhuse som ingen sinde før. Den ene overskudsgivende virksomhed eller arbejdsanstalt efter den anden blev oprettet, men arbejderne levede i en slags slum på en ussel løn, måske værre end på landet. Her blev de syge og gamle da forsørget af familien, men i byerne var der ingen kære mor, kun tiggeri. Tiggernes antal steg voldsomt. Mange steder søgte man som omtalt med skiftende held at indespærre tiggere på dertil oprettede arbejdsanstalter. (i neddæmpet stil stadig aktuel verden over).

Helt vildt blev det da Ejderkanalen bygges 1777-1784. Mange omstrefjende uden arbejde blev anvist til dette. Jacob var på næbbet til frivilligt at tage derned for at tjene lidt ekstra, men det kolde vand ville nok være en for hård cocktail for hans helbred, men han tog derned for at orientere sig, da arbejdet havde været i gang et stykke tid. Der herskede horrible arbejdsforhold. På vej væk fra kanalens udgravningshold mødte han en nedbrudt og måske af sumpfeber mærket Wolle O. T.. De genkendte straks hinanden og hilste

hjerteligt på hinanden. Han var kun et par år ældre end Jacob, havde overvundet den tidligere livstruende sygdom, men var så her løbet ind i en endnu værre febersygdom. Flere hundrede arbejdere var allerede bukket under ved byggeriet. De var bestemt ikke blevet rige på den bedrift, måske klogere, men lidt for sent. Wolle skulle hurtigt hjem og giftes med den gravide kvinde, Jacob tidligere havde mødt sammen med kræmmeren Nicolaj. Nu var han selv klar over, at han ikke havde længe tilbage, også uden præstens ord herfor. Barnet skulle da i det mindste være ægtefødt når den tid kom, for ellers havde moderen ingen rettigheder. Ja 1700 tallets kvinder kunne under ingen omstændigheder betragtes som retskraftige personer.

Efter dette møde vendte også Jacob næsen hjemad og undersøgte andre indtjeningsmuligheder. Han havde fået øjnene op for at der kunne tjenes en skilling som poststrytter til og fra Haderslev, Flensborg, Slesvig og til tider også til Altona. Fra postgården i Åbenrå fik Jacob en rute til Haderslev, hvor en bekendt til den gamle kniplingshandler Nic. var postmester, en Christian Brorson, nevø til salmedigteren. Derefter kiggede han gerne ind hos Nic. familie, inden han igen vendte hesten mod syd med ny post. Vel tilbage i postgården i Åbenrå, var dagen gået på hæld og han overnattede så på postmestergården sammen med andre rejsende. Det var et godt sted med god mad til alle. Jacob syntes godt om denne postmestergård. Måske navnlig fordi den var af samme årgang som han selv. Jacobs elskede hest græssede med de andre heste bag postmestergården på engen ned til åen. Der kunne man sidde og slå mave med kig til Brundlund slot, og mens solen gik ned, kunne man nyde strålerne spejle sig i voldgraven og lade tankerne strejfe. Ellers var mad og overnatnings-tilbuddene i regionen af ret svingende kvalitet, ja det var postvognene nu også. Helt skidt var det med vejene, de var til tider livsfarlige at færdes på.

Træbroene ved vadestederne var et helt kapitel for sig. Gejlåbroen, som var blevet fornyet i 1765 var efterhånden i en kummerlig og halvfarlig forfatning. Meget anderledes så det heller ikke ud med Povls bro. Træet var sidst blevet udskiftet 1744, men anno 1780 var man så småt, efter mange klager over dens vedligeholdelse, gået i gang med en renovering. Ofte blev posten således forsinket en del, ja den kunne også blive helt borte. Værst var det, når det var penge, som blev fragtet rundt. Stor opstandelse kunne også fremkaldes, når en postbåd mellem Årøsund/Assens var forlist i hårdt vejr med såvel rorkarle, post og passagerer. Sådanne forlis undgik man som landkusk, så det holdt Jacob sig til.

En sjælden gang, hvis der var for langt mellem postgårdene, måtte en overnatning henlægges til en af kroerne. De lå med en passende afstand mellem hinanden på de gængse færdselsveje, heriblandt hærvejen. Jacob gjorde gerne holdt ved kroen ved Gejlå. Her serverede man den dejlige Bommerlund-snaps. I små mængder var denne snaps

medicin for krop og sjæl. I større mængder var den lig med fordærv. Brændevinsfremstilling på stedet var med kongelig bevilling startet 1760. Her gjorde andre rejsende og studedriverne også holdt for et hvil, og for at betale told og bropenge. Medens Jacob forsynede sin hest med vand fra åen, kunne han følge med i bøndernes arbejde med at reparere stendigerne. De trængte ligesom broerne til fornyelse. Driverne havde svært ved at holde studene i indhegningen.

Jacob måtte videre mod Kliplev og måtte lige forbi markedet der. Mange kroer lå ofte belejligt tæt på kirken. Intet at sige til, at der sådanne steder ofte opstod markeder, som dog var en torn i øjet på købmænd og handelsfolk i købstadsbyerne. De ville beholde deres monopol, og landboerne havde at bringe deres varer til torvs i købstæderne. Men nu havde landboerne jo til alle tider haft deres egne metoder til at bryde reglerne.

Når der var rejsende som skulle fragtes over land, måtte Jacob have en af postgårdens vogne og et hestespand. Der var foruden postsækkene plads til omtrent 4 personer i den åbne vogn. Det var bedst at age af sted i godt vejr, ellers måtte man høre på de rejsendes klagen over vejr og vind. Helt galt kunne det gå, når vejene var helt opblødte eller isglatte. Jacob havde endnu været forskånet for at vælte med et vognlæs. Det bedste stykke vej syntes Jacob var det brolagte stykke mellem Bov og Flensborg. Her kunne det gå raskt fremad. Men også det kunne der klages over, for så fik de rejsende jo på behørig vis gennemrystet deres indvolde. Jacob kunne bedst lide at være ridende postkusk alene med sig selv og sin hest. Ofte var der dog så megen post og så mange pakker, at det hele måtte befordres med vognen. Jacob kunne dog af og til ikke dy sig for samtidig at fragte et par rejsende uautoriseret og for egen vindings skyld, men det måtte helst ikke opdages.

Jacob havde fået en fast postrute to gange om ugen og afleverede posten i de faste postgårde, hvor andre ryttere så tog over. En mand ved navn **Nis S.**, oprindeligt fra Sæd, var oftest ham der tog over efter Jacob, når noget post eller nogle rejsende skulle videre til Husum eller Tønning. De fik sig en snak om løst og fast, og hver gang var der hilsner frem og tilbage til fælles bekendte eller familier. Nis, som var bosat omkring Løgum Kloster, havde altid hilsner med fra Wolle i Nørre Løgum. Han var i bedring fortalte Nis, men helt godt blev det nok ikke med ham, i al fald kunne han ikke komme tilbage til Ejderkanalens bygning.

Nis var født 1747-1816, og var lidt ældre end Jacob, men næsten jævnaldrende med broderen Johann Heinrich. Nis havde også kun et lille sted som inderst og måtte lige som Jacob tjene en skilling ved siden af. Det viste sig, at han var gift med en indvandret kolonist, en **Catharina E.** De havde meget til fælles og meget at snakke om, blandt andet de til tider dårlige veje og postsækkene, som blev mere og mere tunge, en næsten uforsvarlig byrde for en nok så god og stærk hest. Jacob havde i et par år lagt alle sine

kræfter i koloniststedet, og desuden som postrytter raket rundt i al slags vejr og vind, oftest sammen med sin elskede hest, men en snigende tuberkulose satte sig sine spor, og til sidst en stopper for hans ihærdige færd. Staklen, som kun lige var begyndt at smage på livet, døde brat 22 år gammel 1780. (Slægten føres dog videre blandt andet via broderen J.H. H. Billedet nedenunder viser nogle senere efterkommere).

Andre tager over efter Jacob

Kollegaen Nis havde været på et sidste besøg hos Jacob på den lille kolonistgård. Nu blev det hans opgave at sætte en ny mand ind i postruten. Han foreslår sin postmester at det må blive **Wolle** fra Nørre Løgum. Han er så vidt restitueret og er glad for den ham viste tillid, og han fortsætter i Jacobs fodspor. Nis får at vide, at Wolle i sin tid ikke blev far, kvinden døde højgravid inden han nåede hjem. Men nu havde han fundet en anden pige, og de kunne vel få råd og tilladelse til at giftes engang. Hun hed **Karen T. A.** 1754-1822 og var inderste-datter fra samme egn.

Der gik ikke mange år, så blev de vigtigste postruter udstyret med en lukket hestetrukken diligence. Der kom også langt flere postruter og afgang, og der blev indført privilegeret postbådsfart mellem Kiel og København 1780. Wolle døde 6 år efter Jacob, og denne gang nåede han at blive gift med sin højgravide Karen, men nåede ikke at opleve sin eneste søns fødsel. Wolle døde en uge efter sit bryllup. Selve vielsen var foregået i hjemmet, da Wolle var for svag til at komme i kirke. Denne gang havde præsten takseret rigtigt.

Disse to mænd, **Wolle og Jacob**, kom således ikke til at opleve skellet mellem gammel og ny tid, som indvarsledes fra omkring 1790, kort efter stavnsbåndets afskaffelse. Således

afløses hævejens træbroer efterhånden af solide stenbroer. Immervad bro bliver 1786 forvandlet til en stenbro. Klart en fordel for trafikken. Denne renovering når Wolle at opleve. **Karen** får en skæbne som fattig enke, men held til at opfostre sin søn **Thomas T.** 1787-1826, og hun kan tjene til dagen og vejen ved de nymodens væve, som så småt vinder udbredelse. I velhavende kredse er det kommet på mode med møbelstof og tæpper til at hænge på vægge. Ja visse steder lægges de endda på gulvet.

Hos indersten eller indsidder Karen er gulvet stadig lerstampet, koldt og fugtigt, men hun havde flair for farver og motiver og fabrikerede flotte tæpper dog til en ussel løn, og hun var bestemt ikke velfornøjet med det. Hun så fordømmende på det sociale skel der var mellem høj og lav. Hun ville gerne have set hvordan de snobbede storbyborgere havde teet sig, hvis de var blevet plantet om til en tilværelse ude i den barske hede-udørken. Der var kun lyng at skue, så langt øjet rakte, og hvis man ikke var hjemmevant på de kanter, og ikke kunne orientere sig efter månen, så kunne man nemt fare vild på en regnfuld vinteraften. På hendes lille sted var der både lyng ude som inde. Lyngen blev brugt til tagdækning, isolering af mure udvendig, til optænding i form af lyngtør, til koste, som sengeunderlag og som foder til dyrene. Men også hegnet omkring den lille kålhav blev lavet af lyngflader. Karen havde den ene ko og de 2 får hun ejede efter Wolle, og hun havde en smule græsningsret.

I begyndelsen af september 1790 var **Karen** af sin arbejdsgiver blevet sendt til Flensborg efter nye vævemønstre. Det var en lang gåtur, så hun er tidligt på færde. Hun møder festklædte folk på sin vej. Folk stimler sammen for at se og hylde kronprinseparret på deres vej fra Gottorp til København. Karen var iblandt dem. Kronprinseparret var blevet gift 31.7. på Gottorp. Karen var royalist og hun havde i sin tid bifaldet at Struensee og den syge konge Chr. VII fik gennemført trykkefriheden, så det ikke længere var så farligt at sige og skrive sin uforbeholdne mening om hvad der rørte sig i samfundet. Karen havde aldrig kunnet holde sin mund ret længe af gangen. Men lykken var kort.

Loven om ytringsfrihed havde kun en kort levetid. Med Struensees` fald i 1772 var kongen kommet under fornyet formynderskab, og dette regime var alt andet end villig til at høre på kritiske røster. Da så den unge kronprins **Frede VI** fra 1784 regerede i sin fars sted, havde Karen igen sat sin lid til nye reformvenlige vinde fra enevældens top. Karen har en hård tilværelse som enke og knokler for at forsørge sin søn Thomas. En stor begivenhed er det, da stavnsbåndet ophæves 1788. Det fejres sammen med nogle andre væversker. De får sig en lille en til halsen og flotter sig med at nyde lidt sødt hvidt brød. Censurens delvise afskaffelse i 1790 blev ligeledes fejret i Karens lille hjem, men helt i det stille, for blækket var knap nok tørt, da trykkefriheden igen blev skærpet 1799. Man skulle jo vare sin mund, så man ikke kom galt af sted som visse andre personer. Således bragte P. A. Heibergs spidse blyant ham bestandig på kant med lovgiverne. Det endte da også med at

han blev landsforvist år 1800. Som den enevældige stat under Frede VI udvikler sig, hældede Karen efterhånden til, at der kunne have foregået klogere udøvelse af kongemagten.

Nu var den franske revolution og Napoleon kommet på tværs, og så var det så som så med friheden. Værre var udsigten til krig. England og Frankrig var på krigsfod med hinanden og lille DK lå klemmt mellem stormagterne. Karen havde fået en ny bekymring på halsen, da sønnen blev indrullet. Det eneste barn hun havde. Karen kunne væve og fremstille kniplinger, og hun havde lært sig at skrive samtidig med sønnen, men det var ikke lykkedes hende at få flere børn end den ene søn. Det havde i det hele taget holdt hårdt at blive en ærbar ægteviet kvinde, i og med Wolle jo havde været døds syg, hvorfor de i huj og hast havde måttet tilkalde præsten for at foretage vielsen i hjemmet med en sengeliggende Wolle. Således fik hun tilkæmpet sig nogle rettigheder for sig og sønnen. Livet som enke var alt andet end glørværdig. Livet som kvinde i det hele taget var ikke glørværdig. Karen savnede at nogen ville kæmpe hendes og de andre kvinders kamp. Det havde lange udsigter med den kamp. Men bortset derfra var det godt at nogle debattører endelig tog adelen og borgerskabet på gafflen.

(Karen havde ikke kunne dy sig for at afskrive et par linjer af en af Heibergs kendte viser: Ordener hænger man på idioter; stjerner og bånd man kun adelen giver). Visen var skrevet kort efter det ypperligt fejrede hof-bryllup.

Kronprins **Frederik VI** holdt som sagt fætter-kusine-bryllup med statholderdatter Marie Sophie Frederikke af Hessen år 1790 på Gottorp og landstedet Louisenlund. En stor begivenhed fejres i stor stil blandt høj og lav i hele helstaten. Kan man tænke sig et liv uden glansbilleder? Vel næppe. Desto mere er der at fejre, da stavnsbåndet er afskaffet med begyndende selveje for nogle bønder, men underklassen overtager mere hoveri og har minimale rettigheder. Således kom Karen aldrig i besiddelse af en tomme jord, men havde hele sit beskedne liv som fattig indsidder på hedesletten, men hun var ikke tigger.

Den prisværdige frihed, som gruppen af inderste med stavnsbåndets og livegenskabets afskaffelse henholdsvis 1788 og 1805 opnåede, blev dog ofte problematisk, når der ikke fulgte en bid jord med til at opretholde et vist forsørgelsesgrundlag. Fattigdom og tiggeri var følgen for de jordløse, der kom til kort under udskiftningsprocessen, når de mistede deres græsningsret. Samtidig flyttes skat og afgifter (mellem 1730-1790) fra jord og bliver til personafgifter.

Omkring 1790 hvor udskiftningen er i gang, måtte der dog justeres lidt ved udflytningsproceduren på landet, således at der for hver gård, der blev udflyttet, blev

oprettet 4 små husmandsbrug med lidt jord i landsbyens udkant, og således sikrede man arbejdskraftreserven på landet en minimal overlevelse.

(Fra 1802 flyttes personskatten atter over på jorden/selvejerne. I forhold til sabelraslen i forlængelse af stormagternes konflikter, forhøjes skatterne i en uendelighed. En del gods privatiseres da herregårdsjord ikke længere er fritaget for skatter og derfor sælges som selveje, og en del eksisterende fæstebbrug bliver til familiefæste/arvefæste).

De fleste arbejdede hårdt på at opnå status som jordbesiddere trods stigende skatter. Nogle af de "frie" jordløse blev efter landboreformerne skubbet over i forskellige erhvervseventyr, som søgtes etableret (manufaktur, tobak, porcelænsvirksomhed). Ofte havde disse kun kort levetid og tiggerne var atter på gader og stræder. Kobbermølle som virksomhed havde mere succes.

I. Kobbermølle

Kobbermøllen var et af de mere levedygtige erhverv af slagsen. I begyndelsen produceredes jern, men foretagendet blev hurtigt omstillet til et kobberproducerende værk. Der blev leveret til tage på slotte, kirker, børsen, og de kongelige værfter havde også et stort behov for kobber til skibe. Sidenhen produceredes til militære formål, efterhånden dog mest produkter til husholdningen. Køkkentøj af kobber var noget kolonisterne havde kendt i deres hjemegn og de fandt hurtigt vej til Kobbermølle for at forsyne sig med produkter derfra.

Kobbermølle har nok eksisteret fra 1528, i og med en bevaret vægt bærer dette årstal. Virksomheden blev i løbet af 1600 tallet 2 gange ødelagt under svenskekrigene. Dens ejere var også en del i konflikt med mølleren og ejerne af Krusågård omkring udnyttelse af vandkraften. 1687 bliver Hilmar von Lutten 1636-1700 ejer af Kobbermølle (gift med en uidentificeret Anna Andersen 1648-1726 fra Rasch slægten).

Efter sigende skulle han have været en temmelig grusom forretningsmand, der på det groveste udnyttede sine arbejdere og deres familier ved dårlig løn og dårlige boliger. Da disse viser deres utilfredshed står han en dag oppe i tårnet, og det berettes, at han kaster et stykke kød ned til de utilfredse arbejdere og råber: "Æd det i hunde". Det er dråben som får bægeret til at flyde over, og arbejderne stormer tårnet, slæber H. Lutten ind i værket og lægger ham mellem de store tandhjul og kører ham gennem valsen. En grusom mand fik en tilsvarende grusom død. (Er det ikke bare en grusom men storslået historie om et oprør, lige til et filmværk?)

Kobberværket var sådan set blevet genopfundet og grundlagt af Chr. IV omkring 1616. Energien leverede Kruså. De næste 300 år var det en af de største industrivirksomheder i den danske helstat med ca. 300 arbejdere (lukkes 1962). De gule arbejderhuse fra 1600 tallet står i dag som fredede. Flere af de familier, som kolonistfamilien Hamann sidenhen knytter familierelation med, stammer fra Bov – Kragelund-området i nærheden af denne fabrik. De fandt deres udkomme der.

Man kan stille sig det spørgsmål, hvorfor Chr. IV netop satsede på dette hammerværk? Dels er det nok fordi det har en ideel beliggenhed i udkanten af Flensborg, lige til at tirre det gottorpske hertughus, og fordi åen pga. tunneldalens fald har den vandkraft, der er nødvendig. Med Kobbermøllens metalforarbejdning har kongen sikret sig de fornødne kobberbeklædninger til alle sine skibe og bygningstage.

Napoleonstiden

Nis er meget på farten i helstaten i denne tid, jo mere uro, jo mere post, jo flere passagerer. Han er så stolt, når han iført post-uniform, sidder højt oppe på vognen, som nu er blevet udstyret med affjedring, men de vogne er også forbeholdt de velstillede rejsende. Det er noget andet end de tunge og stive holstenske vogne. Han var velfornøjet med sit arbejde. En sjælden gang måtte han tage postruten til nord for Kolding, men da følte han sig også hensat til en mørk udørken. Det værste var dog de dårlige vejforhold. Vejforholdene gjorde det til tider særdeles farligt at færdes med hest og vogn. Var man ikke ædru eller opmærksom, kunne postvognen let vælte pga. et af de mange store huller på vejen. Mange havde på den måde slået sig til døde. Nis har travlt. Haderslev er stadig postknodepunktet mellem København og Hamborg, og postafgangene udvides fra ugentlige til daglige og til flere destinationer.

Også en anden mand er på farten. Det er den tidligere omtalte **Peter N. B.** 1769-1800 fra Seem, oprindeligt fra Ribe. Han er i lighed med det kongelige brudepar blevet gift i 1790, under lidt mere ydmyge forhold dog, og den udkårne er birkedommer Jens N. O's. datter **Anna** 1768-1836. Da det er afdøde birkedommers søn af 1. ægteskab som får birkedommerembedet, og ikke afdøde birkedommers svigersøn **Peter N. B.**, er han travlt optaget af en anden beskæftigelse. Han er undervejs for at tage pulsen på helstatens neutrale befindende, da det unge kongelige par tager på hyldelsestur gennem deres riger og lande.

Peter B. har sin opvækst i den danske enklave omkring Ribe. Hertugdømmet Slesvig og Gottorperne har derfor ikke voldt ham de store hovedbrud. I Annas familie er det heller ikke så kompliceret. Hendes far, birkedommer J.N.O. kom fra Højer området, men rykkede op til Seem i nærheden af Ribe, da han kommer i tjeneste hos kongens mand grev Schack.

Moderens familie var stædige danske vesterhavsbønder omkring Brøns. De fleste her havde deres rødder i de danske enklaver.

Der skal føres tilsyn med postgårde, skaffes store postvogne og evt. nogle kuglerunde lukkede postilloner. Der skal modvirkes uhensigtsmæssig og uautoriseret persontransport. Der skal udbedres veje og meget andet, som har politisk og militær -strategisk relation. Derfor opholder Peter sig en del i det slesvigske område. Hos undersåtterne er egnens tilhørsforhold ikke afklaret. Her er der virkelig grøde i den samfundsmæssige udvikling og frihedstanker ytres i forskellige sammenhænge. Peter har ikke været upåvirket af den politisk spændte situation i de europæiske lande. Men hans egentlige ærinde er dog et andet år 1800.

Han er på vej fra Flensborg. Han havde bestilt et nyt møbel hos en førende møbelforhandler. En kommode, vist nok fremstillet af en træsort der hedder mahogni, der har en helt anden glød end egetræ, og det skinner så man næsten kan spejle sig deri. Den var vist nok importeret fra England, altså den færdige kommode, selve træet var vist ude fra en koloni i karibik. Det var uhørt hvad man kunne fremtrylle nu om dage tænkte Peter, alt imens han skrumpede af sted. Trekantshandelen bragte mange nye ting til landet. Han havde også ved flere lejligheder hørt talen falde på slavehandlen. Han mente nu ikke det stod så slemt til med det hele. Han fornemmer at et regnvejr trækker op. Peter havde tæpper med, så kommoden ikke blev ridset under transporten, eller led under en tordenbyge. Han glæder sig til at overraske Anna derhjemme med det nye møbel. Det koster næsten det samme som en hel bondegård, men hun skal nok blive glad. I skufferne kan hun blandt andet lægge det hjemmestrikkede tøj til den lille ny som er undervejs.

I hjemmet havde de ikke nogen kommode, her var det gængse stadigvæk dragkisten med det karakteristiske buede låg. Enhver tyende med respekt for sig selv flyttede fra sted til sted med al sit habengut i sådan en kiste. Det buede låg var hensigtsmæssigt, så vejr og vind ikke gjorde skade på kisten, når den skulle transporteres. Den kunne indeholde alt af værdi for en familie. Værdier var det småt med, overlevelse havde 1. prioritet. Peter og Anna var hverken rige eller fattige, nu havde han købt et fint møbel. Men i de højere samfundslag var status og luksus dog en anden.

I de højere samfundslag havde skuffekommoder afløst kisterne som møbel først i 1600 tallet. Det gav status. Der kom også stole til, ja der kom sågar glas og ikke kun skodder i vinduerne. På landet holdt det hårdt med sådanne fremskridt. Lige nu tænkte Peter dog frem for alt mere på om det var hans tur at blive far til tvillinger. I Annas familie var der jo tradition for tvillingefødsler. Peters ældste søn, som er med på vognen, glæder sig også til familieførelsen.

Pludselig lyder et brag af en lyd, ikke et under at hesten bliver fra vid og sans og galoperer af sted uden at Peter kan stoppe den. Selv bliver han slynget af vognen i den rasende fart, slår hovedet på en stor milesten, så uheldigt som noget kan være, og bliver liggende livløs i vejkanterne mellem Ravsted og Bredevad. Langt senere bliver han langt om længe fundet, men hans liv stod ikke til at redde. Sønnen slap med mindre kvæstelser.

Det er en sommerdag midt i august år 1800, hvor Nis, undervejs på en af sine post-ruter, finder den livløse Peter N. B. og overbringer det triste budskab til den ventende Anna i Seem. Hun står nu med 3 uforsørgede børn og et i vente. Godt nok kan hun bo hos sin halvbror, den nuværende birkedommer, i tidligere birkedommerfrue Herle B. O.'s aftægt i Seem. Og hun kan da også regne med støtte fra efterslægten efter morfaderen, storbonden Iver J. fra Stavnager, men som så mange andre steder, er glansen også blegnet lidt i denne slægt. Barnet bliver født 1801 og opkaldt efter faderen **Petrina**. Et par år efter gifter Anna sig dog igen nu med 4 børn, nok lidt under sin stand, og får endnu en datter med sin nye mand og de ender med at flytte en del rundt. Peter kom således ikke til at drage på inspektionsture mere og kom ikke til at opleve de fremmede tropper skylle ind over regionen, eller opleve sit 4 barn blive født. Kommoden kom dog noget bulet til Seem, som stor pakkepost.

Datteren **Petrine B.** 1801-1877 vokser op uden far og er tidligt kommet i familiepleje hos en faster, hos hvem hun konfirmeres. Det sker næsten samtidig med at franskmændene er i landet, at statsbankerotten sender mange i fattigdom, og at Norge, og dermed 1 million indbyggere, mistes. Så kommer hun ud at tjene på en gård i Branderup. Da hun er 20 år, lærer hun her sin kommende mand **Søren T. F.** 1791-1858 at kende. Han er karl på gården og 30 år. De bliver gift 1821 og får en gård ved Branderup. Her har sindelaget gennemgående været dansk. De får 8 børn blandt andet tvillinger. Tvillingefødsler er et gennemgående træk i Petrines familie over flere hundrede år bagud, og bliver det også fremefter. Flere af deres familiemedlemmer får en hård medfart i de Slesvigske krige. (Petrine og Søren's datter **Anne Cathrine F.** 1831-1905 giftes 1865 med **Peter T.** 1825-1889, søn af Thomas T. 1787-1826 og Cathrine J. 1793-1828). Herom senere.

Karen, enke efter Wolle, var i begyndelsen af 1800 tallet stærkt bekymret for den politiske situation i landet. Folk i alle lande var på gaden og i oprør. Også Karen var i oprør. Ludvig d. 16. var blevet henrettet 1793. De undertrykte åbnede for ventilen og krævede demokratiske fornyelser. En bølge af oplysning for hen over landene. I DK blev skoler reformerede, ja selv kirkens budskab blev nyfortolket via det pietistiske islæt. Oplysning og politik var en ting, moral og menneskets værdighed noget andet. En fælles nævner var svær at finde.

Andre og mindre troende folk gik med våben mod de undertrykkende samfundslag, andre med spidse kritiske blyanter. Den politiske magttop derimod havde helt andre sysler af magt og militærmæssig karakter på tegnebrættet, hvor der ikke var plads til hverken moral eller folkets stemme. De syslede mest med territoriale og nationalstatslige spørgsmål, også her i regionen. De nationalpolitisk engagerede og magteliten havde mere fidus til kolde våben efter devisen: "målet helliger midlet". Nu var "generalen" dvs. den eksercitsglade kronprins **Frede VI** i sit es.

Mens de udenlandske magter Frankrig og England røg i totterne på hinanden, søgte DK at holde sig neutral. Handel og oplysning blomstrede, og bragte nye vinde til land og borger. Men stormagskrigen rykkede tættere på. Også i DK var folk opskræmte over franske og engelske tiltag. Landrekutter, frivillige korps og troppebevægelser blev et fast indslag i hverdagen op til 1800 og fremefter. **Frede VI** havde svært ved at tøjle sin udprægede interesse for eksercits, og sin urealistiske krigseufori, han opholdt sig en del i garnisonen i Rendsborg.

Karen og Wolles søn **Thomas T.** 1787-1826 opfostres af moderen alene, og kommer sidenhen under vingerne hos noget familie, og tjener en skilling som bud i 1803. Der var ingen mulighed for ham at slippe for militærtjeneste, så han har som rekrut haft omgang med såvel franskmænd, spanioler, kosakker og tyske tropper i Napoleonstiden.

Velhavende eller uddannede folk i DK var opskræmte, søgte om fritagelse for militærtjeneste til deres sønner, hvis de kunne godtgøre, at de havde evner for en højere uddannelse, og kunne betale den, eller var i stand til at søge om midler hos fonde, private formuende eller selvste kongen. Det var der ingen i Thomas T.' familie der magtede. Tværtimod, der kunne tjenes en skilling ved at gå i krig for en anden som stillingsmand. En stillingsmand var gerne en tidligere forældreløs eller uægte født, som man på landet tog i pleje. Man fik noget godt arbejde ud af drengen, og så sendte man denne unge knøs for et par håndører i militærtjeneste og krig i stedet for egne sønner. Via et sådant overgreb kom Thomas i trøjen.

DK's neutralitet betød at England var provokeret og kaprede danske og andre skibe, og afstedkom slaget på reden april 1801, og igen 1807 bombarderer englænderne København. Meget lægges i grus, fordi ingen skal komme og diktere, at **Frede VI** burde vende franskmændene ryggen og stoppe den indbringende sø-handel og holde sig til England. I kølvandet snuppede englænderne den aftaklede flåde, og ødelagde et antal skibe. Efter 1806 sad Napoleon på alt hvad der var værd at sidde på syd for Hamborg, og nu stod franske tropper ved Elben. Eneste allierede var DK.

Så drog Napoleon mod øst. Men den russiske kulde gjorde det af med den overvejende del af hans 600.000 mand store hær. I begyndelsen af 1813 var de sørgelige rester på vej tilbage og slog lejr rundt omkring for at samle kræfter til en ny offensiv mod Prøjsen og Rusland. (Hytteby ved Kobbermølle). Spanske hjælpetropper var også kommet til landet. Der er sporadiske slag med Sverige om Norge 1807-1814.

En dag kommer Wolle og Karens søn, den unge knøs **Thomas T.**, som i mellemtiden er kommet i kongens klæder, i forbindelse med noget soldatertjeneste, i nærheden af Kolding. Til sin store forskrækkelse ser han ved daggry Koldinghus stå i et lysende flammeskær. Det meste af slottet brænder ud 1808, da der er blevet fyret for voldsomt op i nogle kakkellovne. Slottet husede et kompagni spanske tropper, og hvad vidste dette folkefærd om at fyre med omtanke. De var jo slet ikke vant til nordiske vintre, og måske havde de også drukket en for meget over tørsten for at holde varmen. Med ildebranden havde de fremmede da fået rigelig med varme. I al fald syntes Thomas, at slottets resterende mure ikke var andet end en sørgelig ruin. Da var det i det mindste godt, at der ikke var gået ild i den store hestestald, der husede flere hundrede heste. Thomas havde en faible for fine, hurtige heste. Det Thomas dog var mest nervøs for var, om alle tropperne inkl. ham selv skulle videre til Sverige og slås. Det bliver dog heldigvis aflyst og den franske general Bernadotte bliver i stedet sendt til Sverige og bliver det nye overhoved der.

I 1. Europa i krig

Hvad var der foregået syd for hertugdømmet Holsten? Thomas havde som rekrut været vidne til at Napoleon 1806 sætter hele Europa i brand med sin 600.000 store hær. De besejrede folkeslag og deres politisk aktive intellektuelle øjner muligheden for at slå fra sig. Oprørerne, som er en temmelig blandet skare, vil både afsætte besættelsesmagten under Napoleon, og også afsætte deres egne absolutistiske fyrster. Deres parole: frihed, lighed, broderskab. Fyrsterne ryster i bukserne og kategoriserer det egne folk som revolutionære (forkæmpere for borgerrettigheder). Men på den anden side var det nødvendigt at udskrive flere soldater og iføre de uregerlige folk en uniform og udstyre dem med gevær som en slags kanonføde mod besætteren Napoleon. Hvor om alt er, så går høj som lav sammen i Rusland, Sverige, Prøjsen og Østrig i fælles front mod Napoleon i løbet af oktober 1813. DK sammen med hertugdømmerne står lidt på et sidespor. De øvrige magter sejrer ved Leipzig efter et veritabelt blodbad. Det halve Europa lægges i aske og fattigdom. Over 100.000 er blevet slagtet, og mange efterladt som invalider. Napoleon er trængt tilbage over Rhinen og afsættes efterfølgende. Også DK slap af med franskmændene.

På Wiener kongressen 1814/15 nyordner og fordeler fyrsterne og magthaverne Europa, (Skakspillet reetableres), og der slås hårdt ned på de demokratiske og reformvenlige kræfter i landene, som forventede flere politiske ændringer, og som tidligere tappert havde kæmpet mod den ydre fjende. Det spirede i undergrunden hos de intellektuelle. Også de nationalpolitiske kræfter fik vind i sejlene. Et tysk forbund blev etableret 1820. Det stillede hertugdømmerne i en speciel situation. (Modviljen mod det franske, og nu det danske styre, havde Thomas oplevet på egen krop som rekrut).

Thomas sidste mønt i lommen var værdiløs efter statsbankerotten 1813, og uden en klink, intet giftemål inden for rækkevidde. Thomas slår sig igennem på landet og er i perioder stationeret i Holsten, ved helstatens sydgrænse. (Den korte lykke er først med ham på den anden side af de 30 år. I en alder af 34 år giftes han med **Cathrine J.** 1793-1828 fra Rødding år 1821. Hun er 28 år. Efter et samliv på 5 år har de 2 sønner, men så dør Thomas 1826, og Cathrine dør 1828. Børnene kommer i pleje frem for på fattiggård, herom senere).

Andre militærpersoner af rang, som også var aktive i Napoleonstiden, vælger at drage udenlands. Således er de norske gutter Helgesen, Rye og Schleppegrell rundt omkring i det store udland i tjeneste og udsendt under **Frede VI**. Fra 1818 skulle en ret stor hær stationeres i Holsten. De omtalte koryfæer slår også deres folder i den del af regionen og mange andre steder, men i krigen 1848-1851 er de dog igen i dansk tjeneste.

Atter engang havde krigsløjer i begyndelsen af århundredet kastet store udgifter og fattigdom over regionens almindelige borgere, og skatter blev drastisk øget fra 1802 på al ejendom. Stormagtskrigen tyngede også DK. Seddelpressen var rødguldende. Statskassen var som altid et stort bundløst hul. Regionens administration skulle samtidig ret lines med nord for Kongeåen, og fra 1805 skulle livegenskab ophøre. Slavehandlen satte man også på pension. Revision og alle "væsner" (ret, politi, brand, dige, sygehus, fattigforsørgelse) skulle nyordnes under **Frede VI**, og sådan noget er næsten lige så dyr som en hel krig. Kongen havde da bestemt også gode dage, og førte på visse områder en rimelig politik for sine undersåtter.

Også bondereformer, udskiftning og skolereformer var tidligere blevet gennemført med hjælp fra kongens kloge rådgivere: A.P. Bernstorff, Reventlow og Bülow. Uden disse hoveder går det politisk set fremefter straks værre, således nedsables trykkefriheden. Værst gik det dog som nævnt, da kongens krigeriske gen stadfæstes eller blev sluppet løs;

hvorfor han som beskrevet geråder på krigsfod med England og det halve Europa. Følgerne var som nævnt dramatiske: (slaget på Reden 1801, Kbh.s bombardement og tab af flåde 1807, statsbankerot 1813, tab af Norge 1814). Jo Frede VI havde satset på den forkerte hest. Det blev atter en dyr fornøjelse for den menige befolkning.

Karen havde da efterhånden ikke megen sympati for denne lidet duelige konge, og da slet ikke når han afskediger på gråt papir, eller ligefrem dødsdømmer nærmest alle, der ytrer at være uenige med ham. Efter hans mange politiske fejltrin var der mange, der blev gjort til syndebukke, dog kun et fåtal får dommen eksekveret.

Også Nis` søn **Martin N.** 1772-1842, født i Sæd, var som landrekruit i denne meget urolige tid blev flyttet en del omkring, alt efter hvor man mest frygtede de allieredes trussel mod riget. Han havde således været på landmilitats-ophold i Friaud i Jylland, og havde lært en 10 år ældre pige **Maren O.M.** 1762-1821 at kende. Hun rykker med til hertugdømmet Slesvig. De bliver gift 1796 i Højst, uden at det ændrer noget mht. Martins situation, for han bliver på skift stationeret i Holsten, hos de franske hjælpetropper eller som kystmilitats langs vestkysten. Med de jyske dragoner drager han bort fra Hamborg og mod Rendsborg og Slesvig, hvor de får hjælp af polakkerne. Martin var med hele vejen igennem DK`s makkerskab med Frankrig, også da kosakkerne 1813 stormede op gennem Slesvig til Tønder, Haderslev og Ribe. Først 1815 forlod alle mulige fjendtlige (russiske kosakker) og ikke fjendtlige tropper Slesvig og Holsten.

Martins tid i kystbevogtningen var nok mest fredelig. Der havde han ved siden af bevogtningsgøremål jo tid til at blive kæreste med pigen Maren. Ud over at holde øje med pigerne, holdt man øje med engelske krigsskibe på strækningen mellem Tønder og Ribe. Lister Dyb var det sted, fjenden fandt på at ligge på lur. Soldaterne havde hentet flere vognlæs våben nede på kasernen i Rendsborg, havde delvis sammen med de lokale folk smedet leer om til våben, og lavet bavnelys langs kysten. Men det var ikke så meget fjenden man tog imod på kysten. Det var mere det store antal kaprede danske søfolk, som englænderne sendte i land mellem 1807-1814.

Både **Martin** og **Thomas** turede rundt i Holsten, hvor det var en rodet affære, da militærets forsyninger skulle komme fra lokalbefolkningen. I den del af regionen var der en del modstand mod specielt de franske tropper, og det gik ofte ud over de danske rekrutter, når der skulle skaffes forsyninger i Holsten. Martin syntes at folk var langt mere velvillige på vestkysten. De russiske kosakker, som var på modstandernes side, havde hverken Martin eller Thomas varme følelser for. De var nogle udisciplinerede guerillakrigere, der angreb her og der, og de var hurtige på deres snilde heste. Mange af

de helt unge danske soldater havde slet ikke erfaring eller udrustning til en sådan krig. Udstyret var på forskrækkelig vis nedslidt, så rekrutterne nærmest løb på bare konvolutter eller opslidte træsko, og det stod slet til med føde til undervejs. Ingen slap for mobilisering, for da det for alvor brændte på i 1813, var alle mellem 19 og 50 år kaldt til landstorm for at forsvare Holsten eller sydgrænsen. Med det store fravær af mænd, lider landbrugsproduktionen, navnlig hos de fattige kolonister, der også jævnlig må døje med kvægsyge og har store skatterestancer.

Martin beroliger sin far med at kosakkernes ry trods alt er vel overdrevet. De farer som en anden Djengis Khan-hær hen over stepperne. Lige så hurtigt de er kommet, er de også væk igen sådan da. Nis er også bekymret over de voldsomme udgifter i forbindelse med den senere franske indkvartering, når nu landets egen befolkning næppe har til dagen og vejen, og mændene bestandig må gøre militærtjeneste og forsømme deres landbrug. Det var nemlig en gevaldig mundfuld for lokalbefolkningen, da den over 10.000 mand store franske hærafdeling nærmest byggede en hel by eller hyttelejr som vinterkvarter ved Kobbermølle 1813. Det var utrolige mængder madforsyninger, brændsel, heste og foder de skulle have leveret. Ja og så kunne man jo også frygte for pigerne og kvinders sikkerhed og dyd, når disse mørkjødede galante franskmænd i deres flotte uniformer inviterede på visit i deres telte, deraf øgenavnet "fissematisser". Voldtægt, prostitution og kønssygdomme såvel ved fronten som på hjemmebanen, har til alle tider eksisteret og været et tabu.

Nis har ikke en eneste hest eller ko tilbage til det kommende års forårsarbejde i marken. Livsgrundlaget var borte. Skandaløst var det ligeledes, at nogle af de over 10.000 spanioler og franskmænd stationeret ved Kolding, havde brændt Koldinghus af vinteren 1808. København var jo også tidligere blevet bombarderet flere gange, men hovedstaden lå langt væk, var nærmest at betragte som udland og bekymrede ikke den lokalt forankrede Nis så meget, selvom der var blevet dræbt hele 1600 civile, da englænderne slog til og tog det københavnske forsvar uforberedt på sengekanten.

Mest bekymret er Nis på sin søn Martin`s vegne, da han i sin rekruttid får to sønner henholdsvis 1799 (Andreas Peter) og 1801 (Nis), og på grund af regionens mobilisering er borte fra familien i lange perioder, også vinteren 1813. Han kommer ligesom Thomas derfra med livet i behold og bosættes efterfølgende med familien som inderst i Heds, siden på Burkalmark.

Nis er selv kun kådner. Postarbejdet har han for længst måtte skippe. Sammen med konen Cathr. Maria E. har han sparet lidt op til sønnen, men kan ikke hjælpe denne til et eget lille sted, da statsbankerotten kommer på tværs, og opsparingen mistes, og de pålagte skatter efter bankkrakket 1813 kunne næppe betales. Fattigdom og sult er hver mands eje. Nis

dør måske ikke direkte af sult, da han dør i 1816, 69 år gammel, bekymret og træt af dage på Burkalmark. Netop her oprettes den første fattiggård i Slesvig 1815/16.

Martins kone Maren oppe fra Nissum har lidt mere værdifuldt og omsætteligt gods efter forældrene, den ikke helt fattige fisker **Ove M.** og **Magrethe O.** Som Marens forældre udtrykte det, havde man aldrig lidt den helt store nød, for der var altid frisk føde i vandet eller i luften. Martin blev ikke en stor fan af den skik man havde på vestkysten hos svigerforældrene, nemlig at man altid kunne ty til at fange og spise måger, når der ikke var mulighed for andet. Uden tvivl foretrak han østers, som han havde fået smag for under sin tid ved kystmilitsten. Tørfisk kunne også gå an, når man var i bekneb med mælk og grød.

Martin og Maren får bygget et rigtigt stenhus da den værste krise er overstået. I de større byer som Flensborg og Tønder havde købmænd og grosserer, trods bål og brand i landene uden om DK, uopladeligt bygget enten med fine stenplader eller mursten. Men i første halvdel af 1800 tallet var det blevet muligt for langt flere at bruge dette byggemateriale, trods det var tungt og vanskeligt at transportere over land. Derfor etableredes der også mange flere steder teglværker, hvor sten kunne blive brændt lokalt. Der var også blevet finpudset på selve brændingsteknikken, så man blev i stand til at fremstille sten, egnet til at kunne bygge tynde mure med, men at bygge i højden, det var stadig under udvikling.

Martin nøjedes da med et etplanshus. Han havde hørt om et hus med 6 etager, hvor ydermuren for nedden måtte være en meter tyk for ikke at styrte sammen. Det måtte være et mørkt hus tænkte Martin. Kirker var meget ældre, men høje, lyse og holdbare. De kunne noget før i tiden disse bygmestre. Nu var kirker jo noget for sig, man skulle ikke bo i dem. De skulle udstråle magt på samme måde som købmændenes pragtboliger og pakhuse. Martins hus skulle kun danne rammen om hans lille fattige familie, og helst holde lidt længere end det lerklinede han var vokset op i, og også lidt længere end det faderen var vokset op i. Det havde været et bulhus, helt igennem af træ og med stråtag. Det havde bare den skavank, at det holdt sig ikke så godt ved utilsigtet opstået ildebrand. Sådan i nærheden af 200 egetræstammer, som der i sin tid var gået til at bygge et bulhus, kunne i forbløffende hurtig fart gå op i røg, når et lyn ramte taget. Nis havde oplevet det på egen krop. Martin tænkte i sit stille sind på, at der til hvert af de store skibe i Flensborg havn måske var blevet brugt små tusind træer, måske flere, en hel lille skov. Ja der var heller ikke mange træer på hjemegnen længere, selv om kolonisterne gjorde et ihærdigt forsøg på at plante læhegn, men værst så det dog ud på den bare og flade stormombruste vestkyst. Også på Sundeved gjorde man ihærdige forsøg på at etablere skov. Enhver brudgom skulle plante 10 egetræer eller 15 bøg, hvis der skulle lyses til bryllup. (Sikke miljøbevarende påfund).

Martin havde hørt, at det nu var kommet på mode med jernskibe, som også jern til huskonstruktion, vist nok ikke med de bedste resultater i begyndelsen af 1820'erne. Støbejerns- søjler knækkede i kulden og konstruktioner kollapsede. Men jern kunne jo bruges til så meget andet. Martin var således oprigtig glad for sin jernovn, sidenhen kom komfuret til. Og han var på vej for at hente noget tømmer/brænde fra den efterladte hærby ved Kobbermølle.

fordums komfur

Martins 1. kone er i mellemtiden død år 1821, et par år efter at sønnerne **Andreas Peter** 1799-1879 og **Nis** 1801 er blevet konfirmerede. Han er en ivrig og driftig mand og har 1823 giftet sig igen med en kvinde af G.-familien, også en kolonistfamilie fra Burkal, hvis familie boede klods op af afdøde Jacobs brødre. Jo Martin vidste at gifte sig. Han fik det arrangeret således, at Andreas Peter 1827 overtager sin bedstefars ejendom på Burkalmark. To år efter Martins kone nr. 2 dør år 1826, gifter han sig igen, nu på den anden side af de 50 år.

Den tidligere omtalte, nu afdøde, kolonist Jacobs nevø hedder **Mathias**, han er søn af kolonisten Johann Heinrich H. Denne Mathias og Martins sønner var næsten jævnaldrende, og bosat ikke langt fra hinanden. (Johann Heinrich havde jo relativt sent fået børn med kone nr. 3. Foruden to sønner fra 1. ægteskab efterlader han to døtre fra 3. ægteskab, samt den knap myndige søn **Mathias** 1795-1865, da han dør år 1811. Mathias' søster Helena M. H. er 1827 gift med en W. og pudsigt nok bosat på onkel Jacobs koloniststed på Kulkærve. Året før, nemlig år 1826 bliver Mathias gift med **Anna Maria L.** 1802-1877 fra Krathuse (Kravlund Mark/Bov)).

Mathias er 16 år da faderen dør. Han er meget ung rekrut 1813, men i sin desperation over de personlige familief forhold, kaster han sig glødende ind i de forskellige

rekrutopgaver, men uden helt at vide, hvor han hører til. I kongens klæder kan han jo ikke passe gården. Den kommer på andre hænder. Da Mathias vender tilbage, bølger landboreformerne henover egnen, og han får en deltagende rolle via arbejdet som betroet markmand. Der var meget at holde styr på mht. tvister angående hegning, veje og dyrenes færden hos de udskiftede bønder. Selv om han er blevet en rå børste, og har svært ved at falde til ro, bliver han dog bemyndiget som natvægter i den lille by Rens. I starten var det ikke et eftertragtet erhverv og blev ligefrem anset som værende uærlig, men meget nyttig. I sit ægteskab fra 1826 får han 6 døtre med Anne Marie L. fra Krathuse. Før det var der 3 drengebørn som døde i en ung alder, den ene faldt i åen og druknede da han var ude at fiske. En anden døde ved vintertide efter mødet med det iskolde vand i kirkens døbefond, siges det.

Mathias' kone Anne Maria har nu heller ikke haft den mest misundelsesværdige start i livet. Hendes mor **Lena H.** fra Ellund velsigner pigebarnet med hele 3 fædre, de er dog alle tre brødre, så det bliver i familien. Den ene er Lenas ægtemand, den anden er far til barnet og den tredje kommer hun til at bo sammen med. Under fødslen åbenbarer Lena de rette omstændigheder for jordmoderen, endda fastholdt med præstens pen i kirkebogen. Så var man fra livets start stemplet som barn af et vidtløftigt kvindemenneske. Kunne der forventes meget andet hos en fattig daglejerfamilie? Anne Marias familie havde deres daglige gang i skovene omkring Bov-Padborg, hvor noget fiskeri i søerne omkring Kruså-å gav en beskedent indtægt og en karpe eller ørred på bordet i ny og næ. Da franskmændene kom til området, fik de dog hurtigt gjort kål på fiskene.

Martin og de 3 unge fyre, sønnerne **Andreas Peter** og **Nis**, og så naboen **Mathias**, sanker ofte lidt træ, kører teglsten, tørv eller andet gods, eller også er de undervejs for at afsætte træsko. De er ved at være godt udstyret med nogle fine arbejdsheste og en rimelig vogn. Der var god afsætning i træsko, selv hos det fine borgerskab i Flensborg. **Andreas Peter** var en habil skomager, men boede jo langt fra alfarvej derude i kolonien Christianshåb/på Burkalmark, hvor de sandede marker ikke just gjorde livet til en leg. Andreas Peter var 1827 blevet gift med **Maren H.** Gammelgård 1799-1883. Han fik 6 børn, 4 sønner og 2 døtre. De regnede sig alle for at være hæderlige småkårsfolk, trods deres herkomst, og trods huset fik tinavnet **Pulvertårn**. De havde deres udkomme ved landbrug, lidt håndværk, og Mathias som markmand og natvægter.

fordums gængs fodbeklædning/almue

J. Natvægter

Vægterne havde oprindeligt i 1600 tallet deres arbejdsopgave fordelt på at holde ro og orden i byens gader ved nattetid, og holde et vågent øje med ildebrand. Nu var byerne på den tid jo ikke synderlig store, så man skulle tro, at det var minimalt med druk og slagsmål i gaderne. Da må man tro om igen. Man kendte ikke videre til kaffe og the, og vand var jo nærmest sundhedsskadeligt at drikke, så der blev brygget, solgt og drukket gevaldige mængder øl og vin blandt høj og lav. Efterfølgende kunne der befinde sig en del drikfældige mennesker på gaden efter mørkets frembrud, som oftest ledsaget af larm, ødelæggelser som itu slagte vinduer og slagsmål, der ofte kunne ende med knivoverfald og lemlestelse, når ens ære var blevet trådt for nær. Sligt hændte ofte blandt høj og lav. Disse uromagere skulle vægterne tage sig af, og i værste fald burre inde. Det var bestemt ikke ufarligt at være vægter. De fyre måtte have en vis statur og kunne dæmpe gemytterne. I større byer gik flere vægtere sammen af sikkerhedsmæssige årsager. I byen Tønder med godt 2500 sjæle, var ikke mindre end 4-6 vægtere samtidig på stikkerne i de lange mørke nætter.

Ildebrand skulle de også opdage i tide, da det kunne få fatale konsekvenser, når ild fra husets åbne ildsted havde antændt husets træ og stråtag med fare for at springe over på flere huse. Det skete da også jævnligt. Alene i året 1610 brænder i løbet af en nat ikke mindre end 156 huse totalt ned i Åbenrå, kun 30 stod tilbage. Det er svært at forestille sig, at det åbne ildsted var husets eneste og ret farlige varmekilde til langt op i 1700 tallet. (I 1600/1700 tallets landbohjem var der oftest slet ingen skorsten, kun et hul i taget, hvor røgen steg op, og gulv var der oftest heller ikke i husene).

Og når vi nu ved at øllet flød i stride strømme, så har forstand og agtpågivenhed med ildstedet nok haltet her og der hos borgerne. Det var nu heller ikke altid at vægterne tog

deres opgave lige højtideligt. De kunne også gå hen og blive fulde eller søvnige. Hen imod slutningen af 1600 tallet blev det pålagt vægterne ikke kun at gå omkring med deres lygte, men også med vægtersang, og så skulle de bekendtgøre nattens timeslag, så de bedre kunne holde sig vågne. Holberg skriver et sted, at vægterne derved kan holde sig selv og alle andre borgere vågne den lange nat.

Da der kom gadelygter til, var det stadig vægternes arbejde at tænde og slukke disse, og holde øje med at natten forløb i fred og ro, og at ingen tømte deres natpote på gaderne, og de måtte også holde folks dyr borte fra kirkegården. Men allerede 1725 havde Åbenrås og omkringliggende byers vægtene fået en dagbeskæftigelse oveni deres nattetjans. De skulle nu om dagen også agere kirketjenere, gravere og fængselsbetjente. Det var ikke ligefrem et betroet erhverv, og til tider var det svært at få ærlige borgere til at påtage sig arbejdet, navnlig når pest og epidemi hærgede. Derfor beordrede kongen 1732 at vægterne var at betragte som "ærlige borgere" med adgang til offentlige og private forsamlinger og deres børn kunne optages i håndværks-lavene. Ser man det.

(Mathias H. har nok ikke haft de store overvejelser mht. valg af erhverv. Han skal have været en høj og bredskuldret børste, lige den rette statur for en natvægter).

Det siger lidt om, at vægterne som gruppe var en blandet skare, ikke alle var de rene englebasser, nok nærmere nogle rå karle. I 1812 blev vægterbetegnelsen udvidet med fattigfogedbetegnelsen, således at vægterne nu også fik pålagt rengøring i fængslet, tage sig af vidtløftige kvinder, og holde vagabonder ude af byerne. Da det nye rådhus i Åbenrå blev bygget 1830 kom det også til at indeholde arrest og vægterbolig. I lighed med så meget andet løb tiden dog også fra vægterne. I dag opstår de dog som sporadiske og ganske underholdende turismestunts i en del byer, også i Åbenrå.

Mathias har nok ikke haft lige så mange service- og politigøremål ude i det lille landsogn Rens/Burkøl, og måske var arbejdsforholdene bedret en smule, da han tiltrådte dette erhverv. Brandfaren aftog i takt med at kakkellovnen vandt frem i sidste del af 1700 tallet. Denne varmekilde forandrede ikke kun vægternes opsynsarbejde, men hele det sociale liv. Det var selvfølgelig mest hos borgerskabet og den feudale adel, at kakkellovnen som velsignet varmekilde gjorde sit indtog, og dermed gjorde det muligt at opvarme flere rum, ja hele huse i de kolde vintre. Nu kunne man i de højere samfundslag svælge i indretningsmæssige fornyelser. Det er den franske Louis-seize stil, som kommer til at præge de fine stuers ambiente. Denne stil er i sin oprindelse præget af dekorative elementer som laurbærkranse, guirlander og medaillons. Denne stil finder dog ikke på noget tidspunkt vej til kolonisternes ydmyge hjem på hedeland.

Da man langt om længe i 1815 havde set hælene på såvel kosakker, franskmænd, og alle de andre hjælpetropper, mente de fleste vel, at samfundet kunne komme i sin gænge igen. Norge var blevet amputeret bort. Det stod ikke til at ændre. I det hele taget gjorde kranskegfiguren Frede VI ikke den bedste figur under fredsforhandlingerne i Wien, hvor han inviterede sig selv med, (den ubetydelige konge var blevet glemt, og ikke inviteret). Det røre som kravet om borgerrettighederne imellem tiden havde skabt, havde spredt sig fra det franske område. Der sænkede sig alt andet end ro over gemytterne i Europa.

I landene syd for DK ulmede det i undergrunden. De reformvenlige kræfter har i 1848 igen vokset sig stærke og tilkæmper sig pressefrihed og politisk med- og selvbestemmelse i byerne Frankfurt, Berlin og Wien. Men glæden er kort. Oprøret knuses igen i de følgende krige, først i 1848, siden i 1864 og på de efterfølgende slagmarker under Bismarck. (Oprøret i hertugdømmerne får et fatalt militært forløb).

Slesvigske krige og optakten dertil

Hertugdømmerne Slesvig og Holsten var en slags "tvillinger" i personalunion med DK. Hertugdømmet Holsten var optaget i det ny etablerede tyske forbund 1820. Slesvig var uomtvistelig knyttet til DK fra 1721. Den cocktail er svær at rumme under samme hat. Hele Europa diskuterede jo frie forfatninger og national bevidsthed. I DK var det mest de borgerlige og akademikerne, der havde studeret i de tyske byer sydpå, der i første omgang blev grebet af de nye ideer. Det havde udmøntet sig i, at stænderforsamlinger havde set dagens lys fra 1834 i den danske helstat under **Frede VI**. (1 i Holsten, 1 i Slesvig, 1 i Jylland, 1 på øerne).

Men det var langt fra alle borgere som fik politisk indflydelse via stemmeret, måske var kun hen ved 2 % af befolkningen repræsenteret. Fæstebønder og håndværkere med et større jordtilliggende kunne få lov til at være med. Embedsmænd og jordløse var holdt udenfor. Ingen stemmeret havde derudover de **6 F-er**: Fjølser og fanger, fattige og fruentimmer, fremmede og fæstetyende. Der er stor sprogmangfoldighed i området, men afgørende er, at politiske og nationale strømninger begynder at trække skillelinjer i befolkningen og ødelægge det fredelige liv i Slesvig/Sønderjylland. Hvor hører hertugdømmerne egentlig til?

Ja og kongerne har det med at stille lakskoene i brydningstider. Midt i den ovennævnte brydningstid dør **Frede VI** 1839 uden at efterlade sig en mandlig kronarving. Arveprins Frederik, halvbror til den småsenile Chr. VII, har en søn. Det er Chr. Frede (donor antydes at være hofchefen), han er den nærmeste til tronen under navnet Chr. VIII. Med **Chr. VIII**

som konger fra 1839-1848 kom der lidt mere skred i reformer også i landdistrikter med blandt andet sogneråd osv. Der var store sociale skel og forskellige bondebevægelser rørte på sig. I 1844 skete sideløbende en ny opmåling af jorden i forhold til en bedre skattebedømmelse. En gård skulle nu have minimum 10 ha. jord for at blive kaldt en gård, men bønder og husmænd ville mere, de ville være selvejere og ikke længere betegnes som hoveriydende pøbel. Det var det jordbrugerne var optaget af, også Andreas Peter og Mathias. De var optaget af bondestandens rettigheder.

De er sådan set ligeglade med at **Chr. VIII** proklamerer ens arveret til kronen i Danmark og hertugdømmet Slesvig i 1846. Onde tunger påstår, at kongen for alt i verden ikke ville give afkald på Gottorp i Slesvig. Men netop det nationale spørgsmål bliver udslagsgivende for bruddet mellem kongen og slesvig-holstenerne.

Voksende nationalistiske bevægelser prægede i høj grad 1830'erne og 1840'erne. Navnlig de adelige i Holsten og dele af det højere borgerskab er ikke tilfredse med den førte skattepolitik og Slesvigs knytning til DK/ indlemmelse via proklamationen om samme arvelov og forfatning. Disse kredse samler sig om statholderen i Holsten, prinsen af Nør/Eckernførde, (indsat af Chr. VIII 1842 i Kiel) og hertugens bror, hertugen af Augustenborg. Via stænderforsamlingen havde man forgæves anmodet om en fri liberal forfatning for Slesvig-Holsten.

Kongen, administrationen og dele af det københavnske borgerskab er utilfredse med at Holsten vil trække Slesvig til sig. **Chr. VIII** skuffer alle parter, da han 1844 udsteder lov om tysk sprog i stænderforsamlingerne for at redde helstaten. I stedet udløste sprogreskriptet flere modsat rettede nationale strømninger, agiterende for eller mod Ejder-politikken eller Slesvig-holstenismen, eller en deling af hertugdømmerne. Der var mange meninger. Lornsen, Lorenzen, Skau, Flor, Grundtvig, H.C. Andersen, alle var på banen. Der var også mange som ikke tog stilling, måske flertallet. 1830/40'erne er således en rodet politisk affære.

I stænderforsamlingen i Rendsborg var de toneangivende optaget af en fælles fri forfatning for Slesvig-Holsten i 1848. I København var storbyboerne og stænderforsamlingen politisk mere optaget af og agiterede for en forfatning for et DK til Ejderen. Kort sagt; man trak hver i sin hammel i hver sin ende af landet.

1. Slesvigsk krig

Så dør **Chr. VIII 1848** (en åreladning blev hans skæbne), og sønnen **Frede VII** kommer til, men det gør det ikke lettere for en friere forfatning at finde sine ben at stå på. Frede VII lader som konsekvens af de europæiske revolutioner og et borgerligt pres for en liberal

forfatning, i Kbh. 20. 3. 1848 udarbejde en forfatning som inkluderer Slesvig. **Kongen og en ny regering bestemmer sig altså for Slesvigs indlemmelse i marts 1848. Modsat proklamerer ledende politiske kredse i Kiel den 24.3. 1848 en selvstændig regering for S+H, efter at en deputation den 18.3. 1848 forgæves have været i Kbh. desangående. Så har vi bruddet med efterfølgende borgerkrig. En gordisk knude søges løst militært.**

Både Mathias og Andreas Peter har ikke meget til overs for stænder- folkene og de toneangivende politikere i begge ender af landet, da de ryger i totterne på hinanden. Som efterkommere efter de indvandrede kolonister, er sindelagsproblematik og grænsedragning ikke det altafgørende, mere at kunne leve og overleve i en fredelig region med fod under eget bord. Hvorfor skulle der vælges side? I deres hverdag betød den omstridte grænsedragning ikke det store. Menigmand var jo totalt uden politisk indflydelse mente begge. Det blev der så rådet lidt bod på. Efter en del optøjer rundt omkring i 1848 fik selvstændige over 30 år valgret. Mange er optændt af demokratiseringsgløden. Ligeledes blev der afholdt en del folkefester på Skamlingsbanken. Forskelligartede nationale bevægelser stortrives. Regionens folk splittes rent politisk. Andreas Peter havde foretrukket en reel folkeafstemning mht. Slesvig. I stedet for trak mørke skyer sammen over området. Det så ud til at freden var i fare i regionen. Da det nationalistiske aspekt løb af med folks sunde fornuft, var der sørgeligt nok kun våbensproget tilbage.

Andreas Peter 1799-1879 og Maren H. fra Horne 1799-1883, må med bæven se den 1. slesvigske krig nærme sig, og 3 af deres 4 sønner når rekrutalder mellem 1848 -1850, Hans Mathias 1828-, Christian 1830-1867, Adolph 1832-1909. De unge ser den urolige soldatertid mere som et afbræk i hverdagen. Forældrene står hele perioden med angsten og bekymringen for deres sønners liv og lemmer lurende lige under skjorten.

Andreas Peters ældste søn bliver som den første rekrut. Sønnen var stationeret i Rendsborg, det skæbnesvangre år 1848, hvor netop det slesvig -holstenske oprør tog sit militære udspring, da regionen **ikke fik den forventede selvstændighed, som man så frem til i marts 1848.** Garnisonen i Rendsborg blev indtaget med prinsen af Nør i spidsen for ca. 400 holstenske sympatisører. De fleste menige blev og gik over til slesvig-holstenerne, en del officerer, måske 2/3, søgte mod DK sammen med nogle af tropperne. **I løbet af et par dage i marts omkring den 25. 3. 1848 vælger soldaterne på hvilken side de vil kæmpe i den mærkelige 1. slesvigske borgerkrig.**

Da der kun er få soldater i garnisonen i Rendsborg under prins' Nør", og kun få tilrejsende soldater fra Kiel, hverves og bevæbnes utrænede lokale og ikke-lokale tvivlsomme friskarer og få adelige. Våben har man, men næsten ingen heste, og kun det gamle postskib Chr. VIII og få andre skibe som søværn. En broget skare slesvig-holstenerne drager

mod nord, mens danske tropper fra nord for Kongeåen og øerne sejles til Flensborg sammen med frivillige fra Norge. (Værnepligten er ikke almindelig, kun for hver 4. fæstegård skal stilles en våbenfør mand mellem 18-50 år. Undtaget er mændene i købstæderne, derfor de mange frivillige. I hertugdømmet er alle i 1848 op til 45 år våbenpligtige. Jo soldaten er pludselig ikke kun pøbel, men borger i uniform, akkurat som under Napoleonskrigen).

Fra den ene dag til den anden er krigen blevet en realitet. Ja der spredes endda med bævne- lysets hastighed det rygte, at oprørerne i Rendsborg har frigivet slaver (livstidsdømte) fra tugthuset, som skulle drage hærgende op gennem Jylland og helt til Ålborg. Næsten i samme tempo stilles frivillige væbninger på benene, og omsmedede leer bydes den endnu ikke sete, men eksisterende fjende at bide i.

En del regulære danske tropper tager turen som fodfolk ned gennem Jylland. Nogle af de sjællandske soldater, som sejles til Jylland, var derimod utilpassede tugthusfanger og slagsbrødre, andre var fattige husmandssønner. Nogle af de rå børster under ledelse af dansk/norske major Rye, besøgte en del kroer på deres vej over Sjælland, og ræsedede så med hestevognen videre for at følge trop. På et tidspunkt kommanderer den myndige major Rye dem til at marchere 30 km som straf. Han havde ikke sans for at disse børster lige skulle vænne sig frihedens søde liv og komme i den rette krigsstemning via spandevise af godt øl. Tugtelse måtte der til. Men generelt blev de militære ret så brutale disciplineringer lettet noget 1848/49.

Andreas Peters ældste søn havde som rekrut ikke direkte stiftet bekendtskab med officeren de Meza. Men han havde hørt en del historier om denne mand. Han omtaltes som en besynderlig personage. Hvordan kunne en mand klistret til klaveret have forstand på kanontorden og skyttegravsmudder? Han og hans faible for Dannevirke, og ikke afprøvet siden vikingetiden. (Ikke desto mindre var denne aldrende major kløgtig nok til at holde stillingen ved Als og snyde de slesvig-holstenske tropper, der efterfølgende slås tilbage til Rendsborg). I Andreas Peters familie blev de overrumplet af begivenhedernes hurtige gang. Det var der også andre der blev. Blandt andet kom begivenhederne også helt bag på H.C. Andersen.

K. H.C. Andersen

H. C. Andersen var en hyppig gæst dels hos prinsen af Nør og broderen, (sympatiserende med Slesvig-Holsten bevægelsen), som også hos kongen, når denne befandt sig på kur på en af vesterhavsøerne (Før). Andersen tog med linjeskibet Chr. VIII fra Korsør til Kiel eller Flensborg. Syd fra var der år 1844 kun jernbane til Flensborg, så den videre færd på tværs måtte digteren tage med diligence. I og med der ikke var noget jernbanenet nord for

Flensborg, kom digteren kun på nogle enkelte besøg i det nordlige Slesvig. Han skal dog efter sigende i 1830 have begivet sig ud på en tur for at besigtige ruinen Koldinghus, sikkert med en ukomfortabel postvogn. Det triste syn har nok ramt ham lige i hjertekulen. Efterfølgende skriver han da også til gud og hvermand med opfordring om, at der må gøres noget ved den sørgelige ruin. Det foretagende fik lange udsigter.

Måske lod han sig befordre i en nyere, til en vis grad komfortabel affjedret diligence, hvis ikke den var for dyr for den fattige digter. Cyklen var til de tider ikke noget reel transportmulighed, da den først sådan rigtig blev kendt og udbredt efter 1880. En rekrut skulle dog efter sigende allerede i 1864 havde købt et sådant aldeles ukomfortabelt transportmiddel hos en smed i Haderslev og på selvsamme være flygtet ud af hertugdømmet. I 1860 gik banen sydfra kommende stadig kun til Flensborg. (Set med den tids briller på, eller i bagklogskabens klare lys, var den manglende baneforbindelse nordpå måske ligefrem en fordel). Tinglev-Tønderbanen kom 1867. Men efter krigen, hvor banenettet hurtigt blev udbygget, blev Andersen en ren tog-freak.

Når Andersen trådte fra borde i Flensborg eller Kiel, var han ikke meget for at rejse med hestevogn gennem udkants Danmark fra østkysten over til vestkysten. Det ugæstfrie hede område fra højderyggen og mod vest indbød ikke til en skrumpetur i hestevogn, og da slet ikke efter mørkets frembrud. Da var det ikke så slet endda med et lille ophold på det nærliggende slot. Under et ophold hos prinsen på Augustenborg og Gråsten slot i 1845 skriver han historien: "Den lille pige med svovlstikkerne." Overdådigheden på slottet i kontrast til den sociale elendighed uden for murene og bevidstheden om hans egen herkomst har måske inspireret ham. Nogle ser H.C. Andersen som digter af børneeventyr. Det er snarere en slags samtids-socialrealisme i indpakket form til voksne han leverer.

Under et andet ophold i 1844 på Augustenborg slot vikledede Andersen sig ud af en ulmende sindelagsproblematik ved at udtrykke synspunktet, "lad enhver følge sit flag." Sådan tænkte de færreste dengang. Andersen havde velyndere i begge lejre. Men han var noget bestyrtet, da linjeskibet Chr. VIII sprængtes i luften og fregatten Gefion blev taget i april 1848 ved Eckernførde. Hvilken historie kunne digteren ikke have forfattet, hvis han havde været om bord (og overlevet/ over 100 besætningsmedlemmer omkom), eller fået mulighed for en lille visit ved fronten og en pibe tobak med de rå bønderkarle og de frigivne fanger, nu standhaftige soldater. Hans historie om tinsoldaten er ikke værst, kan virke lidt patetisk, men er vel nærmest datidens form for satire.

Det demokratiske røre og sabelraslen blev intenst debatteret mellem Nissen brødrene. De nationalsindede strømninger delte helt klart Mølle- Slesvig. Nordslesvigerne tenderede

til den kongetro side, sydslesvigerne tenderede til Slesvig-Holsten siden, og så var der en mellemgruppe af ubestemt tilhørsforhold. En demokratisk folkeafstemning havde været lige til højrebænet. Der var dog den hage, at der ikke var grundlag for noget der ligner folkeafstemning hos den enevældige kongemagt. Helstaten stod til hård diskussion i kølvandet på de europæiske revolutioner. Samfundsdebatten udfoldede sig hos et mindre udsnit af befolkningen.

Også selve oprøret i Rendsborg var jo et kup oppefra og også uden den befolkningsmæssige jordforankring. Mere jordnær var det, da prinsen af Nør stillede sig i spidsen for de slesvig-holstenske tropper, og hans bror, den augustenburgske hertug understøttede ham. Øjeblikkelig indstillede fæstebønderne deres fæstebetaling, da de var glade for at slippe af med ham, og de ryddede krudtkammeret og sluttede sig til den danske hær. (Begge hertuger stiledede efter at gøre arvekrav gældende efter kongeloven mht. hertugdømmerne. De var ud af en sidegren til kongehuset via Hans den Yngre (søn af Chr. III), og var dermed oldebørn til Chr. V eller nevøer til Frede VI. Altså en af de mandlige linjer efter Chr. III med arveret til Holsten).

Nissen brødrene så naboer og familiemedlemmer i begge lejre, hvilket førte til absurditeten, at naboer gik med i folkevæbninger og trak våben mod hinanden i borgerkrigen 1848. De nord og mellem slesvigske rekrutter var i samme situation som visse officerer, da de samme år skulle vælge side i Rendsborg. En del vælger ikke at deltage eller deserterer. Helgesen skiftede side. Major Rye, som i over 20 år havde haft sit virke i garnisonen i Rendsborg, var tidligere vendt tilbage til de københavnske tropper. Dem stod han i spidsen for, da de blev sejlet med dampskib fra Korsør til Jylland på vej til slaget ved Bov. Her kom Rye i den situation, at stå over for tidligere kolleger og familiemedlemmer/svogre i den slesvig-holstenske lejr. Den slog de danske tropper tilbage til Rendsborg. Danskerne besatte Dannevirke, men måtte alligevel, efter nyt angreb, trække tilbage til Flensborg. (Thyras vold havde set bedre dage).

L. Major Rye

Manden kom fra Norge, var udstyret med et gedigent krigsgevær og noget af en eventyrer. Han opsøgte krudtslammet. I perioder drog udfordringer ham til Frankrig, så ville han have været til Rusland, men endte som major på garnisonen i Rendsborg. Han havde i over 20 år og indtil 1842 gjort tjeneste i hertugdømmet. I hertugdømmet stod 2/5 af den danske hær, da den indgik i den tyske forbunds hær. Ofte kedede Rye sig, puslede med jagt og hestehandel, og rejser på hesteryg fra Holsten til Frankrig sådan en passant. Så vendte han tilbage til militæret i Kbh. og blev forudgående gransket indgående, da han svor den kongelige troskabsed. Krigstjeneste var at betragte som et håndværk, og man søgte hen hvor betalingen var bedst.

M. Forløbet

Allerede 9.4. 1848 var der et slag mellem tropperne ved **Bov**, 23.4. ved **Slesvig**, 5.6. ved **Dybbøl**. Begge sider fik hjælp udefra og overtaget bølgede frem og tilbage. DK er sejrbevidst, men må alligevel trække sig tilbage til Als og Nordjylland, da forbundshæren (tyske stater) har meldt sig på banen, men så er det at stormagterne blander sig. Så var der pause og **våbenhvile 26.8. 1848 til foråret 1849**. Alle mand kunne sunde sig og hellige sig høstarbejdet, der hvor de nu befandt sig og hvor ikke alle afgrøder var blevet trampet ned.

Flere talte varmt for en folkeafstemning, og samtidig var der optøjer rundt omkring, der mere tog sigte på liberale og demokratiske reformer frem for militære handlinger. Også i Husum er der i august 1848 uro med hen ved 700 havnearbejder, der strejker mod stigende priser. Andre var mere krigseuforiske. Den provisoriske regering i Kiel har i løbet af juli/august 1848 fundet sine ben at stå på med en **særdeles demokratisk forfatning for hertugdømmerne**.

De høje herrer i Kbh. puslede også med en ny grundlov, og de vil igen afgøre grænsespørgsmålet med våben, og **DK opsiger våbenhvilen 2.4. 1849** efter borgerligt pres.

I Kiel ligger de ikke på den lade side, de får kraftig understøttelse af forbundstropper. Forbundshæren trækker op i Slesvig. De danske tropper samles/sejles til Fredericia ad omveje. Ja det kunne endda hænde, at folk på orlov havde skiftet side siden indrulningen, og således kom til at have været i krig på begge sider ved krigens slutning i 1851. Ja krig er oftest en ret grotesk forestilling.

Så gik det løs igen med krudt og kugler 23.4. 1849 ved **Kolding**. Og så ved **Eckernførde 5.4 1849, hvor både skibene Chr. VIII, Gefjon, Geiser og Hekla må overgive sig**, og efter eksplosionen på skibet Chr. VIII. reddes Galionsfiguren af selvsamme konge Chr. VIII dog senere op af fjorden, og udstilles efter lang omvej på Gottorp slot. Så er det **Fredericias tur 6.7. 1849**. I mellemtiden var den længe ventede nye **danske grundlov kommet 5.6. 1849 for DK uden Holsten**, indeholdende flere demokratiske rettigheder og almen værnepligt. Det med værnepligten havde været en svær nød at knække. At gårdmænd skulle ud at springe rekrut var en ting, men at borgerskabet skulle, var noget andet. Tænk om overtallet af rå udannede bondesoldater kunne få en dårlig og uhensigtsmæssig indflydelse på borgerstandens soldater, måske selv blive moralsk fordærvet?! For de kunne nok ikke gøre sig håb om at få en positiv indflydelse på massen af pøbelsoldater, (Set med kyniske øjne var krigshændelser til de tider en måde at rense ud i den nederste samfundsgruppe).

Med grundloven kom der stemmeret til folketing, men ikke til landsting. Her var det stadig de privilegerede og formuende der i sidste ende bestemte. Borgerskabet anså bønder, arbejdere, håndværkere, tjenestefolk og andet som en rå uvidende masse, der havde at forføje sig fra gader og stræder når borgerskabet luftede sig. Men nu måtte dog bønder med fod under eget bord til nød privilegeres med stemmeret, et passende plaster på såret i forhold til den almene værnepligt. I hertugdømmerne havde der jo allerede fra 1848 været udvidet værnepligt.

DK havde nu pga. den almindelige værnepligt, belejligt indført allerede 12.2. 1849, fået øget antallet af soldater, og derfor var våbenhvilen blevet opsagt. Man var i overtal med kanonføde og sejrbevidt, da slesvig-holstenerne bliver slået på flugt udgående fra det belejrede **Fredericia** 6.7. 1849. De forøgede forbundstropper stødte igen ind i personagen de Meza ved Kolding og Fredericia. Her havde de danske hærafdelinger et fortræffeligt samarbejde under høgene de Meza, Rye, Schleppegrell og Helgesen, der alle fik heltestatus, to af dem blev dog på slagmarken.

Så var der **våbenhvile igen 10.7. 1849** og fredsftale, indgået mellem DK og Prøjsen 2.7. 1850, efter at der virkelig var gået stormagtspolitik i krigen.

Men **slesvig – holstenerne**, som nu stod alene, efter at Prøjsen havde set sig tvunget til at trække sig, ville ikke se sig adskilt, og **brød fredsftalen**, som de heller ikke havde været med til at sætte iværk. Tværtimod følte de sig forrådt af Bismarck, som havde banket dem på plads ved at tilintetgøre drømmen om et selvstændigt hertugdømme (evig ungedelt). Følgelig gik den slesvig-holstenske hær alene ind i hertugdømmet Slesvig mod danskerne, der også var rykket ind i Slesvig igen. Prinsen af Nør havde i mellemtiden fået kolde fødder, havde sluppet de militære tøjler og var draget i landflygtighed. Vi får det berømt berygtede slag ved **Idstedt** 25.7. 1850. På begge sider var der store tab. I september/oktober 1850 stormede slesvig-holstenerne det af den danske løjtnant Helgesen befæstede **Friedrichsstadt** på vestkysten. Meget af denne smukke by blev ødelagt. Der kom slesvig-holstenerne til kort, så deres alenegang blev en fiasko. Tab af menneskeliv, inklusiv civile, var her måske sat meget højt; omkring 1000?

Så var der **militær fred fra 29.11. 1851**. Tabstallet for den 3 årige krig var stort, knap 4000 døde, tilfangetagne eller sårede mænd på dansk side og knap 3000 døde, tilfangetagne eller sårede mænd på slesvig-holstensk side. Mange døde tillige af tyfus, svindsot og kolera ude i stillingerne eller på lazaretterne, heriblandt mange drenge i 12 -18 års alderen, der agerede musikere på begge sider af fronten. Disse drenge var ofte forældreløse vajsensdrenge, og skydeskiver i forreste række. Over hundrede omkom 1849 ved farvands-eksplosionen ved Eckernførde. Ligeledes var det gået hårdt ud over kavaleristernes heste.

Den slesvig-holstenske hær opløses 1.4. 1851. Helstaten fungerer igen på skrømt, hertugdømmernes forfatning sættes ud af kraft, og en del tyske embedsmænd afskediges og erstattes af danske. Så var den revolution til ende. De uløste problemer ulmer videre. Det Schimmelmanske foretagende havde som stor våbenproducent tjent godt på krigen og havde op til 1848 hele 350 arbejdere i dets brød. Andre 950 arbejdede med krudtfremstilling. (Den enes død, den andens brød).

Intet var afklaret. Politisk fortsatte de nationale spændinger om regionens tilhørsforhold. De 3 Nissen brødre måtte efterfølgende forundret se generaler enten afskediget eller dekoreret med bånd og laurbær. De menige soldater i de forskellige lejre betænkte man knap så velmenende, om end Kbh. var på den anden ende og fejrede den heroiske krig i lange baner. I Bylderup havde Nissen-familien ingen flag fremme, her var man ovenud glad for at ingen måtte lade livet på slagmarken som tapper og standhaftig landsoldat, så skidt da med grænsen.

Mathias 1795-1865 og konen Anna Maria L.1802-1877 fra Krathuse havde været i stort oprør, da slaget ved Bov jo nærmest foregik i hendes families baghave. Overalt i området var der stor forvirring i de 3 år 1. slesvigske krig stod på.

Efter stormagternes indblanding 1852, havde DK igen overherredømmet over området Slesvig, det tyske forbund havde beføjelser henlagt til Holsten. Den efterhånden ret omfangsrige **Frede VII** ville med magt tvinge danskhed igennem og ville helst have haft alle oprørerne likvideret. Nogen fik dæmpet manden lidt ned, i al fald fik oprørerne "kun" frataget deres stemmeret, og de fik ingen krigsskadeerstatning. Således vendte den fra krigen flygtede familie Reese uden ejendele tilbage til et udplyndret og sønderskudt hus i Friedrichsstadt, og der var ingen hjælp i udsigt, med mindre man havde det rette flag fremme. Men alle parter, ikke mindst de civile, var vel glade for endelig at slippe for indkvartering og hvad deraf følger.

Efter krigen havde Andreas Peter, hans sønner og Mathias igen lidt fred til at pusle med deres hovedbeskæftigelse, landbrug, skomager og vægtervirksomhed. I midten af 1850 var heden på vej til at være tæmmet på de små jordlodder, moser afvandet og sparekasser så dagens lys og lånte penge ud til selvejerkøb. Så godt som alt jord var udskiftet og så småt ved at overgå til selveje. Også købstædernes eneret på håndværk og handel var ophævet. Mange håndværkere var aktive på landet, og mekaniseringen tog fat. Jernbanenet blev udbygget i det sydlige Slesvig 1854, Flensborg fik gaslygter 1853, ja selv en telegrafledning blev der lagt i jorden mellem hertugdømmerne og hovedstaden. Den landbrugsmæssige udvikling var dog i højere grad noget bonden kunne forholde sig til.

Samfundet var i rivende udvikling, mens politikerne fortsat oppiskede en hadefuld nationalpolitisk stemning, der delte befolkningen i to lejre, eller snarere i 3 lejre. Stænderforsamlingerne tørnede stadig sammen om stridens æble: hertugdømmet Slesvig.

1850'erne var derfor et rent helvede for befolkningen med massiv politisk agitation. I midterste del af Slesvig (sindelagsmæssig den mest problematiske), blev en del tyskorienterede øvrigheds personer afskediget fra deres embeder. Den samfundsmæssige ustabilitet fik mange fra de forskellige samfundslag til at tage bylten på nakken og købe en billet til USA.

Man fik mindet de mange døde. Så sent som 1862 fik 3-års krigen sit store minde i Istedløven. Den må dog snart ud over stepperne igen. Bare 14 år efter sidste krigshandling trækker der igen mørke skyer hen over regionen. Infanteri og frem for alt det tunge artilleri kommer igen på banen. Og ja, en sørgelig krigshistorie gentager sig.

2. Slesvigske krig

På sidelinjen har den prøjsiske kansler Bismarck pustet sig op og er ved at være gedigent træet af alt ævl og kævl mellem DK og Holsten om "barnet i midten". **Slesvig var på uretmæssig måde forfatningsmæssigt blevet knyttet til DK i 1863.** (Man havde ikke lært lektionen fra 1848). Det var nok ikke udtryk for den mest geniale, eller særlig diplomatiske politik, der blev leveret på de bonede gulve. **Det var lige det utaktiske danske skridt, som den taktiske prøjsiske Bismarck havde ventet på.**

Det tyske forbund agiterer, som modtræk mod DK 'annekktion af Slesvig, for et Slesvig-Holsten som nyt selvstændigt medlem af den tyske union, akkurat som i 1848. Der koges suppe på de samme knogler. Det får gryden til at koge over. I 1864 er klimaks nået. Så blander stormagterne sig, men denne gang kaster Bismarck alle mæglingforsøg over bord, ved sammen med Østrig at sende tropper op i området, (han vil selv komme i besiddelse af strategisk vigtige militærhavne, frem for at have en lille stat liggende der mellem DK og Prøjsen). I forhold til denne overmagt trækker de danske tropper sig ud af Rendsborg, grænsebyen mellem Slesvig og Holsten, samtidig med at de tyske tropper, såvel østrigske som prøjsiske, rykker over grænsen fra Holsten og ind i Slesvig. Ja det havde Bismarcks tropper jo sådan set slet ikke ret til ifølge indgåede aftaler, men krig og aftaler udgør sjældent perfekte ingredienser til en god suppe.

Forinden er **Frede VII** død under et ophold på det skønne Glyksborg november 1863, (han kom således ikke til at opleve at slægtens hjem smuttede). Manden dør barnløs, (ægteskab med grevinde Danner), så det bliver en sidegren til kongehuset, der rykker op i geleddet. (Denne sidegren nedstammer også på mandesiden fra Chr. III og Frede V, og har

giftet sig til en kone med arveret efter kvindelinjen). Jura og politik....?! Nå men efterfølgeren er **Chr. IX. af Glyksborg-linjen**, der helst havde set en tilbagevenden til helstats Politiken, frem for at underskrive novemberforfatningen, ifølge hvilken Holsten/Lauenborg skulle skippes. Men for sent, 2. slesvigske krig mellem DK og Prøjsen bliver en realitet.

Igen kommer ulykken over regionen, da kampene står her. Først er Dannevirke udset som kampplads, hvor tilsammen 500 mand dør, men rømmes 5.2. 1864 i hård vinterkulde, hvor rekrutterne drager til det ufærdige anlæg ved Dybbøl. Den 72 årige general de Meza er stadig med hvor der er krudtrøg, men må opgive det højt og uovervindeligt vurderede Dannevirke. Han lader sig ikke slå ud af en blærelidelse, men sidder sine 10 timer på hest i sne og blæst. I København degraderes helten fra 1849 for denne handling, altså rømningen. Det er ikke blærebetændelsen, men fyringen på gråt papir, der slår ham af pinden. (Som en bitter mand dør han 1865). Alle i hovedstanden er i chok over at Dannevirke rømmes, nu vil man for enhver pris seje i Dybbøl, i al fald beordres det fra højere instans, at skanserne skal holdes, om der så kun er 1/3 soldater tilbage.

Den 18.4. 1864 er det så at dommedag oprinder med slagtebænken på Dybbøl. Siden følger en våbenhvile og mislykkede og halvhjertede forhandlinger. Invasion og indkvartering af tropper, tillige med rekvirition af forplejning, fourage, og kørsler til fredsslutningen slider på regionen, ikke mindst de civile, som må lægge hus, mad og ryg til i hele perioden. (Fremskaffelse af ca. 30.000 par støvler til de fjendtlige tropper, oplevedes som ren chikane). En del civile stiftede bekendtskab med de lystige østrigers "jodleri", nogle syntes endda godt om det fremmede kulturelle underholdningsindslag. Den efterfølgende krigskompensations syntes utilstrækkelig. I løbet af sommeren følger kamphandlinger på Als den 29.6. 1864, hvor en stor tysk styrke har krydset Als Sund i løbet af natten. Store dele af de danske hærenheder løbes over ende og går nærmest i opløsning. (I begyndelsen af april var det 1. første prøjsiske forsøg på at krydse sundet slået fejl. Pinen blev dermed trukket i langdrag). Små 100 danske soldater mister livet ved en mislykket aktion ved Lundby i Nordjylland i juli. Så er DK rede til fred. Resultatet bliver 5000 faldne soldater. Men i det fjernt liggende København forstår man knap begivenhederne. Nederlaget var da vist nok bare en ond drøm?!

Efterfølgende falder der en afgang mht. hertugdømmerne for en periode, idet den prøjsiske ministerpræsident Bismarck jo indlemmer området under tysk dominans, men ingen ved hvor længe denne status quo kommer til at vare. **Danskerne afviser et forslag om en deling af Slesvig i maj**, før den ultimative afståelse ved fredsafslutningen i oktober. Ja kongen har endda via en hemmelig mission foreslået Bismarck at indlemme hele DK i den tyske union. Men det vil den store kansler ikke tage imod.

Mathias når lige at opleve afgangen, men dør 1865 i hjemstovet, som nu er et præjisk område. Man var jo blevet lovet en senere folkeafstemning, men det havde vist lange udsigter med den. Intet er dog så dårligt at det ikke er godt for noget. Nordjylland og øerne var i det mindste ikke blevet tysk land. Men forårsarbejdet 1865 var besværlig, da der på grund af naturalieleveringen var stor mangel på heste og kreaturer.

Bondens jord var stadig af samme beskaffenhed selvom flaget var et andet. Mathias havde ingen sønner, men Andreas Peters fire sønner var kommet helskindet gennem skæbneåret 1864 og var vældig engageret i landbrugsudviklingen og ekspanderede driftsmæssigt. Nu var der dømt ro i landet. 1861 giftes **Adolph** 1832-1909 med **Mette S.** 1828-1905, barnebarnet til smeden Nis i Bylderup, og 1870 besidder ægteparret den store 3 længede gård på Nystadvej i Bylderup. Adolphs bror Hans Mathias giftes med svigerindens søster Anna Marie S., og overtager 1879 fødehjemmet på Burkalmark. Dernæst gifter sig Mettes og Cathrines halvsøster **Cathrine M. N.** 1834-1903, (en efterkommer efter kniplingehandler Nicolaj fra Ravsted, nemlig et barnebarn til den Cathrine, som Jacob havde haft et godt øje til), i 1859 med den stovte inderst **Carsten T. S.** i 1839-1907. Han bliver også selvejer, og familierne kommer til at bo side om side i Bylderup. Carsten T.S. er født i Terkelsbøl (forældre: T.B.S. og J.A.), bliver inderst i Bolderslev, 1872 husmand i Smedager, og senere, i 1890'erne gårdmand på Nystadvej. Med konen Cathrine M.N. 1834-1903, får han 7 børn, deriblandt **Jestine Helene** 1868-1915. Adolph og Mette får de to sønner Andreas 1863-1955 og **Peter Chr.** 1865-1954. (Sidstnævntes søn Carsten giftes med en efterkommer af Jacobs brors familie, men herom senere).

I området kommer den præjiske dominans til at sætte sig flere aftryk med Bismarck som strategisk dukkefører og Kejseren som kranskegfigur. Området har nærmest kun strategisk betydning for Bismarck, der var militærmand til fingerspidserne og modstander af alverdens liberale tendenser og han tolererer ingen modstand mod sin politik. Den stovte Carsten havde engang hørt det bevingede ord: "**Ethvert menneske kan klare at få modgang, men ikke alle mennesker kan klare at få magt**". Det mente han passede på Bismarck som også på politikerne i København.

Sammen med våbenmagnaten Krupp viste den tyske kansler sin styrke i krigen mod DK. Generalprøven blev fulgt op af en lille tvist med Østrig og så Frankrig.

Efter kanonerne er holdt op med at ryge, går Bismarck således over til at svinge pisker. Den suveræne stat griber ind og yrings- og forsamlingsfrihed underbindes via en socialistlovgivning 1878. Med den anden hånd giver han en gulerod til masserne via en syge, en ulykkes og en pensionsforsikring i 1880'erne. Marinen prioriteres. Jernbanenet i

Sønderjylland fra Flensborg og nordpå var mellem krigene sat nærmest i stå, ligeledes tværbanerne. Der pustes nu lidt liv i en udbygning. Administrativ orden kommer i højsæde. Således er matrikelsystemet en prøjsisk opfindelse efter 1864. **"Ordnung muss sein"**.

Men folkene her i regionen kunne gribes af kuldegysninger, i al fald i Nissen-familien, når de regerende kræfter i Kbh. fantaserer om en militær tilbageerobring af Slesvig/Sønderjylland, både 1866 og 1871 i forlængelse af ustabilitet mod syd. På den anden side kunne alle i Nissen slægten se det vanvittige i forsøget med en total fortykning af embeds- og skolesproget fra 1888 helt op til rent dansksprogede områder. Alle i Bylderup området var lige godt funderet i tysk som dansk, så her var problemet mindst. Carsten fortsætter dog med at forfatte sine skrivelser på dansk. Trist var det alligevel, at den tidligere folkelige danske konge var skiftet ud med en fjern tysk kejser. Det kunne være mere end vanskeligt at forstå og forholde sig til de indtrufne militære begivenheder og deres politiske baggrund. Og mange skår i det lokale samfund måtte efterfølgende klinkes og et stort genopbygningsarbejde lå forude. Nu var situationen med hensyn til afskedigelser i det mellemste af Slesvig omvendt i forhold til efter 1. slesvigske krig; nu efter 2. slesvigske krig blev de dansk orienterede øvrigheds personer afskediget fra deres embeder. Statskritiske røster i bredt omfang blev udsat for prøjsisk "Berufsverbot".

Ude i verden hos stormagterne kunne det også være vanskeligt at holde styr på hvad det nu havde på sig med problematikken mellem DK og Slesvig-Holsten. Ifølge en anekdote spørger den engelske dronning Victoria sig også. En politiker Palmerstone skal have svaret: der er 3 personer, der forstår problematikken: Den 1. dronningens mand, som dog er død, den 2. en tysk professor, som var blevet sindssyg, den 3. Palmerstone selv, som dog faktisk havde glemt sammenhængen.

Måske har den fortsatte sindelagskonflikt mellem 1864-1920 delvist været oparbejdet eller oppisket gennem bankernes medvirken via udlån til selvejerløb. Bankerne, med forskelligt fortegn, har via udlån kunnet styre, hvem der kunne købe og bosætte sig i området. I al fald sker en vis tilvandring til området i denne periode, men også en stor udvandring, navnlig til USA. (En del personer i forskellige slægtsgrene udvandrer, deres efterforskning er i støbeskeen). Sindelagskonflikten kan også være oparbejdet gennem medierne. I 1864 holdt kun 4 % af landbefolkningen avis, i 1873 var det tal steget til 25 %.

Efter 1864 blev en del embedsmænd som sagt udskiftet, en del gårde kom på tyske hænder (germanisering), da en del yngre "danskisindede" mænd udvandrede til nord for Kongeåen, eller holdt sig skjult for ikke at skulle blive prøjsisk værnepligtige (3år), og komme til at deltage i krigen mod Østrig i 1866 og Frankrig i 1870-71. Hurtigt oprettes også banker, som udlåner til danske bosættere, så sindelagsgryden holdes i kog.

Statsborgerskabet var et problematisk anliggende. Den sociale nød var ikke mindre problematisk. Industrialiseringen tog fat og gløder snart, men væverne havde knap nok til deres eget ligklæde, selvom deres børn helt ned til 4-års alderen knokler ved blandt andet vævestolene.

Under fremmede vinger

(Efter Tysklands enhed i 1871 forliger befolkningen i hertugdømmerne sig på skrømt med at være under Prøjsens vinger. Noget mindre forliger sig de dansksindede, som også de socialistisk sindede sig med situationen (godt nok ud fra forskellige bevæggrunde). I 1874 afstedkom social uro repressalier mod den socialistiske bevægelse, som havde været aktiv inden 1848. Den sociale uro lå lige under overfladen og ulmede. Bismarck søgte frem til 1. verdenskrig på skrømt at udvikle regionen en smule med jernbanenet og "Kielerkanalen" 1895. Befolkningstallet stiger da også fra 1 mill. (1867) til 1,5 mill. (1910). Efter 1. verdenskrig og en folkeafstemning 1920 drages en ny grænse på landkortet. Også den senere totalitære Weimarrepublik (1933) har konsekvenser for mindretallene på begge sider af grænsen. Under og efter 2. verdenskrig er den politiske situation i regionen heller ikke uproblematisk. Fra 1955 har DK og S+H grundlovsbestemt mindretallenes stilling. Siden er samdrægtighed og kulturel mangfoldighed udbredt, nu udvidet til den grænseløse multikulturelle europæiske "statsdannelse".)

Carstens omfældt

Den tidligere omtalte **Carsten T.S.** (stamtavle henligger endnu i mørke, men består af møllere, smede og ...) lod sig ikke dupere af det prøjsiske system, som han levede en stor del af sit liv under. Han blev ved med at snakke og skrive på dansk. Han havde meget på hjerte og forfattede med sirlig skrift mange og lange breve til gud og hvermand, dog mest til familien, der herboende og de udvandrede. Han var dog ret konservativ, stædig og særdeles bibelfast. Hans verdensanskuelse byggede på de 10 bud. Denne rettesnor kunne ikke fraviges. Ikke engang en sindelagskrig kunne berettige til at bære og bruge våben. Skulle en sindelagskonflikt gøre det legitimt at slukke næstens liv? Aldrig. Det kunne i hans begrænsede verdensbillede ikke komme på tale, at målet helliger midlet. Han kunne ikke forlige sig med, at tankens kraft ikke var stærkere end kanonens magt. Han var blevet påvirket, ja man påstod endda drillende, at han var blevet inficeret af samtidens forfattere mht. til det etiske aspekt. Med sådanne anskuelser blev man hurtigt upopulær eller stod alene.

Men det var der også andre grunde til. Han var ligefrem en slags "maskinstormer" på sin helt egen måde. Han levede efter devisen: få stykker værktøj både inde som ude. Intet overflødigt blev anskaffet. I det hele taget blev der sjældent anskaffet noget, og aldrig noget nyt. Alt blev repareret, ofte på en for andre molboagtig måde. I hans hænder blev en hakke eller en spade virkelig slidt op, til sidst var der ofte nærmest intet skær tilbage. Nej i det hele taget hvorfor anskaffe dyre maskiner, når håndkraft kunne gøre det. Han ville være en fri mand og ikke låne i banken og blive slave af den.

Således stod han længe skeptisk overfor den tekniske udvikling. Mens andre tog de nye opfindelser til sig, stod Carsten og hvæssede sin le. Det var nu også noget fantastisk godt hør Carsten bjærgede. Han mente helt klart at det hang sammen med, at han slog græs efter månens stilling. I det hele taget puslede han en del mht. afgrøder efter hvordan sol måne og stjerner havde deres retningslinjer, ikke så meget efter videnskabelige ideer. Det gjorde sønner og svigersønner. Nogle havde jo perifert stiftet bekendtskab med henholdsvis Darwin og Goethes tekster.

Jo der kom mange nye maskiner i landbruget, og dampkraft tillige med telegrafen slog igennem. Landbruget blev sidenhen mekaniseret med selvbinder og mejetærsker, og industrien udviklede sig. Mange fra landet kunne finde arbejde enten i byerne, ved fornyet hedeopdyrkning eller blev lokket til USA. Der var stadig stor social forskel i samfundet. En del udvandrede for at få en bedre tilværelse i mulighedernes land. Mange udvandringsagenter etablerede sig rundt i de små samfund for at hverve folk til udvandring. Således var der i den lille flække Højer med 600 indbyggere, hele 3 agenter som solgte billetter til USA. En billet for en tyende kostede ca. en hel årsløn. På trods af den nette sum udvandrede der fra 1860 til 1920 omkring 600.000 fra Europa til USA.

Også på den side af Atlanten havde borgerkrigen raset mellem nord-og sydstaterne. De sidste ville nødig give slip på slaveriet i bomuldsplantagerne, så hellere forsøge at løsrive sig, via en borgerkrig. Det blodige opgør mellem nord og sydstaterne sluttede 1865 med over 600.000 dræbte. I sydstaterne blev ca. 20 % af alle mænd i soldaternalderen dræbt eller såret, i nordstaterne omkring 6 %. I visse stater manglede hver 4 unge mand!!!

Således forlod også to af Carsten T. S. og Cathr'. børn egnen, ville finde lykken andets steds og udvandrede til USA i 1880'erne, til forældrenes store fortrydelse. Nogle af Carstens brødre var tidligere udvandret til USA. Overfarten fra Hamborg tog 1 ½ uge, og i de første breve til forældrene havde de berettet om sejladsen og om voldsom søsyge. I New York havn, hvor registrering fandt sted, blev man også på det nærmeste behandlet som kvæg, skrev datteren hjem. Hun havde heldigvis sin mand til at tage vare på sig. Turen gik videre sydpå gennem det vilde vesten til staten New Jersey. På vej med jernbanen gennem det store land, passerede de oceaner af ubeboet land, til tider mange små

opskydende byer langs banen. Andre steder kunne de ud af vinduer se ensomt liggende små hurtigt opførte tørvehuse, og her og der nybyggernes ydmyge træbarakker i det åbne land.

Det var så den tids kolonister på farten. I USA lokkes med gratis jord, hele 60 ha, og statsborgerskab efter 5 år. Det lød forjættende på mange, men det gik ikke lige godt for alle de mange migranter, som søgte lykken hinsides den store Atlantik. Af de udvandrede vendte ca. 10 % tilbage, mange uden en krone på lommen. Carstens børn blev og bosatte sig i USA.

Carstens poetiske åre afstedkom mange breve til "over there". Det er en svær tid for alle i regionen, som nu er blevet tysk.

N. Indtryk fra det store land.

Nogen gange var indholdet i brevene fra USA en rigelig stor mundfuld for Carsten og konen derhjemme. Ikke mindre foruroligende var det, når sønnen på sine jævnlige besøg hos forældrene berettede om de utroligste ting. Han havde på rejsen slået et smut forbi Paris for at se det nyopførte Eiffeltårn. Det var på rekordtid blevet færdigbygget til verdensudstillingen 1889, og var så afgjort det ypperste mht. ingeniørkunst syntes sønnen. Det var en unik konstruktion, som det havde taget meget lang tid om at udtænke, men kort tid at bygge, ikke særlig dyr, og der omkom ingen af de 130 arbejdere på projektet! Men bygningen var total ubrugelig bortset fra evt. meteorologiske observationer. !?

Sønnen Thomas f. 1866 roste udviklingen i USA. Her lå fremtiden, her tjente han sine penge. Liberalismen kørte for fuld damp. Alt var tilladt, bare projektet lykkedes. Thomas havde mødt mange, også fra hjemegnen, som udvandrede mellem 1850-1900, ca. 70.000 fra DK. Med den store europæiske indvandring steg befolkningen kraftig, og velstand og luksus steg endnu mere, og så var der ingen skat at betale. Indkomstskat indføres først 1914. Godt nok havde der været overvejelser fremme om evt. luksuskat for at dæmme op for udartende pengeudskejelser hos de ultra rige. Thomas havde set palæer med over 150 værelser, og underholdt sin danske familie med anekdoten om, at konen i et af husene i nattens løb havde haft et hav af arbejdere til at nymøblere underetagen, og da den intetanende husbond næste morgen kom ned af trappen, snubler han over den nye møbelplacering, og han var lidt i tvivl om hvor han egentlig befandt sig. Carsten var ved at tabe såvel ører som underkæbe over alt det han hørte.

En større diskussion mellem far og søn kunne Darwins teorier afstedkomme. (Darwin 1809-1882 havde på en eksotisk rejse fra 1831 og fem år frem indsamlet og spekuleret på alle arters vegne, såvel dyr som planter, mht. oprindelse og udvikling). Sønnen Thomas var

gennem sine mange kontakter og stor omgangskreds blevet sat ind i denne mands værker, der i 1870'erne sendte chokbølger verden rundt, også, og måske navnlig uden for fagkredse, da hans teori gik mod biblens skabelsesberetning. Darwins udviklingsteori baserede på arternes fælles forfader og en naturlig udvælgelse, hvor den bedst egnede overlevede. Carsten kunne og ville ikke godtage noget, der gik mod biblens indhold, ligegyldigt hvor meget sønnen søgte at udbrede teorien for faderen. De to kom efterfølgende ikke helt på den samme bølgelængde. Måske havde det hjulpet på en fælles forståelse, hvis de havde taget en tredje faktor med som forklaringsmodel i evolutionsteorien, nemlig udefra kommende naturkatastrofer.

Produktion og eksport af skinner, maskiner, stål og dampmaskiner nåede utrolige højder. Know – how stammede fra den gamle verden, men fremstilling og glans tilkom den nye verden. Lidt af den skabte rigdom kom dog retur til Europa via ægteskab mellem nyrige amerikanske pengefolk og falleret europæisk adel. Mange unge danske piger som var hyret som tyende når de udvandrede, blev ofte efter kort tid gift og fandt et fattigt liv på en lille farm ude i den endeløse og trøstesløse prærie. Jo udviklingen skete hinsides Atlantik. Telegrafien blev introduceret af Bell i 1870'erne og udbredt efter århundredskiftet. Omkring 1850-1900 blev cement genopfundet og udbredt af Edison, hvor ville han gerne have bygget cementhuse i en støbning. Teknikken kunne dog ikke helt følge med hans fantasi. Mange ideer måtte skrottes, andre var mere levedygtige, som kopimetoden, som han opfandt nærmest ved et uheld 1907. Carstens søn var smittet med ideen om helstøbte huse, men ikke udstyret med et kløgtigt opfindergen, og holdt sig derfor til kun at købe og sælge de gængse huse. Disse udstyrede han med noget så overflødigt som papirtæpet.

I England havde man omkring 1870 udviklet disse tapeter i lange ruller med påtrykte motiver, og straks havde man importeret de flotteste tapeter i "landhouse-stil" til USA. Det var slet ikke noget i stil med de hjemlige limfarvede vægge i rustrød eller okkergul. Der var dog lige en hage ved visse af disse storslåede tapeter. Specielt de meget grønne tapeter med yndige landskaber var ofte indfarvet med grønne arsenholdige pigmenter, der ved lugt og berøring kunne føre til forgiftning hos de folk, som opholdt sig meget i disse udsmykkede rum og balsale. Også tekstiler kunne indeholde de samme pigmenter. Så det var måske den reelle grund til, at folk udviste særlig stor træthed efter selskabelige baller, hvor arsenholdige tøjfibre hvirvlede rundt i luften og blev indåndet.

Da Thomas begyndte at snakke om glødepærens udbredelse, og at Edison endda nytår 1879/80 havde illumineret en hel park i USA med glødepærer, rystede Carsten på hovedet. Det ville ikke vare længe, så ville Carsten kunne sidde og læse og skrive ikke ved tællelyset, men i glødelampens skær. Thomas var meget optimistisk mht. Edisons opfindelser og deres udbredelse. Han lod sig dog ikke rive med af den verserende guldgraver-epidemi, eller endnu værre, det stort opslåede olieeventyr. Flere af Thomas's jævnaldrende immigranter

var draget vestpå, ud i vildnisset, og med skovle var de begyndt at grave efter noget sort fedtet stads i jorden. Da de begyndte at anvende bor i større dybde, kom dette stads ud af undergrunden i en stor flydende stråle. Først da de fandt ud af at rense denne væske, kunne den bruges i belsningsøjemed. Sikke en velsignelse for menneskeheden, der derefter ikke længere behøvede at se sig rage rundt nærmest i mørke det halve af døgnets timer. Mange styrtede ud og købte sig fattig i jord, der var totalt værdiløst, når olien ikke væltede op af jorden. Thomas havde nok ikke i sin vildeste fantasi forestillet sig, at dette oliefund skulle bane vejen for at Rockefeller, Ford og andre Foundations kom til at dominere udviklingens gang i verden med alverdens befolkninger tildelt rollen som marionetter.

I Carstens ører lød det alt sammen som værre uhyrligheder. Hvilke katastrofer kunne disse nye tiltag ikke afstedkomme. Det var galt nok når et lys væltede og satte ildebrand i gang. En olielampe kunne evt. eksplodere, og når den væltede, var omfanget af en ildebrand ikke at overskue mente Carsten. Hvad kunne glødepærer så ikke forvolde? Han var bekymret for sønnens mentale velbefindende i det nye land. Da sønnen berettede, at søsteren Botilde Marie havde kørt rundt på en højcykel/væltepeter, endda iført en aldeles omfangsrig krinoline-kjole, var Carsten som lammet. Nu forstod han ikke verden længere. Sønnen mente at søsteren da med nævnte kjole var godt polstret i tilfælde af et eventuelt styrt med cyklen. Ved sønnens afrejse medgav Carsten ham nogle af sine egne religiøse digte, måtte de holde børnene på den rette gudfrygtige levevej. Havde det stået til Carsten, havde sønnen også fået nedenstående billede med sig.

opbyggeligt billede (lastens brede, dydens

smalle sti)

Thomas' sidste besøg i hjemmet var 1906. Han rejste retur med postdampskibet C.F. Tietgen, og boede en overgang i New Jersey. Han skriver i brevet til faderen (efter en

forfærdelig overfart), at der er 1400 mennesker om bord, fordelt på 3 klasser, selv er han på 1. klasse. Alle på 3. klasse er søsyge under den vældige storm. Denne klasse har de usleste kår. Noget er ødelagt i maskineriet, så skibet måtte ligge stille hele natten, og skibet går 50 alen (godt og vel 25 meter) op og ned i bølgerne. Kaptajnen vil slet ikke udtale sig om situationen. Alle er ret utrygge, selv om de har hele 7 præster om bord, og de prædiker på skift på tysk, dansk og engelsk. På skibet møder han en mand fra San Francisco, som oprindeligt kom fra Terkelsbøl og kendte faderen Carsten og dennes bror ret godt. Sidstnævnte er med på skibet. Jo mentalt set stod Carsten model til mangt og meget.

Tillige med havde en af døtrene giftet sig med en Lorenz B., i hvis familie en kunstmaler befandt sig, som dels havde religiøse temaer i sit repertoire. Også de farverige naturskildringer kunne jo nok gå an, men de mere obskøne emner som nøgne afbildede kvinder, det kunne næsten afstedkomme et hjertetilfælde hos Carsten. Efter et besøg hos den ydmyge og sympatiske maler i Nørreskoven på Als, blev Carsten lidt mildere stemt.

Glædeligt er det da Cathr. og Carstens datter **Helene Jestine 1868-1915** år 1892 giftes med Adolph og Mettes søn **Peter Chr. 1865-1954**, og kommer til at bo på samme vej på en gård, der var i familien, og som blev udvidet en del efter århundredskiftet. Sønnen Theodor og døtrene Thora og Cathrine giftede og bosatte sig også i nærheden.

Den ældste datter **Botilde 1862-1943**, der i 1887 udvandrede til USA (New York/Chicago) med sin mand, C. Sander, var en meget selvstændig kvinde, der tidligt tog afstand fra, som kvinde, at høre under mandens dominerende regime. Hun rejste også alene rundt i landet (temmelig uhørt på den tid), var med i forskellige kvindeforeninger (sisterhood) og rejste alene sammen med sin 12årige søn i 1901 på besøg i DK, hvor det meste af familien i den anledning var samlet. Der var livlig brevkorrespondance mellem hende og de 3 søstre på tværs af Atlanten. Familiemedlemmer har også i dag kontakt over Atlanten.

Familie Schmidt 1901

Bothilde

Der blev stor glæde i det lille hjem, da datteren Bothilde med barnebarn kommer på visit 1901. For Carsten er det betryggende at have datteren Helene Jestine og svigersønnen Peter Christian boende tæt på, særlig i forhold til at Jestines mor allerede dør 1903. Kun to år senere dør Jestines søster Thora, og samme år, 1905, falder Carsten ned fra loftet ude i loen, måske pga. utilstrækkelig belysning, brækker ryggen og er invalideret indtil han dør 1907. Endnu 1906 var Thomas kommet rejsende fra USA, men der er ikke længere nogen idyl i hjemmet. Carsten efterlader sig en del breve. Et af de stadig eksisterende breve er til Jestine fra 1895 (hun bor jo dør om dør, så man kan undres), men Carsten ville sikre sig, at hans religiøse budskab om kristelig opdragelse af Jestines søn Carsten, født samme år og opnævnt efter ham, går rent ind, så nu har hun det på skrift. Og det befinder sig stadig i glas og ramme.

Peter Christian

Medens **Peter Christians** fætter, kusine og dennes mand og flere familiemedlemmer søger lykken i USA i 1880`erne (eller bare ikke vil stille som rekrut i den lange tyske militærtjeneste), vælger Peter Chr. det sidste. Fra 1887-1890 er han dragon i Metz, og indkvarteret i den imponerende kaserne i byen. Her spiste han for første gang i sit liv konservesmad. Soldaterne morede sig til tider med at voldtage en dåse med et skud af bøssen eller med søm og hammer, for i det hele taget at få indholdet ud af den noget vrangvillige dåse. Dåseåbning blev hen af vejen afmystificeret og menneskeliggjort. Napoleon havde bidraget med hin positive opfindelse. Efter Bismarcks krig med DK i 1864, havde det været Østrigs tur 1866, så den tysk-franske krig om Alsace 1870. Dermed havde Bismarck samlet Tyskland 1871. Der var nu ikke så meget positivt at sige om de krigsliderlige herrer mente Peter Christian.

Der var ro i regionen, da Peter Chr. kommer derned 1887. Dragonerne og hestene bliver transporteret på jernbanevogne, noget helt nyt for Peter Chr. Han havde aldrig kørt med tog. Selvom den første strækning var åbnet fra Altona til Kiel 1844, havde han ikke haft et ærinde, der krævede togtransport så langt fra hjemegnen. I hans hjemregion fandtes banen ikke. Han havde dog hørt om at strækningen mellem Flensborg, Husum og Tønning var etableret 1854, og det var en stor lettelse for transporten af kvæg til England. Men da en strækning blev anlagt gennem Tinglev, kunne folk og varer, især landbrugsvarer, behændigt transporteres rundt, nu også mod nord, fra 1924 endda med spisevogn mellem Tinglev og Ålborg.

Regionen Alsace giver baghjul til det flade Sønderjylland. Det ligger mellem bjergkæden Vogeserne og Schwarzwald, og nogle bjergtoppe er 1400 meter høje, her og der prydet

med en stor middelalderborg. Her er skov og atter skov så langt øjet rækker op af skråningerne, afbrudt af skrånende vinmarker. I dalene og langs floden ligger små idylliske byer med huse af bindingsværk og kirker i lyserød sandsten. Peter Chr. kunne slet ikke skaffe papir nok til at skrive hjem og til kæresten Helene Jestine om alle de nye indtryk fra den fjerne region. Bevares her og der kan man endnu se at der har været krig 1870/71, og selvfølgelig er der også her stadig fjendtlighed overfor de tyske soldater og uoverensstemmelser om regionens tilhørsforhold, ligesom derhjemme i Slesvig/Sønderjylland. Peter Chr. tænkte, man måtte tage det sure med det søde. Måske var hans breve knap så eksotiske som de breve hans fætter, Jestines bror og søster fra USA sendte hjem. Men Peter Chr. var ganske tilfreds med sin situation i Alsace. Nu bestod tiden i det sydtyske jo ikke af lutter eksercits. Der var også tid til andet.

Således besøgte han byen Colmar. Fødebyen for Bartholdy, skaberen af statuen "frihedsgudinden" i USA. Bartholdy havde i Frankrig fået ideen til statuen 1865 i forbindelse med en mindefest for USA's uafhængighedskrig hundrede år tidligere. Men statuen skulle også være med til at hylde skabelsen af en demokratisk stat, og slaveriets afskaffelse, og fremstå som symbol på lighedsprincippet. Statuen blev dog først leveret som gave fra Frankrig 1886, efter at Eiffel (konstruktøren af Eiffeltårnet) havde været ind over. Statuen blev fremstillet i jern og kobber, blev næsten 100 meter høj og vejede over 200 ton. Senere blev en statue af frihedsgudinden i halv størrelse rejst i Colmar og taget i øjesyn af Peter Chr. Ja Peter Chr.'s fætter Thomas i USA havde jo både set Eiffeltårnet og den tårnhøje Frihedsgudinde på øen ved indsejlingen til New York, så de to nysgerrige sjæle havde noget at skrive sammen om.

Peter Chr. var også i Strasbourg. Havde han ikke før, så kom han nu til at stifte bekendtskab med Goethes skriverier. Digteren, som i studieårene havde slået sine folder i denne by var en skattet poet, men poesilæsning var ikke Peter Chr. foretrukne beskæftigelse, mandens botaniske sysler faldt mere i Peter Chr. smag, og han slugte en beretning om Italien. Hvor ville han gerne have aflagt støvle-landet en lille visit! En tur til Italien lå ikke lige i kortene. Peter Chr. fik fuld valuta i Alsace. Husene i de små byer i Alsace lå helt ud til små kanaler, hvor verandaen nærmest hang ud over vandet, og hvor havde de mange blomster. Her var mange spor efter romerne som havde grundlagt byen, ja her var endda et net af en slags sporvogne, og det var 10 år gammelt, da Peter Chr. første gang benyttede det 1887, vel at mærke ikke iført bondens gængse halmforede træsko.

Den store gotiske domkirke, bygget af lyserød sandsten fra 1439, tog næsten pusten fra ham. Et smukkere guds hus havde han ikke set magen til. Men nu var det også ret begrænset, hvad en bondeknold fra Bylderup havde set. Det hele blev skyllet ned med den dejligste vin fra området. Han tænkte flere gange, at det kunne have været kosteligt, hvis

man kunne have dyrket vin derhjemme. Men æble og pæretræer, dem ville han dyrke når han kom hjem, han måtte huske at få nogle gode stiklinger med sig.

Et andet sted i området forsøgte nogle bønder sig med at afskrælle barken af nogle sølsomme træer. Det måtte Peter Chr. også lige stikke sin næse i. Det var store korkskiver man læssede på vogne, fik han at vide. Dette materiale forsøgte man at lave gulvbelægning af. Desværre krævede træerne et sydligt klima og godt med tålmodighed. Man kunne først begynde skrælningen når træet var hen ved 25 år, og så måtte man kun skrælle hvert 9 år. Peter Chr. kunne ikke se, at man kunne spinde guld på sådan noget, når det skulle bruges i større mængder til gulvbelægning. Det var ganske nyttigt forarbejdet til vinprop og skosål. Det ville Peter Chr. gerne have debatteret med sin nu afdøde bedstefar, skomageren Andreas Peter, der mest havde forarbejdet hårdt træ til træsko. Ofte havde han stået og set bedstefaren sidde og arbejde med træskoene på den stol, Peter Christian nu havde som et kært minde derhjemme. (Stadig i familieeje)

Han sugede alt nyt til sig, således også da han med et par kammerater var steget op til borgen, der knejsede højt oppe over den lille by som han ikke længere huskede navnet på. Han mente det var kejserborgen. En ubeskrivelig flot udsigt over området åbenbarede sig for de sønderjyske bondeknlode. Peter Chr. forsøgte sig med at tegne borgen og landskabet, men billedet han sendte hjem afslørede, at kunstnergenet ikke var blevet givet ham i vuggegave. Hans udsyn var i al fald blevet større, da han 1890 kom hjem til en region, hvor sindelags- og jordkamp stadig var aktuel. Her faldt han hurtigt ind i dagligdagen som bonde på de sandede jorder. Sammen med Helene Jestine var han heldig at kunne overtage deres fælles onkels gård. Peter Chr. var en meget sparsommelig mand og formåede at udvide bedriften, så den efterhånden omfattede 3 gårde, eller to gårde og en mindre aftægtsgård i midten.

Peter Chr. kommer også med i skolekommissionen, bliver kommuneforstander og kirkeældste i byen. Selvom han var en gudfrygtig mand, men intet ved siden af svigerfaderen Carsten, havde han en finurlig humoristisk sans. Hans statur var nærmest klein og egentlig ikke til det mest hårde bondearbejde, men det tog manden ikke hensyn til, ligesom også børnene blev sat til at bestille noget. Kartoffelavl blev familiens bedste indtægtskilde. Arbejdet gik som en leg, også for børnene, når Peter Chr. var i det lune fortællehjørne. Børnene flokkedes om ham, og alle ville holde ham i hånden og høre ham fortælle. Også Jestine, forældrene og svigerforældrene yndede at lytte til hans anekdoter. Han kunne til enhver tid hælde en god historie ud af ærmet. På sine gamle dage sad han som regel i sin gyngestol såvel inde som også ude i haven, gerne under en overdådig blomstrende rosenbusk, med sin lange merskumspibe i hånden, og på hovedet havde han den obligatoriske stråhat med bånd. Lige i nærheden eller på skødet sad altid en af hans gårdhunde, der nød når hans fine tynde fingre strøg deres pels.

Jestine og Peter Chr. får 7 børn, som Jestine dog dør bort fra 1915, tynget af voldsom bekymring, da de to ældste sønner er kommet med i 1. Verdenskrig ved Øst fronten. (Soldaterbillede 1915, Carsten er nr. 2 fra venstre i 2. bagerste række)

Efter krigens afslutning overlader enkemanden Peter Chr. sine to gårde til de hjemvendte sønner, og bosætter sig selv i sit lille aftægtshus midt imellem dem. Her lever han sit beskedne otium, efter at kone nr. 2 også er død. Hun var jordmoder og alene med 3 drenge og ærkedansk. Når de to var på vej hjem fra en fest, sang de henholdsvis tyske og danske sange af fuld hals, siddende sammen højt tronende på kuskæsædet, men de levede trods alt vældig fredeligt sammen.

Efter konens død går Peter Christian på omgang hos sine to næst boende sønner, og spiser middag en måned af gangen hos hver. En af disse sønner (Carsten) bliver efter hjemkomsten fra 1. verdenskrig ved østfronten gift med en pige, der er efterkommer efter J. H., bror til Mathias H., og dermed ud af den sydtyske kolonist-slægt. Hendes bror havde også været ved østfronten, og havde anbefalet sin søster som husbestyrerinde til den hjemvendte krigskammerat, der til tider efterfølgende døjede med øjnene, da han under de kolde russiske vintre havde pådraget sig forfrysningsskader. Selvfølgelig tumlede han også med psykiske krigsmen. Familien gav sig i kast med en omfattende kartoffeldyrkning på de sandede jorder, og det var de gode til. Senere flytter en af Peter Chr. døtre Mie, som er blevet enke, hjem til faderen og plejer ham. Hun er gået i morfaderen Carstens fodspor, dog ikke via en poetisk åre, men via en kunstmaleråre.

Peter Chr. var af statur egentlig ikke en høj eller granvoksen mand, men han favnede hele sin store familie. Med i bagagen havde han familiens beretninger om krigen i 1864, sin egen korte ægteskabelige lykke og i kølvandet på 1. Verdenskrig sin bekymring for de krigsdeltagende sønner. Også 2. Verdenskrig kom han til at opleve, hvor han med tungt hjerte måtte se nogle børnebørn blive på slagmarken. Begge krige havde også krævet økonomiske ofre, han havde måttet aflevere en del heste og andet til krigsmaskineriet. De stakkels heste. Sandsynlig ville ingen af disse uskyldige dyr overleve, forudså og beklagede han. Dyrene stod hans hjerte nær.

Peter Chr. kunne drive gæk med sin hustru på forskellig måde. For eksempel kunne han i hendes fravær finde på at dække op til et kaffebord og stille an som om der havde været gæster i hendes fravær. Hjemvendt bildte han hende ind, at hun var gået glip af en hel del selskabelighed og sladder, uden tvivl til hans egen udelte store fornøjelse. Han havde også sit eget syn på "tendens" til uopdragne unger ved bordet. De blev af ham, med glimt i øjet, opfordret til at feje alt porcelæn og mad fra borde med en stor håndbevægelse. Det overraskede de små pineånder i en sådan grad, at deres kværuleren faldt totalt til jorden, og der gik ingen skår i det dyre porcelæn. Denne form for "grovkornet lune" arvedes videre til de næste generationer.

Lidt løjerlig blev han på sine gamle dage, for han gik ofte tur med sin trofaste hund henover markerne, alt imens han gestikulerede og underholdt sig selv eller sin følgesvend. I den skønne og frodige have kunne han og broderen Andreas, som jo boede i den store trelængede gård lidt længere nede af vejen, sidde i timevis og sludre over et beskedent glas riesling, et æble eller en hjemmeavlet pære, og næsten altid med hunden på skødet.

Engang hvor der opstod ildebrand i Peter Chr. aftægtshus, var det vigtigste for ham, at de tililende hjalp til med at redde alvssoen ud af ilden, så pyt med huset og alt det andet. Han var så afgjort dyrenes ven, som også en god sjæl for sin familie og sine medmennesker, og altid midtpunkt ved familiebegivenheder. Han nåede den høje alder af 89 år, forskånet for nævneværdige skavanker.

Det var et lille kig ind i et par af mine slægtsgrene (Tychsen, Hamann, Nissen, Schmidt)

Og så følger en videreførelse af to andre slægtsgrene (Outzen-Beyer, Thomsen, Reese). Wolles søn **Thomas** fra Løgum, støder i den følgende tråd ind i **Petrines** slægt.

Peters opvækst som forældreløs i Brorsons fodspor.

Den før omtalte kvinde **Petrine B.** og **Søren F.** (sidstnævnte står endnu til efterforskning) fra Branderup, giftes år 1821, altså nogle år efter den urolige Napoleonstid. Deres liv leves som gårdmænd. Dette ægtepar, Petrine og Søren, får en række børn, et af dem er **Anne Cathrine F.**

Den før omtalte søn af Wolle, **Thomas T.**, der fra 1803 levede sit liv som bud her på egnen, bliver som tidligere nævnt gift med **Cathr. J.** fra Rødding, år 1821. Lykken er dog ikke med dette unge par. Han havde tidligt mistet sin far, og hun havde mistet moderen ved broderens fødsel i 1802. Sygdom bliver deres skæbne, og Thomas og Cathrine dør med kort mellemrum efter 5 års samliv, og de efterlader sig så to forældreløse børn på et par år. Thomas og **Peter T.** Bedstemoderen, inderste-enken Karen T. når lige at opleve brylluppet, men dør året efter 1822. Børnene har således ingen bedsteførelde.

Anne Cathrine finder sammen med den tidligt forældreløse ovennævnte **Peter T.**

Peter får som barn det held at komme i pleje hos præsten i Randerup. Her får han tilnærmelsesvis samme opvækst som H.A. Brorson gjorde godt 100 år tidligere. Her har Peter løbet over mark og eng, har skuet ud til vadehavet, har ladet det enestående vadehavsllys virke på sjælen, har stået i kirketårnet og spejdet ud over det flade land, har set fugle yngle, får komme i havsnød, og har nydt stemningen med højt til stjernehimlen.

Den gamle præst kunne fortælle ham historien om hvordan Brorsons familie havde kæmpet med vandmasserne under de store stormfloder 1717-1720. De små volde omkring præstegården kunne ikke standse vandet når vinterstorme tog rigtig fat. Den 25. december 1717 om natten, 5 dage efterfuldmåne, kom stormfloden. Det var vintertid, og det iskolde havvand strømmede ind over diget, men også store iskruninger væltede ind over digerne og fyldte kogene bagved med vand og is. Det væltede ind over marsklands-kabet, væltede ind gennem husets døre, skyllede en del bindingsværk bort, ja hele huse som stod i vejen, blev mast under isen, og snart var hele kirkegården med gravstenene under vand. Af dyrene kunne kun de reddes, hvor folkene i huj og hast kunne nå at skære rebet over inde i stalden, hvor de var tøjret. Sammen med fårene søgte man at jage kreaturerne mod højere agre væk fra vandmasserne. Men det var halsløs gerning, da dyrene i mørke løb forvirrede og angste rundt på må og få, og vandet steg med en sådan fart, at det efterhånden var vanskeligt at redde menneskeliv.

Forældrene samlede børn og det allernødvendigste og selvfølgelig det allervigtigste, kirkebøgerne, og så gik det over stok og gravsten ind i kirken og op på loftet, det eneste nogenlunde sikre sted at opholde sig, alt imens stormen rasede derude. Undervejs

snublede alle flere gange over de i vandmasserne skjulte gravsten og slog og rev sig til blods. Kolde og forkomne måtte man holde ud i til vandmasserne trak sig tilbage og vinden løjede af. Brorsons stedfar døde efterfølgende af en voldsom lungebetændelse, som han havde pådraget sig under opholdet i det iskolde vand. En del dyr mistedes, foder og korn blev også ødelagt, og allerede i februar måned i det nye år kom en ny stormflod, så det var hårde vintre at komme igennem helt derude vestpå. Således var der jævnligt storme og land under. I 1717 stod vandet højere end 1634, og mange steder blev næsten alle diger enten voldsomt medtaget, hvis ikke helt revet bort.

Til tider måtte Brorson som provst opgive at komme rundt på sine visitatser til øer og områder på vestkysten grundet uvejr, blandt andet kunne han ikke komme til Fanø 1754. En del øboer ansøgte omkring 1770, efter ødelæggelser fra vandmasserne, at måtte blive hedekolonister på fastlandet, frem for at fortsætte kampen med Vesterhavet. Brorson blev under sin daglige gang i domkirken i Ribe mindet om stormfloden 1634, da man dengang, kort efter katastrofen, havde hugget ind i en af søjlerne, at vandet havde stået 170 cm højt inde i kirken. Peter måtte sande, at han nok ikke havde overlevet dengang, han hørte så sandt at sige ikke til de højeste af vækst.

Peter blev også på anden måde mindet om den store katastrofe. Når han satte ruser i den nærliggende Brede å, græssede kvæget på de forhøjede værfter i landskabet nord for Randerup. På disse 8 store ubeskyttede værfter havde der før katastrofen 1634 ligget lige så mange gårde eller flere. Gårdene og beboerne var som mange steder på vestkysten blevet stormflodens bytte. Dette marskområde var 200 år senere særdeles frodigt, men bønderne havde i 1830'erne store problemer med udskiftningen og det juridiske aspekt, som besværliggjordes af de tilbagevendende højvandsstorme.

Også Peter kom til at opleve barske vinterstorme, men ikke land under. Lige så storslået naturen kunne tage sig ud en varm sommerdag, kunne den vise sin barskhed på en stormfuld vinterdag. I året 1825 var der hele to stormfloder. Regenten Frede VI var på besøg for at se ødelæggelserne. 1839 og igen 1845 viste havet tænder. Da var Peter 20 år og boede stadig hos præsten i Randerup. Vandet stod ind over marsken, hårdest gik det ud over øen Fanø, hvor mange blev enker, og foruden mændene mistede de også huse og eksistensgrundlag. En ting var de naturskabte tragedier, de blev sekunderet af de menneskeskabte. I 1800 tallet kom Napoleon til at spille en ikke uvæsentlig rolle med en ny form for krig. Senere fulgte de slesvigske krige.

I kølvandet på de europæiske revolutioner kom liberale strømninger som den slesvig-holstenske, og fra 1830'erne bliver det statsretslige spørgsmål mht. hertugdømmerne aktuel og tilspides under kongerne. Den enevældige **Frede VI** er stor modstander af trykkefrihed, men må nødtvungent tillade en demokratisering. Oprørsbevægelsen i

Slesvig-Holsten krævede reformer så som stænderforsamlinger fra 1834. Med stænderforsamlingerne, som udløber af de liberale tendenser, indvarsles den enevældige helstats endeligt. I og med de liberale tendenser kædes sammen med sindelagsdebatten, arvefølgen og det nationale spørgsmål, er det startskuddet til at embedsmænd, præster og lærere er udsat for en usikker arbejdstilværelse i hertugdømmerne, og ophav til **borgerkrigen**. Kampen om Slesvig kommer til at præge **Peters** og **Anne Cathrines** hverdag på en anden måde, da de er fra den nordlige, udpræget danske del af regionen.

I 1845 har kongeriget ca. 1,3 mill., Slesvig ca. 360.000, Holsten ca. 480.000 indbyggere. Ikke alle har glemt at hen ved 1 million indbyggere gik tabt da Norge skiltes ud. Der står noget på spil med ca. 1/3 af befolkningen bosat i hertugdømmerne. Disse er den rigeste del af helstaten med et moderne og indbringende landbrug, og **Chr. VIII** opholder sig oftest her på sine slotte. Han efterfulgte **Frede VI** i 1839. Kongen er landsoverhoved for hertugdømmerne og dermed også medlem af det tyske forbund. Hertugdømmet Holsten, del af det tyske forbund, skal kunne stille med en vis troppestørrelse, men er samtidig via Slesvig knyttet til Dk. Ganske indviklet. Peter og Anne Cathrine er så afgjort begge kongetro, hvilket de fleste i det nordlige Slesvig er.

I 1836, på stænderforsamlingen i Slesvig, kræver de dansk talende politikere grænsen flyttet fra Kongeåen til Ejderen. Modsat vil de tysk talende politikere have hertugdømmerne helt udskilt fra DK. Andre er for at adskille Slesvig og Holsten. Ingen af parterne er tilfredse med helstats Politiken. I den egn hvor Peter og i særdeleshed Anne Cathrines familie hørte til, var man kongetro uden at blinke, og det kunne da aldrig komme på tale at man kunne miste hertugdømmerne, der dog var gammelt dansk land.

At være rekrut under den 1. Slesvigske krig var et must for en ung knøs opvokset i de kongelige enklaver, måske svært forenelig med en religiøs opdragelse i et præstehjem. At vokse op uden biologiske forældre sætter sig sine spor i psyken, og han har svært ved at binde sig og falde til ro, i det hele taget at skabe sig en eksistens. Under sådanne betingelser fremstår sabelraslen jo nærmest som et opråb til eventyr, men det spiller jo også ind, at man som plejebarn havde forpligtelsen på sine skuldre til at blive stillingsmand.

Peter havde jo fra barns ben i præstegården hørt om grænseegnens urolige og ustabile tid frem og tilbage mellem dansk og tysk propaganda og demokrati-debatten. Forfatteren Kirkegård havde sin egen holdning: nationalisme var en erstatningsreligion for trettrinsraketten: menneske, enevælde, gud. Så var der Grundtvig med den politiske holdning: at man ikke kunne indføre demokrati hos et uoplyst folk. Med hans

højskoletanke skulle der ske en frivillig mentalitetsændring fra almuebevidsthed til demokratisk folkebevidsthed. I naturlig forlængelse etableres Rødding højskole 1844. På denne højskole hjælper Anne Cathrine på et tidspunkt i køkkenet.

Demokratiseringsprocessen overskygges på et tidspunkt af de nationale strømninger. I denne cocktail er jordkampen iblandet. I forhold til hele denne cocktail havde Peter ganske dårlige kort på hånden. I Anne Cathrines familie er man politisk aktiv. Der holdes politiske møder, også i de små hjem, og man hører vilde historier om hændelser nede i Slesvig og Holsten. Helstaten er i høj sø, og pga. kommunikationsmidlernes upålidelighed, fravær eller langsomhed, bliver et rygte hurtigt udsat for lavineeffekten.

Helstatens endeligt

Der hvor **Peter** færdedes, spredtes hurtigt rygter om at kongeriget til Kongeåen var indtaget og afbrændt af pøblen eller røvere sydfra. En del sølvtøj og værdigenstande blev skyndsomt nedgravet i den sorte muld, og smede havde travlt som aldrig før med at smede våben af forskellig art. Man stabler frivillige vagtværn på benene, bevæbnet med det forhåndenværende som forke og leer.

(En af tidens politiske kræfter i det nordtyske var den socialdemokratiske Liebknecht, som var en stor agitator i revolutionsårene 1848/49. Han havde flere fængselsdomme hæftende på sig, og under en udvisning til England, lærte han den navnkundige socialist Karl Marx at kende. Deres ærinde var klassekampen. I de adelige kredse i Holsten, ville man løsrive det slesvig-holstenske område fra det undertrykkende DK. Samtidig var man dybt angst for at udlevere våben til usle bønder og daglejere, nødtvungent nødvendige kampfæller i kampen mod dansk formynderi. Disse våben kunne jo også vendes mod dem selv som udbytende klasse. Jo slesvig-holstenerne var særdeles splittede rent politisk. Det politiske liv havde således mange dagsordener nede i Kiel.)

Den politiske situation i København er højspændt. Inden længe er et oprør og dets håndtering årsag til en borgerkrig, som Peter hvirvles ind i. Borgerkrigens data er beskrevet tidligere, derfor kun en kort redegørelse her i forhold til Peters færden.

Borgerkrigen tager sin begyndelse med slaget i Bov 1848. Efter flere slag dikteres våbenhvilen af stormagterne 1849. Flere af Anne Cathrines familiemedlemmer, bønder fra Brøns og omegn, kommer i klammeri med den slesvig-holstenske provisoriske regerings skatteindkræver, og sætter sig til blodigt modværge. Mindst 3 bønder og en dragon sætter livet til. Disse danske bønder vil ikke anerkende regeringen i syd. I Grundtvigs ånd udgød disse bønderkarle deres blod for fædrelandet, et tegn på folkelig fædrelandskærlighed?!

Desuden bryder først danskerne, der i mellemtiden har fået almen værnepligt juni 1849, siden slesvig-holstenerne våbenhvilen, og uden den tyske union i ryggen, taber oprørerne kampen ved Idstedt sommer 1850, og kampen om Friedrichsstadt oktober 1850, borgerkrigens sidste slag. Peter er under krigen med hos de danske afdelinger, som ikke var gået over til de slesvig-holstenske tropper.

I den 1. slesvigske krig havde Peter således, lille at statur, som hornblæser gjort sin første indsats ved Bov. Den tyske hær trækker tilbage til Rendsborg, og danskerne går i stilling ved Dannevirke. Men Peter må se på at overmagten under obersten Wrangel er for stor, og sammen med nogle dragoner redder han sig nordpå og når Flensborg. Tropperne trækker sig herfra til Als, Fredericia og nord for Kongeåen. Peter må en tur på lazaret med et brækket ribben, men ellers ikke videre alvorligt såret. (Lazaretophold omtales senere på baggrund af breve). Blæseinstrumentet, han havde hængende foran på brystet, tog det værste skrald og sikrede det heldige asen livet. Peter skriver til sin daværende husbond, at han ikke skal i front igen som hornblæser og skydeskive. Havde han bare kunne gifte sig, så var han måske sluppet for at trække i trøjen igen efter våbenhvilen. Andre menige satte deres fulde tillid til, at den kære gud nok skulle holde hånden over danskerne, så de kom levende hjem igen. Peter mente dog ikke, at en af de kæmpende sider havde fuld monopolret på guds gode forsyn.

Nå, men våbenhvilen var nu slet ikke så værst endda, for da kunne man være heldig at blive indkvarteret i et præste eller borgerhjem. Peter hørte endda, at visse rekrutter havde gjort sig fortjent til at få en overnatningsplads i sovekammeret hos husfolkene. Det lod var Peter ikke så heldig at få. Det kunne for hans vedkommende desværre kun blive til en soveplads på et halmleje i en lade hos en venlig gårdmand. Det var dog alt andet lige bedre, end at være ude i en stilling i regn og kulde og med officerer foran og bagved til at drive soldaterne mod fjenden som var det kvæg, og hvis ikke det gik hurtigt nok, var der korporlig afstraffelse i kølvandet. De menige blev ikke værdsat som mennesker syntes Peter. Han måtte dog indrømme, at der under våbenhvilen mellem 1848/49 gik lidt for megen udisciplineret lediggang og druk i foretagendet. Lystigt var det til tider i det fremmede, man havde jo kun den underholdning og morskab man selv stod for.

Sin sidste indsats har Peter efter et lazaret-ophold i krigens sidste slag i Friedrichsstadt, hvor han var med som ihærdig menig. Hurtigt indtager de byen Friedrichsstadt 1850. Den danske eventyrer og lejesoldat **Helgesen** styrer byens forsvar og modstand mod de slesvig-holstenske tropper, som faktisk er i den situation, at de beskyder deres "egne" sindelagsfæller i byen, og sønderskyder den engang så smukke og blomstrende by. Godt 1500 soldater i byen forsvarer sig mod en 5000 mand stor modstyrke, der var godt på vej til at skyde byen helt i sænk.

Den føromtalte Helgesen havde først meldt sig under tysk fane, men da man her tøvede med at ansætte ham på grund af mandens lidt for aparte og alternative påklædning, (fåreskindsjakke og lignende flagrende gevandter.), hoppede han over og meldte sig under dansk flag sammen med vennerne Rye og Schleppegrell. Krigsskuepladser tiltrækker altid folk med gener som trigges af krudtslam. Således havde officer Helgesen i tidernes morgen, ligesom sine norske kammerater, deltaget under Napoleonskrigen 1813/14, været indrullet såvel i Norge, Prøjsen, Frankrig og så i 3-årskrigen på dansk side. Fra omkring 1840 havde han boet i nærheden af Friedrichsstadt, så "slagmarken" her var jo på det nærmeste hans baghave.

Byens borgere er i bogstaveligste forstand ofre i flere henseender. Først jubler de, da de slesvig-holstenske tropper rykker nærmere, men må så se sig mere eller mindre helhjertet forsvaret af danskerne/ i deres øjne besætterne. Men omsider opgiver slesvig-holstenerne deres forehavende. Det blev krigens sidste slag som udkæmpedes der. Oprørsbevægelsen løber ind i en omfattende fiasko. På trods af de voldsomme begivenheder under 3 årskrigen, er mange smukke gavlhuse fra grundlæggelsen bevaret. I nogle af de resterende huse kan man den dag i dag endnu se kanonernes skudhuller.

Dengang i december 1850, blev også visse medlemmer af Reese- familie nødt til at flygte over mose og marsklandskab med dybe grave og høj vandstand til byen Schwabstedt, hvor de fandt tilflugt. Mange overlevende indbyggere i Friedrichsstadt tabte alt hvad de ejede. Mændene blev tvunget til at blive for at udføre en vis form for brandslukning, og for at grave de massegrave der måtte laves i al hast, og hvor soldater fra begge sider inklusive de civile kom i. Huse nedbrændte i stor stil, og de resterende blev siden udplyndret af soldaterne. Det var en velhavende by, så der var noget at komme efter for de brogede tropper, bestående af jægere, erhvervsoldater, eventyrlystne og frivillige. Efter krigen fortsætter Helgesen sine naturstudier og jagtsysler i området ved Friedrichsstadt. Restitueret vender Peter hjem og arbejder på gårdene i området mellem Branderup og Ribe. (En af Peters sønnesønner bliver senere gift ind i Reese- familien. Verden er til tider lille).

På begge sider mistes ca. 10 % af styrkerne, hen ved 7000 mand, såvel døde som sårede og tilfangetagne.

En region var efterfølgende efterladt i ulmende stagnation. DK havde i første omgang trukket det længste strå, idet Prøjsen havde givet danskerne vidtrækkende beføjelser til Ejderen, og tilsidesat den slesvig-holstenske befolknings ønske om suveræniteten, om demokratisering og folkeafstemning. Prøjsen og forbundet overtog beføjelser i Holsten.

Situationen forud for begivenhederne i 1864 var, at alle europæiske nationer havde travlt med egne interne problemer. **Frede VII** var ved roret 1848-1863 og optaget af store nordiske planer. DK er ude af trit med de politiske realiteter i Europa. Den tyske militante ministerpræsident **Bismarck** og kong **Wilhelm I** havde travlt med at militarisere det prøjsiske område og konkurrerede med Østrig.

Bismarck er nu helt forhippet på en lille hurtig militærøvelse mod DK. Lidt mod sin vilje og under pres af sine ministre kunne den ny tiltrådte konge **Chr. IX** svært manøvre uden om den ødelæggende krig, der tog sin begyndelse i de første måneder af 1864, en krig som hans forgænger og ministrene glødede for. Bismarcks Waterloo kom jo som sagt til at stå ved **Dybbøl**.

1864

DK blev da også taget på sengen 1864. Lige som så mange andre krige har også denne sine absurditeter. Vi har på den ene side en ny tiltrådt svag kong **Chr. IX**, og en aldrende stand-up komiker ved navn de Meza som general, der i løbet af slaget erstattes. På tysk side har vi en prøjsisk krigsnyderlig Bismarck og en gammel senil general de Wrangel. Dertil kom danskernes tyrkeretro på Dannevirkes uovervindelighed.

Kongen og flere politikere skyndte sig efter et besøg hos soldaterne i sikkerhed og væk fra sne og frost ved fronten bag Dannevirke. I februar trækkes fodfolk og kanoner også tilbage herfra i bidende vinterkulde, og med de sidste kræfter ankommer soldater og det resterende udstyr til området ved Sønderborg, hvor der dog langt fra er plads til så mange logerende.

Peter er bestemt heller ikke velfornøjet med at der nu er blæst til krig igen, da han i mellemtiden er blevet kæreste med Anne Cathrine. Men der kan tjenes en god skilling ved igen at tage krigstjansen, måske ikke i forreste række. At arbejde i forstærkningen, i forsyningen og på lazaret var også ok. Han er opsat på at gøre en god indsats. Krigsstemningen er euforisk.

Anne Cathrine var tynget om hjertet og havde svært ved det sidste farvel. Hendes far Søren F. kom ikke til at opleve den 2. slesvigske krig, da han døde 1858, men han var til det sidste en glødende kongetro mand med stor begejstring for de tapre landsoldater. Svigermoderen Petrine så også helst denne Bismarck ønsket hen hvor peberet gror. Alle måtte bidrage med et offer for at befæste danskheden, men selvfølgelig ønskede hun

ikke, at den kommende svigersøn skulle betale den ultimative pris på slagmarken. Krigen kom dog hurtigere end nogen havde regnet med.

Sammen med flere andre fra enklave-sognene er der denne gang afgang med tog mellem Flensborg- Tønning. Strækningen er på festlig vis blevet åbnet af **Frede VII** 1854. Med banen var turen til hans elskede ferieparadis på øerne Før og Sild blevet noget mere behageligt. For soldaterne går turen først mod Husum, efter nogle dages indkvartering i ikke for venligt sindede hjem og en hel del eksercits, går det videre til Tønning, hvor Peter i fritiden kan tjene lidt ved at arbejde i det kongelige pakhús. Det er en imponerende bygning i flere etager med enorme trækonstruktioner. Her bakser han med store kasser og tunge kornsække til og fra havnen. De tjente penge sendes med brevene hjem til kæresten Anne Cathrine. Han ville nu hellere have været sat til at plukke blomster til et kongeligt banket, men der blev ikke lige afholdt et sådant i nærheden, og der var heller ingen, der følte trang til at sende bud efter ham og truthornet for underholdning.

I byen er de et par måneder i kvarter og træningslejr, før der er afmarch mod Schleswig og Dannevirke. Kogs-folkene skulle også bidrage med forsyninger til tropperne. Peter kender sig ud i kogene og er undervejs på indkrævningsture både der og på højderyggen, for at få forsyninger af heste, korn, hø, halm og hvad tropperne ellers havde brug for, frem til såvel Schleswig som Sønderborg. Folk sydpå er vrangvillige i forhold til tvangsafleveringen. Det er vinter, det er bidende koldt og de mange timer på benene tærer på kræfterne. Situationen tilspidser hurtigt. Fodfolket får besked på hurtig afmarch. Ingen ved rigtig hvor de marcherer hen, udover at det går mod nord. De skal krydse floden Treene. Det er ikke let med oppakning i bidende kulde på de isglatte veje. Men det værste er tanken om evt. lemlæstelse. En lille tvivl mht. krigens berettigelse havde sneget sig ind i Peters sind, alt imens han skrumples af sted på en med proviant overfyldt vogn. Humøret er dalet, og det skinner igennem i brevene. Han er glad for at han i det hele taget kan skrive og dele sine tanker med kæresten.

Peter er ikke så kæk og eventyrlysten som da han startede sin militære løbebane, nu gælder det mere om at overleve farer og strabadser. Proviant og godt fodtøj er en konstant mangelvare. Anne Cathrine har sørget for at han har ekstra hjemmestrikkede sokker og vanter på sig. Alligevel kan vinterkulde nemt gøre det af med en stærk mand. Har man først fået lungebetændelse eller tyfus, så er det sket med en, og han ser manden med leen høste mange på den måde. En af hans gode kammerater får ved krigsudbrud i nærheden af Mysunde hånden læderet af en kugle, og da der går infektion i såret, er det også ude med ham. Ikke engang lidt dyrebart brændevin på infektionsstederne kunne redde ham. På ham ventede kone med 2 børn forgæves.

Så er der den konstante sult, der gør folk matte til sokkeholderne. Peter har hænderne fulde med at tilse soldaternes mange forfrysninger, at transportere de syge, at skaffe halm og andet praktisk. Materiel må efterlades, vogne bryder sammen, hestene kan knap nok holde sig på benene, og afmagret har de svært ved at trække de overlæssede vogne og kanoner. Mange soldater fra de forskellige afdelinger er på march bort fra Dannevirke og i retning mod Dybbøl. Det er svært at finde bare nogenlunde opholdssteder til undervejs. Men inden han udmattet overgiver sig til søvnen på et nok så tarveligt og utøj befængt sovested, har han sin aftensbøn på læberne.

Efter tab ved Mysunde og Sankelmark blev slagmarken flyttet til **Dybbøl**. Stillingerne ved Dybbøl var dog nok i lige så slet en forfatning som ved Dannevirke. Der går en anekdote om at den danske general de Meza, 72 år gammel, yndede at optræde i slåbrok og med klaver ved fronten mellem ufærdige løbegange, palisader og barakker. God underholdning kan ofte holde soldaterne til ilden. Det er sværere at holde krop og fødder varme og tørre. Lokale skomagere har kronede dage, når de reparerer soldaternes skotøj. Peter må sammen med smedene lappe vogne og forsyne hjul med nye jernringe. Skoning af de mange heste er et andet omfattende arbejde. Til tider må der stjæles for at skaffe tilstrækkeligt med madforsyninger og brænde. Krigshandlingerne udspiller sig mellem februar og april 1864. I løbet af en time eller to er det afgørende slag bragt til ende og skanserne ved Dybbøl sønderskudt. De civile har store materielle tab.

Kampene på Als i det ufremkommelige terræn, hvor den voldsomme fjendtlige landgang fra Sundeved kommer helt bag på alle, bliver blodig som bare pokker, og mange, som ikke kan fragtes til Fyn, flygter fra åstedet. De overlevende må døje med de tunge oplevelser i bagagen. Peter passerer på sin vej mange lemlæstede og også udrøvede lig, som der ikke er plads til på vognen til lazarettet. Det sejler snart med blod fra vognen. Det kræver stærke nerver at færdes der. Mange soldater har fået knust hovedskallen i nærkampene, andre er revet i stykker til ukendelighed, det værste er skrig og rallen fra de døende. En del overlevende var heldige til at komme med skib fra Høruphav mod Fyn. Så småt havde man i København en ide om at krigen var tabt. Peter er også færdig med krigen, og er også snart på vej mod hjemegnen. Han havde resten af sine dage jævnlige bloddryppende mareridts-drømme.

Der forekommer sporadiske sammenstød rundt om i landet inden skyderierne er faldet til ro med et stort dansk nederlag ved fredsslutningen i juli. Ved den følgende prøjsiske annekton af hertugdømmerne Slesvig og Holsten i 1866 er det ren og skær magtdemonstration fra Bismarcks side i forhold til Østrig og den tyske union.

De Meza, som lod Dannevirke rømme, blev undervejs afskediget. Han på sin side beskyldte så politikerne for, pga. krigseufori, at ville ofre liv unødigt ved fronten i det overvurderede

Dannevirke. Ud over de deltagende danske soldater, som havde overlevet slagtebænken, var det de færreste, der var klar til at se landets nederlag i øjnene, i al fald blandt befolkningen og de mange politikere fjernt fra skuepladsen.

Kansler Bismarcks mål, riget i midten, var skabt 1871, nu gjaldt det om at bevare freden. Måske.

Livet efter 1864

Det er efter 2. Slesvigske krig at **Peter**, 40 år gammel, med livet i behold efter begge slesvigske krige og en sjat penge på lommen, kommer tilbage til sin mage. Det er den skikkelige gårdmandsdatter **Anne Cathrine F.**, og med lidt hjælp hjemmefra, mønterne på kistebunden og de fordelagtige lån, der er at få, får dette par købt en gård 1867 i Ravsted. Forinden er de blevet gift i byen 1865. Peter elskede sin kone. Hun var i besiddelse af en ikke uvæsentlig egenskab, hun kunne nemlig lave mad så englens sang. (Måske den tids gourmet-mad?).

Fra 1864-1920 er deres hjemstavn et tysk område. Byen, hvor de slog sig ned, lå kun et stenkast fra, hvor Anne Cathrines morfar under tragiske omstændigheder havde mistet livet år 1800. Skæbnen er til tider underfundig. Peter har set rigeligt til krig og lemlæstelser, så han har mentalt set, betalt en høj pris for at blive selvejerbonde på sin gård i tysk område. Nu gælder det om at kigge fremad og lykkes som bonde. Han misundte ikke de unge fyre, som allerede 1866 og 1871 igen blev indrullet til Bismarcks fortsatte krigsførelse. På den anden side havde det været forholdsvis nemt her i området at få fod under eget bord, da en del unge mænd er smuttet over grænsen ved Kongeåen for at få en dansk tilværelse og gård.

Det var nye vinde som føg henover landet. Den ene avis efter den anden så dagens lys. Peter og Cathrine får som sagt en gård. Den kunne erhverves til rimelige penge. I perioden 1850-1875 blev der oprettet omkring 100.000 nye husmandsbrug via blandt andet hedeopdyknings-kampagnen, dræning og afvanding. (De sydtyske kolonister havde 100 år tidligere også været med i en tilsvarende kampagne). Der blev oprettet banker, sparekasser og kreditforeninger i større omfang, som udlånte kapital til blandt andet selvejerkøb og opdykning, men som nævnt også som et bevidst politisk middel i sindelagskampen.

Ægteparret var arbejdsomme bønder. Peter havde dog en ubondsk svaghed for trompeten. Som ung rekrut lærte han jo at spille på instrument, og øve-trompeten havde

siden fulgt ham, og havde lige som han selv, lidt vel meget under krigstraumer. Ikke desto mindre insisterer Peter på, at trompeten kom i aktion ved festlige lejligheder så som fødselsdage, jagt, eget bryllup og hans søns konfirmationer. I familien var man glad for at kunne overtale ham til at lade det blive derved. Ingen var nemlig i tvivl om, at det var Peters lille tætte statur, og ikke hans musikalitet, der i sin tid havde bevirket hans glorificerede hornblæserstatus. Det skete dog adskillige gange, at han brød alle aftaler, og stillede sig op på det højeste punkt bag gården, på møddingen, og trakterede sit instrument. Virkningen var at høns, grise og kalve prompte og i vilden sky søgte at flygte derfra. Tilstedeværende hunde kunne, uvist af hvilken årsag, istemme med højt hyl. Nu ville konen jo ikke true en "granvoksen" mand med stuearrest, men en tvangsendlæggelse kunne altid ytres som trussel. Det virkede så for en stund. Et par kraftige kaffepunch kunne også få ham til at hænge trompeten på knagen på en studs. Det sidste gav mindst problemer, blot større hovedpine.

Da Peter i 1860'erne har etableret sig, har landbruget været i fuld gang med at fortrænge heden og sætte skub i udviklingen. Selvbindere og tærskværk og dampdrevne maskiner er blot nogle af de nye landvindinger. Med landbrugets mekanisering kunne langt færre hænder producere langt mere, og konsekvensen var, at massevis af folk flyttede fra land til by, eller immigrerede til USA. Et tærskværk krævede 10 mands arbejde i 2 til 3 dage i sæsonen. Tidligere havde et par karle på kost og logi hele vinteren igennem stået og tærsket i hånden. I byerne blev landbrugsprodukterne forarbejdet, solgt og med jernbanen bragt omtrent omkring hele kloden. Liberalisme og arbejdsdeling var tidens nøgleord.

Omkring århundredskiftet var lønnen i byerne større end på landet. Landbrugsdriftens intensivering øgede arbejdsdelingen og omvendt, og hjemmeproduktionen på gårdene aftog fra 1880'erne. Med merglingen kunne landbrugsproduktionen flerdobles på kort sigt. Senere kom kunstgødning. De små jordbrug med lidt håndværk udvikler sig til rene håndværk, folk uden jord bliver daglejere og proletariseres. Udviklingen havde dog størst fart på i USA. Kvinder var der blevet udstyret med usunde krinolinekjoler og korsetter og en talrig børneflokk fremfor med stemmeret. Den utæmmede vækst i USA genererede ultra rige dynastier, og kulminerede senere (1929/30) i børskraks grundet overophedning.

Her i landet var jernbanens udvikling mellem 1850-1870'erne en historisk milepæl. Her i Sønderjylland kom der jernbane mellem Flensborg og Vojens år 1864. En sundhedsmæssig landvinding er det også, at gamle trævandrer udskiftes med jernvandrer, i for eksempel Åbenrå år 1858. Byen fik også gasbelysning år 1863. Mellemkrigstiden bød på visse milepæle. Social uro, grænsespørgsmål, sindelagsdebat og kampen for demokratiske rettigheder har været størrelser som Peter og Anne Cath. baksede med.

En anden landvinding var andelsbevægelsen for både mejeri som slagteri, hvilke Peter var medlem af. Peter har kørt med jernbanen ud til kystområdet vestpå for at kigge på de skader, som to store stormfloder i henholdsvis 1825 og 1872 forvoldte i store dele af marsken, hvor han havde trådt sine barnesko. Ligesom han nu under lidt mere fredelige former kunne benytte den i 1854 åbnede banestrækning mellem Flensborg-Husum-Tønning, og vise sin kone disse byer. Mest imponeret var den bedre halvdel dog af den rigtig flotte perle af en by, Friedrichsstadt, hvor Peter kunne fortælle og vise de forskellige skudhuller i muren, og optræde med flere anekdoter om hvor heltemodige folkene havde forsvaret byen dengang i 1850, da regionen var dansk.

Peter og Cathrine får i en forholdsvis sen alder to sønner, Thomas i henholdsvis 1866 og **Søren** 1868-1927. Familien forstod at navigere igennem den af krig og uro plagede landsdel. Mange dansksindede embedsmænd afskediges eller udvises og erstattes af tysksindede. Sønnen kommer i tysk skole. Det havde de næppe troet et par år tidligere. Skoleinstruksen fra 1878 medførte en udbredt fortyskning i området. Ægteparret må skyde en hvid pil efter paragraf 5 (Selvbestemmelsesret, som afskaffes 1878). Med baggrund i højskolemiljøet forblev Cathrine fortalende for et oplyst demokrati, og i lyset af mandens krigstraumer, vendte hun militarismen ryggen. Det blev hende dog ikke beskåret at opleve kvinders valgret fra 1918. Sindelagspolariseringen fortsætter. Bismarck får dog på den anden side også indført en moderne sociallovgivning, der efterhånden gør fattiggårde overflødige, også i den del af det tyske kejserrige.

Petrine er ofte på besøg, eller på skift på en slags aftægt hos børn og svigerbørn, og på sine gamle dage sidder hun ofte i husets gyngestol og mumler i en uendelighed skældsord af sig i forhold til den tyranniske Bismarck, de demoraliserede danske soldater fra 1864, og de uduelige københavnske politikere. Hun bestyrede med uafsladelig iver sin enmandshær mod det faktum, at 1/3 af landet var kommet under fremmed herredømme. De færreste tager notits af hende, som man også knap nok tager notits af, da hun trækker vejret for sidste gang, ud over at der blev så stille i stuen 1877.

Peter kommer ikke til at opleve de to sønners giftemål, da han dør 1889. Han oplever lige at man 1889 ved Sankelmark mindes 25 års dagen for krigen i 1864. På det tidspunkt har han en gård i god drift, som fortsættes via hustruen Anne Cathrine og de to sønner, der også er ret driftige med såvel cementstrygeri, landbrug med stor malkekvægbesætning og krodrikt omkring århundredskiftet. De var med på noderne mht. tidens landvindinger. Med jernbanens udbredelse foregår der efter 1880'erne ikke længere nogen nævneværdige studedrifter, og meget landbrug omlægges til malkebesætninger, der leverer mælken til andelsmejerierne, som har set dagens lys over det ganske land.

Anne Cathrine må dog opleve, at begge sønners gårde med stråtag bliver flammernes bytte 1905. De to gårde genopbygges dog hurtigt igen nu med tegtag.

Hvilket liv med store forandringer har de ikke oplevet. På den ene side opvokset med levende lys, arterieladninger, tuberkulose og rejser på hesteryg, til at udviklingen forsøder hverdagen med elektrisk lys, flyvemaskiner, jernbaner, indlagt vand og toilet, ny bakteriedræbende medicin osv.

Søren med familie, kone, de 4 ældste børn, tjenestefolk

Thomas giftes med Magrethe G. fra Dybbøl-området i 1892. På det tidspunkt har begge svigerfædre lagt sig i deres respektive grave. Ægteparret Thomas og Magrethe bygger en noget særpræget gård i byen. Denne gren af familien fortsætter over generationer med dansk sindelag.

Søren giftes 1896 og har allerede 1892 købt og udvidet sin gård betydeligt med over 50 ha., og har udvidet med et større gæstgiveri. Han har med andre ord taget lån og gældsats sig i en meget ung alder. Jordkampen fra såvel dansk som tysk side understøttes fortsat af de respektive banker. Konen, **Cathrine Margaretha P.**, 1874-1933 stammede fra Nordhacksted, som med den nye grænsedragning i 1920 ikke kommer med til DK, men forbliver i tysk område. I hendes familie er krodrift udbredt. Denne gren af familien fortsætter i nogle generationer med tysk sindelag.

Brødrene var med til at stifte Ravsted brandværn 1898, og i et jubilæum skrift er Søren nævnt som stigefører. Søren var en af de gårdmænd, som stillede med heste ved udrykningen (billeder i bogen om Ravsted brandværn: lokalt arkiv). Han var således med til at slukke branden på sin egen bedrift. På et brandværnsbillede fra 1899 er både han og broderen samt en mængde andre selvstændige fra byen. Jo værnet var et stort

foretagende på den tid. Værnet samledes ved brand udenfor sprøjtehuset, som lå ved kirken. Alarmeringen foregik ved at man blæste i nogle horn, placeret forskellige steder i sognet. Sprøjtevognen var hjemmelavet og vandkarret skulle fyldes manuelt, og stod i samme bygning stod rustvognen, men det var yderst sjældent, at begge køretøjer kom i indsats samtidig, eller i forlængelse af hinanden. Man dannede også ret hurtigt en forening, som havde til formål, at medlemmerne hjalp hinanden i forbindelse med brand og oprydning på brandstedet.

Krofolkene har gang i deres virksomhed, ofte med fester til langt ud på natten, og de har en del ansatte ved såvel kro som landbrugsdelen, ligesom deres børn tidligt lærer at tage deres tørn. Søren er ikke kun bidt af studeopfedning og malkebesætning, men er ligesom faderen helt pjattet med heste, fine og hurtige heste. Dertil hører selvfølgelig flotte vogne, som han lader fremstille i byen. En vinterkane er i høj kurs hos hele familien, og luftes når vejret tillader det. Han er handelsmand, og går ikke af vejen for en god handel beseglet med håndslag og en god cigar. Det er ikke altid at konen er enig med ham i disse handler, ofte har han for store summer hængende i en stråhalm. Da er hun mere firsårent, af frisisk afstamning, og med begge ben godt plantet på jorden. Men tidsånden er til store armbevægelser, må hun sande.

En af de sidste dage i december 1904 har Søren leveret en større flok kreaturer til havnen i Aabenraa. Ofte er de ældste sønner med i hælene på faderen. Det er altid en stor begivenhed at komme til byen og til eksportmærken med nogle dyr. Sammen med en flok på omkring 2000 stk. kreaturer, som for en stor dels vedkommende er blevet sejlet til byen fra det gamle land nord for Kongeåen, skal også Sørens kreaturer en af dagene transporteres med tog videre til Sydtykland. Det blev imidlertid orkan-artig storm i Østersøen, og den nuværende Madevej, hele havneområdet, staldene og græsningsarealet, hvor i dag Løvbjerg og Opnørhuset ligger, blev oversvømmet og mindst 1000 dyr kunne ikke blive reddet ud af stalde og jernbanevogne. Dagen efter er Søren med sin ældste søn **Peter** f. 1898 draget til byen og bliver overvældet af det skrækkelige syn der møder dem. Sønnen Peter er også udstyret med et handelsgen. Det bliver en ugentlig begivenhed i hele Peters voksne liv, at han fartede til eksportmarked i Aabenraa og andre lokale markeder. Der er ikke noget som sådanne handelsdage med en lille en til halsen efterfølgende. Ofte vendte han sammen med andre ligesindede hjem med en solid brandert på. Ofte skete det, at man faldt i søvn i hestevognen, men den gode krikke kendte jo vejen hjem. Da automilerne kom til, blev det lidt mere kompliceret med sprit i blodet.

I 1905 får krofolkene koncession til at drive beværtning. Samme år dør Sørens mor Anne Cathrine. Gården brænder, står igen ny opført 1906 med kro og landbrugsbygning, hurtigt opført af stedlige håndværkere. I 1922 udvides koncessionen, og kromanden Søren måtte

udskænke stærke drikke. Et kongeligt brev fra 1922, hvori Chr. X med segl og hele baduljen erklærer Søren bemyndiget til at fungere som ”kongelig vejer og måler” i Tønder Amt, får sin plads i glas og ramme.

Broderen Thomas var aktiv i forhold til planer om en jernbane gennem byen omkring 1921. Kommissionsmødet i 1921 foregår i haven hos Thomas (billede på lokalarkiv: Ravsted). Det blev dog ikke til noget med jernbane gennem byen. Da gik det bedre for Løgum Kloster og Bylderup. Til gengæld var en mergelbane gennem byen blevet oprettet omkring 1911, hvor begge brødre sammen med de øvrige bønder var aktive (billede på Ravsted landbrugsmuseum: Havsted). Thomas fraflytter dog byen før 1925.

Der er fart over feltet omkring århundredskiftet og derefter. Men verdensfreden ser ikke ud til at være holdbar. 1. verdenskrig står døren år 1914, hvor det er 50 år siden, at den fatale krig i 1864 fandt sted. **Chr. X** er tiltrådt som konge i DK 1912.

Mergelbane

Begge brødre havde deres ældste sønner med i 1. Verdenskrig ved Vest fronten. Men kun Søren søn **Peter** kom levende tilbage. I rygsækken havde han den tunge oplevelse, at fætteren og en del kammerater betalte krigens højeste pris; de tabte livet på den franske slagmark. Han fik 1924 sin mindsten på den danske kirkegård i Braine/Frankrig. Der var stor sorg i byen, da flere unge mænd (51 såvel dansk som tysk sindede) ikke vendte hjem fra den grusomme krig (mindsten på kirkegård og mindepark). Efterfølgende afgjorde politikerne krigen med et par pennestrøg. Det var også et vilkår for de hjemvendte soldater, at deres region to år senere ved folkeafstemningen i 1920 blev udskilt fra det land, de som soldater havde været i krig for. Det nærmer sig også et grotesk scenarie hvad

angår uddeling af medalje for tapperhed under 1. verdenskrig, uddelt så sent som 1935. Kan man forstille sig det? Fortjente den at komme i glas og ramme? Vel næppe, og dog, som skræk og advarsel. Og da var Hitler så kommet på banen syd for grænsen...

O. Den franske front under 1. verdenskrig

De to fætre med samme for- og efternavn kommer uafhængigt af hinanden til samme del af den franske front. De to meget unge fyre vidste ikke hvad der ventede dem. Hvad vidste de om krig? Forældrene havde ikke oplevet krig, havde ikke mistet familiemedlemmer på en slagmark i det fremmede. Krigen i 1864 havde været af ret begrænset karakter. 1914 var tiden en helt anden. De fleste havde vel en forestilling om, at de unge mænd skulle på en mindre spejderagtig udflugt. En vis alvor og højtidelighed hviler der dog i de unges ansigter på soldaterbilledet, taget lige inden de drager af sted. Mødrenes tårer ved det sidste farvel fatter disse unge knøse knap nok. Alle regner med at krigen er hurtigt overstået, et par uger eller måneder højst, så er soldaterne hjemme igen til jul. Krigseuforien er stor. Krigen skal vise sig at strække sig over 4 lange år. Krigen er en ny slags krig med helt andre våben som giftgas og tungt artilleri. Nogle unge knøse sendes af sted fra byen Lübeck, nogle kommer til Østfronten, nogle kommer hurtigt til Vestfronten, i nærheden af det berygtede Somme område. Livet i skyttegravene er modbydeligt, ikke et menneske værdigt, skriver den ene i et brev til familien derhjemme. Artilleriets kugler og granater flænses landskabet op og snart er alt forvandlet til et afbrændt pigtrådsbeklædt månelandskab med døde sønderskudte kroppe. Også skyttegravene overbefolkes hurtigt med døde kammerater og en del forskelligt kryb. Vejret er til tider forfærdeligt, ild, død og øredøvende larm blander sig med mudder, rotter, træthed og forfærdelse. Kolera og tyfus er også til stede i stort omfang.

Påsken tilbringes med en pakke og post hjemmefra og en pause i kanonilden. Des længere krigen varer, des mere banger familierne derhjemme for, om og hvornår de ser de to ældste sønner igen, og alle, forældrene og søskende, beder i det stille for dem. Høsten derhjemme er katastrofal, og vinteren mellem 1816/17 klares kun ved hjælp af kålrabi. Pakkerne til fronten er heller ikke så veludstyrede længere. Alt er rationeret. Krofatter indlader sig oven i købet på at låne penge i form af værdipapirer til det betrængte tyske rige 1916. Optimismen er dalet. Tabstallene steget. I regionen var mange bekymrede, da sikringsstillingerne nord for Esbjerg tværs over landet mod Rødekro blev bygget for at imødekomme et evt. fjendtligt bagholdsangreb.

Ved fronten er tjenesten en barsk en af slagsen, og kun de færreste skriver hjem om rædslerne, censur forbyder det. De to soldater har set mange kammerater blive såret eller

ramt af kugler og granater. Alle tænker nu kun på hvornår dette inferno af en krig endelig må stoppe. Aldrig havde de tænkt, at de skulle opleve så megen lidelse. At de skulle se modparten i øjnene og med geværet i hånden vide, at kun en af dem overlever. Hvorfor denne meningsløse nedslagtning? Fra juli til hen på efteråret kommer de tyske soldater under meget voldsomme artilleriangreb, uden at fronterne bevæger sig nævneværdig ud af stedet.

Skyttegrave styrter sammen over en lang strækning, og flere bliver afskåret fra at kunne trække sig tilbage. Mange kammerater mødes ikke igen. Fætteren meldes savnet i slutningen af 1916. Vinteren sætter ind, døde begravs og en udmattelseskrig står på dagsordenen ved fronterne. Mens Peter tilbringer julen mellem 1917/18 ved fronten, holder familien derhjemme jul for krigsfangerne på kroen. Peter kommer senere ud for en mindre træfning, kommer en kort overgang på lazaret med en mindre skade i knæet og er ellers med til krigens slut i 1918. Krigen har efterladt ar på sjælen, som kan dulmes i forældrenes krostue. En favnende rundhåndethed er et livslangt karaktertræk hos ham resten af hans dage. Peter talte kun sjældent med andre end sine soldaterkammerater og søskende om det meningsløse vanvid de havde været en del af. Uden tvivl havde han sværet ved at lægge disse oplevelser og billeder fra det menneskeskabte helvede bag sig. **(Ved Somme mistede 1 million soldater livet).**

Krig er nu engang en stor misforståelse. Det bliver endnu mere tydeligt, når man tager i betragtning, at krigsliedlige generaler endnu få timer, ja endnu få minutter inden våbnene nedlægges den 11.11. 1918, sender tusinde unge liv ud i døden for en bid jord og deres egen berømmelses skyld. Med fredsslutningen omfordeler man så selvsamme jord alene ved et par pennestrøg. Politik får det værste op i folk, som enten er fanatiske, grådige eller berømmelsessyge. Politisk set var konsekvensen efter 1. Verdenskrig stor ubalance i Europa. Menneskeligt set var konsekvenserne et ufatteligt tab af menneskeliv, millioner og atter millioner, og stor sorg og lidelse hos de efterladte. Alene over 10.000.000 soldater mistede livet, heraf 5000 fra Sønderjylland, heriblandt Peters fætter. I kølvandet fulgte den spanske syge.

Mange soldater døde umiddelbart efter krigen på vej hjem fra slagmarkerne af denne syge, derfor har vi en del grave rundt om i regionen, som huser disse soldater fra alle mulige nationer. Det franske militær gjorde en del ud af at skelne mellem de faldne på slagmarken, og de som døde af den spanske syge o. l., og det fremhæves endda på deres mindesmærker. Det ene anses som mere hæderlig end det andet. At der her i regionen findes en del af disse soldatergrave skyldes blandt andet, at franske og belgiske soldater fra østfronten ved krigens slutning blev fragtet på skibe til Danmark, da Europas infrastruktur jo var sønderslået. En del syge soldater nåede ikke længere. Gravene i regionen blev deres sidste hvilested.

Sønderjylland var jo nærmest et fallitbo efter tabet af 5000 soldater (ud af de 30.000 deltagende), og med invalider, enker og børn uden forsørger. Landbruget, som var hovederhvervet, led under mangel på arbejdskraft, men 5000 russiske og franske krigsfanger opvejede en del. Ofte var det dog kvindens lod at føre ploven ude på marken. Men også tvangsafleveringer af fødevarer under krigen havde gjort et stort indhug i besætningerne. 80 % af hestene var gået til slagmarkerne, og pga. gødningsmangel var markerne udpinte. Den lave landbrugsproduktion gav heller ikke det bedste skattegrundlag i landkommunerne. Grænsen flyttes 1920 i forlængelse af folkeafstemningen. Området bliver igen dansk. Livet fortsætter.

Søren seniors 3 sønner havde holdt fælles forlovelse i 1925 på kroen, men kort efter var der ikke så meget at fejre mere for krolfolkene.

P. Børskrak

Verdensmarkedet gløder af spekulation, billige varer presser europæisk landbrug og pengepolitik. Den agrare sektor skranter med øget skattebetaling, så tvangsaktioner stod på dagsordenen. I Nordtyskland går bønder i aktion. Med en hjemmelavet sort fane med hvid plov og en rød le malet på, er 140 000 bønder på benene i 1928-29. I Ditmarsken kan mange forsikse sig på deres højtliggende værfter mod tvangsudlevering af deres kvæg. Nogle bliver sat i fængsel. Bønderne i Reese-familien har også deres i klemme.

Under 1. Verdenskrig var DK neutral og tjener på udlandets efterspørgsel efter danske varer. Det meste af verden styrer i 1920'erne og 1930'erne ud i en finanskriser med bankkrak og massearbejdsløshed. (Vi kan lære af historien, at vi lærer meget lidt, idet det var de samme ingredienser der gjorde sig gældende dengang i 20'ernes og 30'ernes verdenskrise, som også kom til at gøre sig gældende i vor tids krise i 2008, og som stadig plager os. (Banker er ene og alene spekulationsfirmaer, hvor de kun burde være tjenesteydelsesvirksomheder. Det politiske system er i lommen på den finansielle sektor og den destabiliserer samfundssystemet indefra og er en fare for demokratiet). Den finansielle sektor udgør et diktatur nu som før.

Banker og investeringsfirmaer havde efter krigen spekuleret umådeholdent og risikabelt, og netop den store satsning på eksportmarkedet fremmanede krisen. I kølvandet på genforeningen 1920 og via udligningskassen, kanaliseredes store summer til lav rente til landsdelen, blandt andet som driftslån til næringsdrivende, handlende og landbrug. Krisen kunne ikke afværges. Børskrak i 1929 blev efterfulgt af tvangsauktioner og udstedelse af statsobligationer.

I Sønderjylland er situationen magen til den i resten af Slesvig. Søren havde også en del pengebeløb ude at svømme, og da landbruget generelt haltede pga. de lave priser på landbrugsvarer og høj pris på alt andet, og banken krævede øget sikkerhedsstillelse, gik det galt. Søren fik et slagtilfælde og døde 1927, men konen måtte igennem en ydmygende tvangsauktion i 1933/34, i hvis kølvand hele familien splittedes, og sønnen Andreas ender endda kortvarig i fængsel. Cathrine Margaretha må bort fra kroen og bedriften, og hun dør efter dette. Bedriften kommer i statens hænder og der udstykkes en del husmandssteder. De to brødre Andreas og Peter reddede skindet økonomisk set, og fortsatte som landmænd i området, også efter 2. verdenskrig. Sidstnævnte blev gift med en kvinde fra Reesefamilien. Grenen bliver sidenhen gift ind i den oprindeligt sydtyske kolonistslægt, der i mellemtiden var gift ind i Nissenslægten, (private oplysninger). (Noget slægtsmateriale ligger på Ravsted lokalarkivs hjemmeside).

Peter og Andreas' bror Søren jun., den yngste af brødrene, udvandrer efter folkeafstemningen 1920 fra fallitboet til USA. Han fik sig en mejeristuddannelse og med familien slog han sig ned i Washington. Han fik det ry, at være den rige onkel i Amerika. Og rig var han måske ikke, men det gik ham godt. Han blev f.eks. indtaget af nogle flotte stole (Wienerstolen). Familien blev også indtaget af disse. Det var vist omkring 1880'erne at denne stol blev markedsført og fik stor udbredelse. En stol med et let ydre og kun holdt sammen af få skruer. Hurtigt blev den industrifremstillet, som så meget andet i USA. Nogle af disse over 100 år (2013) gamle stole er bevaret i familien. Når han en sjælden gang kom til Europa, var han storrygende på en Churchill-cigar, fik besøgt hele den store familie, og uddelte gaver til højre og venstre. Peter, Andreas og Søren jun. havde også nogle yngre søstre. En ældre søster, en selvstændig ung kvinde, døde blot 25 år gammel 1922. Der følger nu lidt om søstrenes liv og levned. En blev gift i Hamborg. To andre forblev i regionen. Tiden efter 2. verdenskrig mandede ud i de glade 60' med opsving og udsyn, og hvem kastede sig ikke gerne ud i det?!

Auguste

En af Søren's døtre, Auguste f. 1908, ofte kun kaldt Guste, (opkaldt efter den augustenburgske prinsesse Auguste, gift med den senere kejser Wilhelm den 2.), havde inden familiens nedtur begyndte, kastet sin store kærlighed på hestesporten. Hun var ikke så boglig velfunderet, og et medfødt fysisk handicap gjorde ikke just hendes situation meget bedre. Hun var et oplagt mobbeoffer. Hun ville dog vise at hun duede til noget. Tidligt og silde var hun at finde i hestestalden, hvor hun striglede, ordnede seletøj og trænede hestevognskørsel. I den egn som moderen kom fra, var forhindringspring og hestevognskørsel ligefrem konkurrencediscipliner. Det ville hun dygtiggøre sig inden for.

En dag blev hun drillet af nogle drenge, da der var sket en mindre malør for hende ude i stalden. Hun var ved at strigle en af hestene, da elastikken i hendes underbukser pludselig springer, og de usynlige dratter ned om anklerne på hende. For en teenagepige er det nok den værst tænkelige og pinlige situation man kan forestille sig. Drengene fniser bag hendes ryg, imens hun trækker de uævelige stille og roligt op om livet og forlader åstedet med knejsende nakke men ildrød i ansigtet.

Hun havde mest af alt haft lyst til at kravle ned i det nærmeste musehul. Men livet går jo videre for Guste, og rygsækken bliver tungere. Da tvangsauktionens ulykker senere haglede ned over familien og splittede den ad, drog hun, stadig ugift, sammen med en søster bort fra byen. Tvangsauktionen havde været en særdeles ydmygende oplevelse for alle familiemedlemmer, og pigerne var nu et dårligt parti. Alt bohave ned til sidste sølvske, blomsteropsats og endda sengelinned blev listet op sort på hvidt og fremlagt til offentlig beskuelse på auktionsdagen. Da barndomshjemmet på det nærmeste var blevet opløst, og det hele var kommet lidt på afstand, overvejede hun at sætte det ydmygende auktionspapir i glas og ramme. Hun lod det ligge, det ville være en for overvældende psykisk belastning dagligt at skulle konfronteres med denne lidelsesfulde tid. Hun gemte dog disse papirer, deriblandt en udførlig regning på det bohave, hun egenhændigt havde købt tilbage. Ligeledes gemte hun fotografier fra barndomshjemmet og forældrenes bryllupsbillede. Så skabte hun sig en levevej og var hovedpersonen i sit eget liv. De to piger fik arbejde rundt omkring på kroer, det var jo et arbejde de kendte til.

Søsteren Catharina Wine f. 1909, kun kaldt Wine, mødte den lidt ældre enkemand Andresen, og det lille trekløver omsatte de sørgelige rester fra deres opløste barndomshjem i kolde konanter og lånte et beløb i banken, hvorefter de købte og drev et jernbanehotel fra 1941. Set med den tids øjne et modigt projekt for 2 piger, kommet til byen med firetoget, midt i en krigstid. Under krigen havde Guste gjort fordelagtige forretninger, som hun kaldte det. Straffen herfor tog hun med ophøjet pande og god samvittighed. Nogle myndighedspersoner fortsatte karrieren uden opgør. I de sidste mange år efter søsterens død og lige til sin egen død, var hun alene om driften, og stedet havde status som kro og pensionat for rejsende sælgertyper. Hotellet lå med en storslået udsigt over fjorden ikke langt fra krigsskuepladsen i 1864.

Det var en ret blandet skare, der dryssede ind hos hende. I 1944, helt nøjagtig den 5.4., må en af de logerende have været Sikker Hansen, og han forærede hende en smuk, dog værdiløs kopi af en silketegning, en siddende nøgen småbstant kvindefigur. Modellen kunne minde lidt om hende selv. Kunne hun mon have siddet model? En evt. velbevaret hemmelighed, som hun tog med sig i graven. En anden logerende var en farverig rejsende, der var sælger for en pumpe og keddelvirksomhed, ingen navne nævnt. Måske var det nærmere hans hobby, der var farverig. Han gjorde sig i at fabrikere frække pigetegninger,

hvor det gennemgående tema var en form for farvelagt spanking-motiv udstyret med taleboblere. Disse pikære tegninger lå hulter til bulter sammen med regninger, prisoverslag og tegninger på keddelkonstruktioner. Hun opbevarede hele molevitten i en stor kuffert gemt i skunken. De har stadig til gode at komme i glas og ramme.

Huset, der lignede et lille slot med spir og tårn tæt ved vandet, med skøn udsigt fra tårnværrelset, var holdt i gammel stil. På sine gamle dage kunne hun knap holde stilen i det hele taget, men stedet havde sin egen charme. Den tilhørende lille forvoksede have var en naturligt henliggende urskov af rododendron og rosenbuske. At sidde i denne lille oase og filosofere over verden, omgivet af de dejligste blomsterdufte, nydende en kaffe eller tepunch, serveret af en ikke for åleslank kvinde iført hvidt stivet forklæde, har da ikke været så ringe endda. Livet på det lille hotel har ikke været kedeligt for nogen af parterne.

En anden gæst overlod hende en akvarel, hvor motivet er landskabet omkring en nærliggende lille by med særpræget kirketårn. Ja endda et horoskop har en forbi rejsende på visit fabrikeret. En anden kunstnertype havde velsignet hende med en lerskulptur, forestillende en mor med et legende barn på skødet. Den var vist aldrig blevet helt fuldendt, eller også var brændingen ikke helt vellykket, men bedårende var den og er den endnu. Af et godt hjerte modtog hun på den måde diverse "effekter" som betaling for mad og ophold, når den logerendes pengepung var lidt sløj.

På lune sommerdage levedes livet siddende i en veranda foran hotellet. Her sad man i godt selskab med togrejsende og andet godfolk og de lokale stamkunder. Her var Guste i sit rette element. En myndig kroholder, ingen skulle løbe om hjørner med hende, altid havde hun et forstående øre og tid til en lille passiar. Store som små begivenheder, men også mange slags hjertesorger er der blevet løst op for. Mangt og meget gik op i en højere enhed over en lille en til halsen.

Indtægten fra kroen omsatte hun blandt andet i Flensborg i kjole- og guldsmykkeforretninger og på rejser til forskellige destinationer. Hun var på samme tid en meget ødsel og på nogle områder påholdende person. Hun kunne nemt kaste mange pengesedler efter et svulmende guldarmbånd, for så efterfølgende at forhandle om hver en krone med en taxachauffør, der skulle fragte damen og alle indkøbsposerne til hendes bopæl. Ofte blev han dog også budt indenfor på en lille skænk.

Hun havde bestemt tidligt skulle klare sig selv, og hun havde vist at hun duede til noget, omend en kvindelig kroholder nemt fik påhæftet et blakket ry. Selvfølgelig var hun mere reserveret overfor nogle gæster end over for andre, spydig kunne hun også være, måske grænsende til det nærtagende, men høj som lav fik altid, som det mindste, en sober service hos hende. Efter **Frede IX**, konge ml. 1947-1972 og Ingrid havde indtaget det

nærliggende Gråsten slot, lavede området op under de royale sommerbesøg, og i kølvandet dryppede det også lidt på hendes gesjæft.

Ofte satte hun skiltet i vinduet ” lukket grundet ferie”. Så tog hun sammen med søsteren på rejse. Byens taxaer har tjent godt på hende, eller også fik hun bekendte til at køre for sig. Til tider kom søstre da også omkring med tog.

Gustes far havde som underholdning i krostuen yndet at give en lille historie om den farverige farfar. Nu kendte Auguste kun farfaderen af omtale, og nogen gange var hun ligefrem i tvivl om anekdoternes rimelighed. Billedet af den lille tætte mand, truttende på et blæseinstrument, stod dog knivskarpt bag hendes pandeben. Hun havde planlagt en tur til Slesvig og Dannevirke, og ville inspicere lokaliteterne, hvor farfar Peter blandt andet havde gjort tjeneste og ekserceret i 1. slesvigske krig. Nu kom det så belejligt, at Nydambåden 1946 var blevet flyttet til en udstillingsbygning, netop den tidligere eksercitshal, som danskerne i 1800 tallet havde brugt som kaserne. I øvrigt var Nydambåden jo blevet fundet og udgravet 1863 i moseområdet ikke langt fra hvor hun til daglig slog sine folder. Så hun slog to historiske fluer med et smæk. På sidelinjen var hun fulgt med i det slagsmål, der blev udkæmpet om dette klenodie. Både tyske som danske museer gjorde krav på oldtidsfundet. Ja Istedløven havde også svært ved at finde sin plads på stepperne. Jo hun var bevidst om at bo på en geografisk plet, der var historisk tyngt.

Andre destinationer for en lille rejse var blandt andet Hamborg, Sild, Skagen, Italien. På Sild og i Skagen var det badehotellerne de frekventerede. I Hamborg var det de dyre hoteller og indkøbsstrøgene, foruden den gifte søster. Da hun begyndte livet som turist, var turisme som begreb endnu kun i sin vorden. I sin krostue hørte hun af og til en fortælling om fjerne destinationer, og nogle af dem måtte hun da bare selv opsøge, nu hvor økonomien ikke var nogen hindring længere.

Nu gik turen i selskab med søsteren og Andresen til det skønne Italien. H. C. Andersen havde været betaget af støvlelandet, og hun blev det også, og landet skulle opleves inden enhver sten blev endevendt i forbindelse med olympiaden 1960.

Turen til Italien

Togturen ned til Italien var bestemt ikke kedelig i godt selskab med andre rejsende. Sovekupeen var bestemt heller ikke på turistklasseniveau. I Italien lod de sig fragte rundt i de skønneste naturlandskaber og blomstrende oaser. Blomster var hendes et og alt. Men også udsøgte likører og cognacs fra disse destinationer stod hendes hjerte nær. Hun havde

kæmpet sig op af bjergskrånningen ved Vesuv, stået ved vulkanens krater og kigget ned i dybet. Nede i byen var hun på udkig efter det smukkeste billede af lokationen.

Efter at have kigget ned i den slumrende vulkan, havde hun den efterfølgende nat ikke lukket et øje. Det var selvfølgelig lidt meget sagt, for selvfølgelig havde hun sovet, men ikke godt. Om aftenen havde Andresen i lettere opløftet stemning med søstre som publikum, og hvem der ellers på hotellet gad lytte, udbredt beretningen om byen Pompejis udryddelse som følge af et voldsomt vulkanudbrud tilbage i år 79. Guste vågnede sveddrypende i vished om at et nyt udbrud havde fundet sted. Hun så fra kraterets tragt voldsomt ildrød lavamasse blive spyet ud over randen, ja flere hundrede meter op i luften. Lavastrømmen væltede ned mod byen, ind i huse, ned gennem gaderne, ud i havet. Folk løb skrigende rundt i et forsøg på at redde det skinbarlige nøgne liv. Hele værelsets gulv var et flydende lavahav. Hun kunne knap nok trække vejret. Rædslen steg op i hende. Forsigtigt stak hun en hånd ned mod gulvet. Ingen lava. Hun åndede lettet op. Det havde heldigvis kun været en ond drøm. Hun steg ud af sengen, åbnede vinduet, indåndede den dejlige kølige natteluft, tog sig en dram og fortsatte sin afbrudte skønhedssøvn.

En af dagene gik turen langs den smukke italienske kyststrækning ved Amalfi, hvor den ene blomsterpragt afløste den anden. På grund af sit fysiske handicap skulle hun ikke nyde turen på æselsryg, men bevæbnet med stråhat, spadserestok og håndtasken med den fyldte prangerpung, hyrede hun en charmant lokal italiener med rimelige tyskkundskaber, der i bil og til tider med båd viste trekløveret den lovpriste strækning med de fantastiske udsigter, bjergskrånninger med små landsbyer, de ultimativt flotte bugte, og de maleriske byer med det flagrende vasketøj i vinden. I en lille bugt lagde man til og nød en siesta og et køligt glas, inden turen igen gik hjemad til hotellet.

En anden dag stod udflugten på en lille sejltur med færge til øen Capri. Vandet var blikstille, men inden man så sig omkring blæste det op, og der kom små krøller på havet, og et tordenvejr udgød sig over bugten. Inden længe stod det halve af færgens turister klinet op af rælingen i bagstavnen og littede sig ud over denne. Et smukt syn ind mod land nød de upåvirkede, men for guderne var det ikke just et smukt syn med de blege, søsyge hænehoveder, der klumpede sig sammen i bådens ene ende. Auguste ville ikke lade sig overmande af søsygen, så hun måtte ty til nødhjælpsmedicin. Som den kromutter hun nu engang var, havde hun altid et lille arsenal af små flasker i tasken, og hun måtte skylle flere end en enkelt ned for at få den værste kvalme til at lette. Den upåvirkede søster Wine, en omfangsrig matrone, støttede sin bønnestage tynde mand, kun kaldet Andresen, duppede hans svedperlende pande med sit tørklæde, alt imens han måtte overgive sig ved rælingen. Ingen tvivl om at turen trods alt var vellykket set fra hendes side. Søsterens mand var mere forbeholden. Han mente han havde været døden nær, der ude på det vilde

oprørte hav. Ikke engang delfinernes dans kunne opmuntre ham. Han var først sig selv igen, i det øjeblik selskabet fik fast jord under fødderne.

Det lille trekløver-selskab bestod af tre vidt forskellige personligheder, og det var ikke altid lige nemt at få de daglige arrangementer til at gå op i en højere enhed. Guste var nu for eksempel tidligt oppe og havde læst de første aviser, drukket de første kopper kaffe, havde vekslet et par ord med få andre morgenmennesker. Hun var normalt lidt fåmælt om morgenen, og havde i harmoni med sig selv nydt den skønne udsigt fra hotellets terrasse. Ofte havde hun endda endnu kunne følge med i gadefejernes arbejde, når de fejede og spulede gaderne rene inden en hvis herre fik sutsko på. Det var en udsøgt fornøjelse at gå helt alene ned af de rene gader og nyde stilheden inden byen vågnede. Atter tilbage på hotellet var hun ved at blive lidt utålmodig, og små rynker bredte sig på panden, hvis ikke hun blev afledt af tjenernes arbejde, som hun intenst fulgte med i. Hun bedømte gerne stedet ud fra tjenernes hurtighed og om dugene på bordene var nystrøgne, pletfrie og frem for alt hvide. Om møblementet måske trængte til at blive udskiftet, var lidt støvet eller nusset, var hende underordnet. Hun insisterede heller ikke absolut på et værelse med eget bad, modsat svogeren. Menukortet blev derimod indgående studeret mens de andre tog værelserne i nøjere eftersyn.

Den næste, som dukkede op ved morgenbordet, var søsterens mand. Han kunne lige få et enkelt god morgen over læberne, det var alt. Der stod en aura omkring ham som klart sendte det signal, at man ikke skulle tale til ham, eller forvente at han talte til en. Han havde brugt ufattelig lang tid på at gøre sig klar til dagens gøremål. Der var ikke et hår som vendte forkert på hovedet. Han var nydelig barberet og fra hans velplejede ansigt strømmede dufte fra alskens duftvand hende i møde. Skjorten var nystrøget og med manchetknapper. Ligeegyldigt hvor varmt dagen måtte blive, havde han en hjemmestrikket vest på. For enden af de ulastelige bukser kom de nypudsede snøresko til syne. Med yderste akkuratesse fik han placeret sig ved bordet med en kop the og den obligatoriske avis og serviet. Livet kunne ikke leves uden serviet eller de seneste nyheder. Nu måtte han lige sunde sig lidt.

Når han så havde forarbejdet sindsoprivende indtryk som omfarende tjenere, brovtende og støjende kvindemennesker, en parasol der tog udsigten eller svigerindens utålmodige fingertrommen på bordet, kunne hans sammenbidte ansigt med et forvandle sig til et stort smil, når hans øjne fik lov til at hvile på den endnu lidt disede men så småt solbadede kyst på den anden side af bugten, og den slumrende vulkan Vesuv indhyllet i skyer. Nu havde han endda overskud til at henlede svigerindens opmærksomhed på nye indtryk ved denne storslåede kyststrækning. Ofte kunne han trække en lille historie op af ærmet som kunne knyttes til dette scenarie, og Guste glemte helt, at hun var ved at være lidt sur over at skulle sidde der og vente.

Efter en rum tid kom søsteren, nærmest som svævende over vandene, med sine flagrende gevandter og smånynnende med en stor bakke med morgenmad til alle i favnen, og serverede galant det ene og det andet for sine to medrejsende. Hun var hurtigt på benene og kunne aflæse når den ene manglede kaffe, den anden et nykogt æg eller en frisk croissant. I al sin iver fik hun også selv tid til en bid mad, og fik sådan en passant snakket med gud og hvermand om løst og fast, om seværdigheder og udflugter med mere. Glemte var at hun som udpræget syvsover havde slidt lidt på de andres nerver. Som dug for solen fik hun ryddet alle besværligheder eller forhindringer af vejen, og med sin snaksagelighed og sit vindende væsen havde hun fået lagt dagens program i et snuptag. Hendes kendetegn var sådan i et snuptag at ordne tingene. Med store håndbevægelser blev håret lige styret på plads eller skjult under en lille fiks hat, fabrikeret af den hjemlige hattemager i Flensborg. Læbestiften blev måske lidt for tykt eller skævt påmonteret, kjolen var et flagrende nervøst udstyrsstykke med passende sjal og perlekæde. Til et stille øjeblik havde hun altid et kulørt blad under armen, oftest var hun dog i konstant bevægelse fra et sted til et andet.

Dagens udflugt gik dels til en olivenlund og en kirke. Guste ville om alt se hvordan man dyrkede og høstede oliven. Svogeren Andresen ville om alt gerne aflægge en stedlig kirke et besøg. Søsteren Wine var ovenud fornøjet med turen i sig selv. Med en lokal chauffør gik turen gennem den frodige olivendal med smagsprøver hos den lokale bonde, og et lille holdt blev gjort ved en kilde, hvor Wine kølede sine fødder i plaskende kildevand. Turen fortsatte ad støvede, smalle og snoede sandveje op til kirken, tronende højt oppe på en lille bjergtop. Det sidste stykke vej måtte forceres til fods. En overraskelse for alle, men ganske fornøjelig og afvekslende. Endeligt oppe mente Auguste helt og aldeles forpustet, at det var et ubetænksomt sted for en kirke at ligge. Havde hun været katolik, ville hun have konverteret på stedet, for det var dog ikke for almindelige mennesker, sådan dagligt at skulle klatre i bjergene. Svogeren, bønnestage tynd og gelinde som en anden bjergged, måtte belære hende om, at kirken jo i tidernes morgen havde fungeret i forbindelse med et kloster, og om dets placering i den forbindelse var på en bjergtop eller i en flad ørken, var sådan set underordnet. Inden han kunne foretage sine fotoshootings af kirkens ydre som indre, havde Wine mindre elegant fået sit omfangsrige legeme placeret ovenpå den omkransende kirkemur med afgrunden lige nedenfor og en bedårende bjergkæde som fjern baggrund. Der sad hun nu i en alternativ, men stadig yndig og flatterende positur, som en anden Marilyn Monroe model. Et modeblad for store størrelser havde nok med kyskhånd taget imod dette næsten professionelle modelbillede.

De var dog ikke de eneste besøgende ved denne kirke. Mens svogeren var optaget af kirken, søsteren af sine kulørte blade, var Auguste kommet til at veksle et par ord med en lokal mand, kørende i en lille skinnende ny blå bil af en slags på kun 3 hjul og kun med

plads til en enkelt passager, en mini-Fiat vist nok. Hun tager dette transportmiddel i nøjere øjesyn, og helt tilforladeligt ser det jo ikke just ud, selvom ejeren på ære bedyrer det modsatte. Men hvilken italiener er ikke snaksagelig, galant, korrump eller upålidelig. Med tegn og gebærder lykkes det hende, stridende mod al sund fornuft, at sikre sig netop den ene plads i mini-automobilen.

Uden større fysiske strabadser, men med nervetrådene hængende i laser, kommer hun da også sikkert ned fra bjergtoppen og slår sig ned med en god bog og et køligt glas på hotellets terrasse, afventende de to turtelduers noget senere ankomst. Hun må sunde sig efter den halsbrækkende tur med en chauffør, der enten hele tiden havde hånden på hornet eller forsøgte at træde gaspedalen gennem bilens tynde bund, alt imens han gestikulerede med arme og ben og sendte hende sigende blikke. Hun havde klamret sig til sædet, og for en sikkerheds skyld taget forskud på aftenbønnen. Det havde nok været bedst for menneskeheden, hvis italienske mænd aldrig var kommet i nærheden af automobiler ræsonnerede hun. Efter at alle havde indfundet sig på hotellet, havde nettet sig i mere eller mindre grad, indtog det lille selskab en lækker middag på hotellet, mens en eventyrlig smuk solnedgang fastholdtes med svogers kamera.

Til lejligheden har Guste skiftet de støvede sko med nogle andre pæne. Søsteren tog blot en papirserviet, fugtede den med mineralvand og gav lige sine sko en lille overhaling hermed. Svogeren kunne ikke finde på at give sine snøresko en lignende overhaling, så de var blevet tørret af, først med en tør klud, for at fjerne det værste støv, så med en fugtig klud, hvorefter skoene var stillet til lufttørring. Dernæst var de blevet pudset med medbragt skocreme, igen lufttørret og siden blankpoleret med en dertil beregnet børste. Under middagen stak de nypudsede sko som altid frem for enden af de elastelige benklæder. Velfornøjet over de gode billeder han havde skudt, sad Andresen og nød en cigarillo. Trekløveret skyllede stemmebåndene rene for støv med et par glas Grand Marnier.

Næste dag stod den på strand og badeoplevelser. Guste var nede for at dyppe tærne, måske ville hun senere tage sig en dukkert, når hun var blevet rigtig svedig der på strandbredden. Hun havde sin store sombrero af en solhat på og en tækkelig blå badedragt. Sådan sad hun i solen i en behagelig og yderst velpolstret træstol, som hun havde fået fragtet fra hotellets restaurant og ned på stranden. Guderne må vide hvorledes hun havde fået sig af med at få lov til at tage en af disse fornemme stole med ned i sandet. Skiftevis sad hun og læste i en krimi eller en biografi, og kiggede lidt på italienske strandløver. Søsteren lå i sin nedringede badedragt, indsmurt i olivenolie, som hun sværgede til som godt for alt muligt, med solbriller på, læsende i de kulørte, eller nynnende, når der i nærheden var tændt for en lille transistorradio. Guste måtte flere gange bekræfte søsteren i, at det ville være aldeles upassende, hvis hun fik lyst til at danse

eller flagre omkring til radioens toner. I stedet for lod hun sig så grille først på den ene side, så på den anden og så fremdeles. Som den eneste kastede hun sig efterfølgende med stor lyst ud i det lidet svalende azurblå vand. Her demonstrerede hun svømningens kunst og dykkede på livet løs. Guste havde aldrig lært denne kunst, hvorfor hun måske var lidt vandsky og misundelig på søsteren. Efter så megen fysisk aktivitet slog Wine sig igen ned på solsengen og snorkede snart mindre elegant der på stranden.

Svogeren som ikke just var soltilbeder, havde først iført sig et lommetørklæde med hjørnekuder som hovedbeklædning, men var af søstrene enstemmigt nær blevet henvist til husarrest herfor. Siden iførte han sig en nyindkøbt stråhat, dog ikke i samme sombrero-størrelse som svigerindens. Han mente ikke hans ego kunne bære en sådan konstruktion. Han skulle heller ikke udsætte sit legeme for noget så eksotisk som olivenolie. Soldaterne i Stillehavet havde brugt solcreme og herhjemme kunne den også så småt købes. Wine derimod var mere til den stedlige olie. For at dosere solens stråler, opholdt Andresen sig på skift på terrassen og nede ved stranden, modsat Guste dog siddende på en af de dertil opstillede gængse og mindre komfortable solstole. Det kedede ham dog hurtigt, og under påskud af, at det var for ulideligt varmt, og det var det altså, for han kunne ligefrem se kropshårene blive grillet der i den værste middagssol, fortrak han op til terrassens skygge, hvor han i fred og uden sand og olie kunne overgive sig til sine historiske og kulturhistoriske bøger. Han var ved at planlægge en tur til Rom.

Andresen havde haft et lille tømrer- firma, der som speciale havde nænsom restaurering af gamle huse. Nu var han mere optaget af Italiens historiske skatte, og han kunne godt se, at disse kunne tåle en lidt mere aggressiv markedsføring i DK. På den italienske kyst var det småt med danske turister, men en del engelske turister havde indtaget hotellet. Han var den eneste af de tre, som var i besiddelse af dette sprog. For at klare det italienske, havde han altid en ordbog i lommen. Wine klarede sig overvejende med kropssprog og tyske gloser. Guste derimod greb situationen helt anderledes an. For eksempel kunne hun sidde og iagttage et ægtepar ved et fjernere bord. Så kunne hun hitte på en hel drejebog for dette pars konversation og underholdt de to andre hermed.

Nu ville Andresen heller ikke blot agere nørdet lyseslukker, så pludselig og uden indskydelse, hastede han ned til stranden, kastede sig ud i det blå og løb derefter drivvåd op og lagde en arm om hver af de to kvinders skuldre, hvorefter han atter satte kursen mod vandet, nu efterfulgt af de to matroner. Længe fjolled de rundt og følte sig igen næsten unge for en stund. Derefter indviede han damerne i de forestående rejseplaner. Således gik eftermiddagen.

Næste dag skulle de pakke og drage mod Rom. Pludselig udbryder Wine, at hendes ene ørenring er borte. De må nu lede som gale. Værelset endevendes. Stemningen er på

nulpunktet. Kan der ikke bare købes en ny en af slagsen ytrer manden sig forsigtig? Det er omtrent det eneste man ikke bare kan, da den omtrent er det eneste arvestykke (udover forældrenes forlovelsesbillede) hun har efter sine forældre, så vedhængen kan under ingen omstændigheder erstattes. Sjældent har han set konen så oprevet, hun nærmest ligner en ballon, der kan springe hvert øjeblik. Værelset endevendes igen. Nu bliver Guste også inddraget i søgningen. Sådan et postyr kan Andresen ikke forstå, så han lader sig synke ned i en lænestol fyldt med kulørte blade og rejsepapirer, og signalerer at han har det fulde overblik, men det sker, at han napper sig en lille ubemærket morfar, alt imens de to søstre fortsætter den febrilske skattejagt.

Uden forvarsel flås han ud af drømmespindet og op af lænestolen, og alle de kulørte blade og aviser vælter ned på gulvet sammen med brillerne. Hvad værre er, han har siddet på sine briller. Han bare stirrer på brillerne, der befinder sig i en aldeles uvant situation. De har heldigvis ligget nederst under bladene, så der er ingen skade sket. Tanken strejfer ham, hvad der kunne være sket, hvis Wines omfangsrige bagdel havde mast sig ned over brillerne. Hun kan kigge ind bag hans pandeben fornemmer han, da hendes øjne sender ham et nærmest dræbende blik. Da sker det. Auguste, som har stukket sin hånd ned i mellemrummet på lænestolens sidebeklædning og polstring, trækker det efterlyste øvedhæng op fra dybet. Hvilket forløsende smil breder sig over de tre ansigter. Mindet om moren indtager igen sin vante plads under de flyvske krøller. Den uorden, der er opstået i værelset, bliver ganske enkelt for meget for svogeren, så han bevæbner sig med kamera og de genfundne intakte briller og stiger ud på balkonen, lukker døren bag sig og får et par gode motiver i kameraet.

forlovelses/bryllupsbillede

De forlader det hyggelige hotel og kører med tog mod Rom. Her skulle de dykke ned i Michelangelos bedrifter. Wine var mest optaget af kunstnerens følsomme marmorskulpturer i Peterskirken. En skulptur som "Pieta" eller den flotte "David" ville ubetinget have gjort sig blandt hendes formklippede buksbombuske. Det synspunkt var hun ene om. Det havde heller ikke krævet de store anstrengelser, at overtale hende til at

besøge stedet for Michelangelos stenbrud for der at vandre i mandens fodspor. Men ingen gjorde sig anstrengelsen. Alt imens Guste og Andresen var ved at fordybe sig i en diskussion om nænsom restaurering eller et vist forfald, der lagde sig over de historiske bygninger og kulturskatte, havde Wine ubemærket sluttet sig til en gruppe tyske turister, der fik en guidet tur på Peterspladsen. Hun kunne forstå at gruppen fik en sammenlignende gennemgang af Leonardos værk "Nadveren" i Milano, og de skulle nu i det Sixtinske Kapel og opleve blandt andet Michelangelos freskoer: "Skabelsen" og "Dommedag".

Beriget med disse inspirerende oplevelser vendte hun tilbage til rejsefællerne, der i mellemtiden havde fordrevet ventetiden med en smøg i det frie, alt imens de havde skiftet emne, og nu var dybt inde i en snak om pestens hærgen i 1300 tallet, der dengang havde krævet mange døde i nogle af de byer, de nyligt havde aflagt et besøg i. Guste syntes det var usmageligt, at der netop i pesttider var blevet opført mange storslåede og ikke ydmyge kirkebygninger, men bevares, de var flotte. Nu var hun måske heller ikke den mest underdanigt troende af de tre. Svogeren på sin side mente, det var magnifikt med alle disse pragtbygninger, han kunne slet ikke se sig mæt på disse historiske værker, der i stort tal blev fastholdt i hans følgesvend, kameraet. Han havde i mellemtiden iført sig sin solhat og var let at få øje på, da han ragede op i mængden. Selvom det var overskyet, skulle Andresens vandkæmmede hårpragt ikke udsættes for duernes klatteri.

Andresen var mest indtaget af udsmykningerne i Det Sixtinske Kapel, Kapitolet, i det hele taget den storslåede Peterskirke og Spanske trappe som historiske og bygningsmæssige seværdigheder, som enestående kulturskatte og interessante foto-objekter. Han var overvældet over de enorme dimensioner og det eventyrligt flotte lys. Guste derimod kunne godt nøjes med Colosseum. Her kunne hun til gengæld sidde en evighed og forestille sig både en fordums teaterforestilling, men mest af alt en forestilling med gladiator kampe. Sådanne med rigtig barbarisk aktion ville hun gerne have haft oplevet, godt nok ville hun sikkert det halve af tiden have siddet med hænderne foran øjnene. De andre syntes hun havde en lidt vulgær smag. De læste jo heller ikke krimier eller så film med netop sådanne gladiator kampe og politisk intrigespil. Hun fortalte selvfølgelig ikke, at hun altid læste slutningen først, ellers kunne hun ikke tåle at læse den sindsoprivende historie.

De andre to beskæftigede sig ikke med politik og konspirationsteorier som hun gjorde. Bragte hun for eksempel Rom-traktaten på bane skiltes vandene. (Mødet, hvor landene barslede med traktaten, var for nylig blevet afholdt i denne europæiske by). Sådanne bureaukratiske fællesskaber havde hun ikke plads til i sit univers. De var alt sammen overstatslige sammensværgelser, der søgte at banke menneskets frihed under fode. Nå i det mindste havde man en fantastisk god udsigt fra Colosseum eller den resterende ruin.

Hun fik øje på mange smukke haver og palæer, men de kunne ikke alle aflægges en visit måtte hun sande. Hun udvalgte sig en enkelt, og holdt passende pauser på sin medbragte klapstol omgivet af duftende blomster.

Nu var det vist også tid til en frokost på en af de små sidegade-restauranter syntes hun. Hun havde neden for Colosseum fået anbefalet en af slagsen af en ung galant ægte Italiano. De var altid klar til en lille flirt, vel overvåget af svogerens løftede øjenbryn og stivnakkede blik. Alt imens Guste og svogeren sidder og nyder solen på den hyggelige fortovscafe og beskuer det rimeligt travle liv på pladsen gennem deres cigarillos -tåger, er Wine umærket svævet ind i en nærliggende skoforretning. Nu kunne hun jo ikke få en af Michelangelos skulpturer med hjem til sin have, men et par fine italienske sko kunne også være et rimeligt plaster på såret. Sprudlende af lykke vendte hun omsider ny -beskoet tilbage til cafeen. Andresen havde for længst strakt våbnene i forhold til konens skofetichisme. Guste rystede blot opgivende på hovedet, da hun hørte, at søsteren ikke engang havde pruttet om prisen. Nå, med overfyldte kufferter og mange skønne oplevelser i bagagen gik turen igen mod det sønderjyske eller nordslesvigske som Andresen plejede at sige.

Mætte af indtryk og trætte indtog de deres sovekupeer. Guste nåede knap nok at røre puden før hun blev overmandet af drømmesøvnen. Svogeren havde aftenen før været i sit fortællehjørne og opsummerede rejsens højdepunkter, men efterhånden havde fortællingen eskaleret i retning af pesthistorie, jordskælv og krigsoplevelser. Wine havde alt imens med stor appetit sat en kage til livs, mens hun med glimt i øjet bedyrede, at Gud i det høje nok havde styr på det meste, og ordnede alt til alles bedste hernede før som nu, så havde hun lagt sig. Andresen og Guste havde tømt vinflasken før søvnen også fik overmandet dem.

Pesten havde via uransagelige veje sneget sig ind i hendes drømmeverden. Hun var blandt ofrene. Hærget til ukendelighed af væskende bylder slæbte hun sig ned af gaden. Alle vegne lå døde eller døende mennesker i hobevis på gaderne. Bag sig hørte hun natmændene med kærren. De skulle indsamle og transportere de syge og døde ud af byen. Der var så mange, at man slet ikke længere begravede dem. De blev smidt på en stak der efterhånden var vokset til et stinkende utøj befængt og næsten levende bjerg. Hun lå også på stakken. Ligesom fra oven kiggede hun ned på scenariet, så stakken hjemstøgt af rotter og svin, så sværme af fluer og mider mæske sig, så bjergene med de døde vokse og vokse, så græs vokse ovenpå, så træer skyde op og vilde blomster brede sig, så Leonardo og Michelangelo sidde side om side malende det ellers utroligt smukke landskab med en ulmende Vesuv i baggrunden.

Hun vågnede af mareridsdrømmen netop som toget vist nok passerede Alperne. Hun undertrykte trangen til at stå ud af kupeen og opsøge en eventuel læge. Til gengæld dæmrede det hende, hvorfor det måske var mentalt sundt at gøre som Wine til tider gjorde, svæve ind i en skoforretning, frem for at kaste sig ind i en diskussion. Auguste syntes ligefrem det virkede som terapi, ovenpå drømmen, her i morgendisat at stirre ud af vinduet og ned i en frodig og livsbekræftende grøn bevoksning, trods afgrunden er lige nedenfor skinnerne. Alt var som det skulle være. Så fandt hendes tunge hoved hurtigt puden igen. Udhvilede nåede de et døgn tid senere deres bestemmelsessted, "bortrejst" skiltet blev nedtaget, og med stor iver kunne kromutter stille sig bag disken iført hvidt forklæde.

Tilbage på kroen igen

En sommerdag sidder Guste i skyggen af rosenbuskene og rydder lidt op i skuffer og kasser fra loftet. I den ene kasse finder hun en lille æske fyldt med små ark og afrevne papirstykker. Hun tager forstørrelsesglasset frem og prøver på at tyde hieroglyfferne. Den noget ubehjælpssomme skrift er næsten ikke til at læse. Men det er brevstykker fra farfar Peter til kæresteren. Farmor Anne Cathrine havde gemt det hele. Auguste skænker sig en kop stærk kaffe og så læser hun. Morsom og opløftende læsning. Pludselig støder hun på sporadiske dagbogsskriverier fra hans tid på lazaret. Jo det havde faren engang fortalt hende, at farfar Peter var blevet strejftet af noget krudt eller en kugle i kampens hede i 1. slesvigske krig, men ligesom Bismarck, der også var blevet beskudt på klods hold engang, havde de begge overlevet. Ukrudt forgår ikke så let mente Gustes far.

Peter var kommet på lazaret, men den sygeorlov havde været en prøvelse. De lå 40 mand på stuen, ofte 3 mænd sammen i to sammenskubbede senge. De lå på halmmadrasser og et tæppe, der så ud som om det sådan cirka blev vasket hvert 4 år formodede han, lagnet dog lidt oftere, og så fik man rent tøj på når man blev indlagt! Alt blev vasket i hånden af nogle stakkels opvartersker. Ikke så godt var det, når nogen byttede om på vandspand og urinspand i værelset. Ikke fordi nogen kunne finde på at drikke af vandet, måske lige bortset fra den mest sindsforvirrede. Men man var jo af og til nødt til at vaske de mest synlige dele af kroppen, resten af kroppen kunne godt i flere år undgå at stifte bekendtskab med vand. Vandet var en blandet fornøjelse, da vandet kom fra den temmelig forurenede brønd i gården. Natpotten blev ofte tømt lige udenfor i rendestenen eller i gården ikke langt fra brønden. Alle ubehagelige lugte på stuen kunne til en vis grad dulmes med ihærdig tobaksrygning. Værre var angrebene fra lus og lopper med deres bitemærker på hele kroppen. Hele sværme kunne lette, når sengetøj skulle luftes.

Lokummerne var en oplevelse for sig, og tålte ikke nærmere omtale. Nu var det jo ikke helt hen i vejret med lidt hygiejne, så der var mulighed for et koldt styrtebad i et skabslignende aflukke, der lå i umiddelbar nærhed af lighus og obduktionsrum, der samtidig fungerede som værksted pga. det forhåndenværende værktøj. Lavpraktisk og fornuftigt tænkt. Men det siger sig selv, at der ikke var mange som tog et koldt bad. Det var heller ikke meget som blev repareret, med mindre man havde en forkærlighed for at færdes blandt afhuggede arme og ben, flækket hovedskal eller opskåret mave. Gode læger var det småt med. En nat vågner Peter, ikke grundet store smerter, grundet stor larm. Er det mon en kanonkugle, som er slået ned i nærheden? Med besvær får han bragt sig på højkant, alt imens han prøver at komme på forkant med situationen. Nu meddeler sengekammeraten ham, at det blot er sygepasseren i værelset ved siden af, der er ved at føde. Beroliget over den ufarlige meddelelse bugserer Peter sig igen langsom i vandret stilling.

Barnet overlevede ikke hændelsen, men konen var dagen derpå i fuldt vigør igen. Heldigt for denne kvinde, for alternativt kunne hun lige så godt være død af barselsfeber, hvilket en 1/3 af kvinderne gjorde, i al fald hvis de blev tilset af en læge. Det kom sig af, at disse læger ofte gik direkte fra obduktioner, dissekeringer og lignende og videre til patienterne, medbringende dødbringende bakterier på deres hænder. Mænd spildte jo ikke tiden på vask af hænder og anden desinfektion. Man kendte jo ikke til bakterier. Men lige deromkring, nemlig 1847, fandt lægen Semmelweis ud af denne skæbnsvangre sammenhæng.

Han kæmpede en ensom, indædt kamp, for den tids lægekollegaer ville ikke høre på hans nonsens, og hans viden blev ikke public før mange år senere, 1861. Det var først via Pasteurs mikrobiologi, at man kom den høje dødelighed til livs. Således blev Semmelweis snydt for den hæder han havde fortjent, ved med et kvantespring at løfte lægevidenskaben ud af 300 års dødvande. Mange døde fortsat unødigt af sårinfektion. Flere år senere når den banebrydende viden også frem til Peters ører, og han mindes med smerte de krigskammerater, hvis liv kunne have været reddet med lidt mere hygiejne. Heller ikke i 1864 var det let at komme sårinfektion til livs, måtte han senere beklage.

Maden var af den sædvanlige slags; grød; morgen, middag og aften, skiftevis som vandgrød, byggrød eller øllebrød. Heldigvis havde man sin egen tallerken og ske. Dertil fik man en ½ liter øl, lidt smør og lidt brød, og om søndagen et mikroskopisk stykke kød. Man blev lige og lige holdt i live, men hvordan de hårdt slidende sygepassere kunne overleve på den kost, kunne undre. Mens Peter tvang grøden ned, sad hans sengekammerat, som nok havde været i tjeneste hos nogle fine herskaber, hvor madoplevelser var i høj kurs, og "nød" maden i fulde drag, så det ud til. Han brugte følgende tip; grøden blev med lukkede øjne fortæret mundfuld for mundfuld, efterfulgt af følgende salut; Uhm, en himmerigs

mundfuld stegt agerhøne, en sukkerbrunet lille kartoffel, alt sammen sekunderet af de skønneste tyttebær. Da Peter havde sat sidste skefuld tarregrød til livs, var sidemanden nået til "desserten"; blomme, dypet i Madeira, siden friske jordbær overtrukket med endnu flydende chokolade. Peters mund løb i vand. Fremover benyttede han samme tip. Det var der flere der gjorde på sygestuen, så der blev virkelig svælget i luftkastelmad. Peters visuelle gourmetmad havde dog svært ved at nå Michelin højder.

Det var også helt på sin plads syntes Peter, at patienter ikke måtte vækkes før kl. 6 om morgenen. Ja det kunne endda blive rigtig lystig på stuerne, når nogle krigsmusikanter var raske nok til at musicere sammen og opmuntre de alvorligt syge med forskellige skæmteviser eller nogle eventyrlige historier. Til trods for den udviste omsorg var der ofte udbrud af kolera, dysenteri og tyfus. Hvis man overlevede, var man hurtigt tilbage ved regimentet igen.

Guste sad og funderede over farfar Peters lazaretophold, et spytklat fra, hvor hun sad lige nu på Sundeved kanten. Uvilkårligt kom hun nu til at tænke på 1. verdenskrig, hvor bror Peter (opkaldt efter farfar), havde været med. Hun havde selv kun været en pige på omkring 8/10 år og vidste ikke helt hvad der var i vente, men hun glemmer ikke hvorledes moderen, i de lange år sønnen var i krigen, er martret af daglige angstanfald, og mere eller mindre er ved at gå i opløsning ved tanken om at miste sin søn ved fronten. I afskedens time havde moderen kigget ham dybt i øjnene, og som den sidste kysset ham farvel. Han var så ung, havde endnu til gode at få en kæreste, havde endnu hele livet foran sig, håbede hun.

Moderen gik rundt ved siden af sig selv og bebrejdede sig, nu hvor sønnen var borte, at hun havde skældt på ham, når han kom ind i stuen med snavsede træsko, eller ikke ville spise det hun havde kogt af mad, eller fordi han havde fabrikeret en eller anden egenrådig drengestreg. Hun havde taget ham for givet, havde ikke værdsat ham nok, havde måske pålagt ham for stort et ansvar? Nu var han borte, kom måske aldrig hjem igen. Hun savnede ham så usigelig meget. Som krigen skrider fremad, er hun også ved at blive nervøs for at skulle afgive sin næstældste søn til krigsmaskineriet. Ligeledes glemmer Guste heller aldrig det flere dage lange urkskrig, som mosteren rystes af, da hun får meddelelsen om, at hendes ældste søn ikke vender levende tilbage.

Guste måtte afbryde læsningen og tankeprocessen og dykke op til virkeligheden igen, da hun i det fjerne hører Wine kalde. Hvilket syn åbenbarer der sig nede i sidste del af haven, hvor søsteren har sit domæne. Græsplænen havde uforvarende fået gul-orange striber og pletter. Wine havde nogle dage tidligere i kælderen fundet en flaske, indeholdende en sjat som hun mente var gødning, da det fremgik af mærkatet, lige hvad græsplænen visse steder trængte til. Det var et fejlskøn, for flasken indeholdt en eddikkeblending, som

Guste brugte til særligt sejlivede mælkebøtte-terrorister ved husmuren. Straks gennemgik Wine kælderens beholdning af beholdere og dunke, og fik dem udstyret med tydelige mærkater. Ordning muss sein, mente hun. Næste dag var det jo ingen sag i et snuvtag at finde den lille flaske med petroleum. Denne væske smurte hun med en lille pensel på udvalgte stedet på kældertrappen, hvor hun fandt efterladenskaber fra træorm. Hun mente det virkede ved gentagelser, i al fald lugtede det effektivt. Efter endt arbejde nød trekløveret et glas kold hvidvin og solens sidste stråler i haven.

Et stykke tid efter søsterens skæbnsvangre maleur med græsplænen, var den så vidt restitueret igen, og i ydmyg respekt for naturens utrættelige kræfter, satte hun sig med sit staffeli midt mellem blomstrende rosenbuske, og kastede sig over at forevige alle havens sommerblomster. Så længe hun sad med sin farvelade, tømte hun da ikke alverdens tøj og skobutikker. I meget tamme vendinger kunne Andresen svinge sig op til en lille lovprisning af værkerne. Guste syntes uden forbehold, at rammerne, som Andresen med stor sagkyndighed besmykkede malerierne med, var det absolut mest værdifulde og formfuldendte ved billederne. Wine sad længe og nørklede med sin farvelade, dog ofte afbrudt af først den ene nabos, så den anden nabos evindelige og støjende græsklipningsarbejde. Ofte kunne det undre hende, at en håndskubber i den grad kunne larme og forstyrre en næsten meditativ skaberproces.

Uvilkårligt går hendes tanker til Italien-rejsen, og med et er hun på Peterspladsen og den tyske turistgruppe, som fik en indføring i udsmykningen af det Sixtinske Kapel. Inden hun havde set sig om, havde brudstykker af udsmykningen sneget sig ind i hendes billede, selvfølgelig med en kunstners gengivelsesfrihed. Wine tog sig store friheder. Der var aldrig nogen som bare tilnærmelsesvis (Andresen undtaget) kunne ane hvor hun hentede sin inspiration fra. Så der var heldigvis aldrig tale om plagiat fra hendes hånd.

Guste havde i mellemtiden givet hende selskab. Hun sad i skyggen op af havemuren og velsignede de trætte og hævede fødder med et fodbad. Hun var faldet i søvn med dagens avis over hovedet. Andresen havde ordnet lidt regnskab, men havde nu forladt det lille kølige kontor og serverede en kølig øl for de damer.

Inspireret af Wines farveklatter var han straks rede til et lille foredrag om 1400 tallets pave Sixtus 4., som havde foranlediget den berømte kirkeudsmykning. Paven, næst kommanderende efter Gud, havde været en magtens mand. Politik og intriger i den store kirkelige organisation havde hans store bevågenhed, gejstlige anliggender kom i anden række. Pavestaten var en blandt mange af Italiens småstater. Hans vigtigste bestræbelse gik på at udvide den. Han var blevet valgt til øverste frontfigur 1471. Til hans store forsvar må dog anføres, at han havde en ganske heldig hånd, hvad kunstnere angik. Jo Andresen kunne ikke have forestillet sig en flottere udsmykning. Han kunne falde i staver over, at

han på sølvbryllupsrejsen, små 500 år senere, var så heldig at kunne tage værket i øjesyn. Guste bemærkede tørt, at magt avler magt og magtmisbrug. Paver havde ikke nogen høj stjerne hos hende.

Andresen havde for nylig været i arkiverne, og i et historisk værk havde han læst sig til, at denne pave i sin tid havde modtaget den danske konge **Chr. I** (af nordtysk oldenborgsk afstamning fra Gottorp). Han var vist på en slags pilgrimsrejse. Andresen mente bestemt, at det var før han pantsatte det meste af sine riger og lande. Andresen fortsatte sin beretning. Med mange hundrede hoffolk, heste og vogne begav kongen sig fra Segeberg i Holsten ad ufremkommelige trampelstier mod Rom, et par måneder før påsken 1474.

I byen Rothenborg auf der Tauber gjorde følget et længere ophold hos kejseren. Guste farer sammen, da hun hører Wine begejstret udbryde; oh Rothenborg. Hun hører søsteren henført og rosende tale om denne skønne lille middelalderby. Den var så enestående eventyrlig og magisk. Intet overgik denne by i ypperlighed og historisk stemning. Var man historiker, romantiker, nostalgisk interesseret håndværker, og gik op i bevarelse af gamle bygningsværker, var et besøg i denne by bare et must, selv som nygift på bryllupsrejse.

Wine mente så afgjort, at trekløveret måtte rejse til de kanter igen. Ingen havde indvendinger herimod. Ud fra søsterens beskrivelse kunne Guste næsten se hele denne by for sit indre øje. Men så gennemskærer Andresens stemme idyllen med sin fortælling, som både stiller kong **Chr. I** som også paven **Sixtus 4.** i et dårligt lys. Andresen udbasunerer, at paven havde hjulpet kongen af med en stor del gæld ved at bandlyse kreditorerne, som krævede ågerrente. Ifølge kirken var rente ikke tilladt. Men han kunne godt selv modtage lidt af slagsen til gengæld for hjælpen. Var devisen mon: Moral er godt, dobbeltmoral dobbelt så godt? Ligeledes fik Chr. I ved samme lejlighed anerkendt Holsten og Ditmarsken som "sine" hertugdømmer.

Men hverken paven eller kejseren kunne hjælpe Chr. I med at undertvinge sig de stædige og ustyrlige marskbønder i hertugdømmet Ditmarsken. Andresen pointerede, at de to søstre ikke havde deres stædighed fra fremmede. Flere af deres forfædre havde nemlig deres rødder i dette marskområde. Der ligger mere i generne end som så bifaldt Wine.

Flere rejsemål

Nu var Andresen ikke hypokonder, men jævnlige tog han et af sine organer under nøjere observation, og kom efter en rum tid frem til, at netop dette organ nok ville berede ham en smertefuld og bekostelig invaliditet, hvis ikke han kridtede kondiskoene i tide. Wine tog hans forebyggende indspark med ophøjet sindsro, drak en kop skøn te, og satte imens flueben ved det organ på listen, som Andresen lige havde kastet sit omsorgsgen på. Hun

var ved at sortere billeder. De var nyligt kommet hjem fra en rejse til USA. Anledningen var en nevøs bryllup i Washington. Guste og Wines bror Søren jun. var jo i begyndelsen af tyverne sammen med sin danske kone immigreret til mulighedernes land USA, havde fået en søn, som nu var blevet gift. En enestående, storslået oplevelse havde besøget og brylluppet været for dem alle. Alt var bare meget større og mere selvfølger i USA 1960. Det havde været deres første flyrejse.

Selv Guste havde til alles overraskelse sat sine ben i flyveren, dog først efter nøje inspektion af cockpit, og i særdeleshed af piloternes befindende. Med enestående frækhed havde hun halvvejs skaffet sig adgang til flyets kommandocentral. I spøg spurgte hun hvor mange blundepauser de tog sig på turen? Prompte svarede den ene af piloterne, at indtil nu havde de sørget for at tage dem på skift. Med dette betryggende svar spændte Guste sikkerhedsbæltet og tømte en lille medbragt flaske, derpå så hun frem til en succesfuld tur over Atlanten.

Hendes maniodepressive gendefekt fastholdt hende dog på hele flyveturen i en til tider lettere anspændt og eksalteret, og i en til tider rystende epileptisk forfatning. Det var grænseoverskridende at kigge ud af vinduet. I sit stille sind kom hun uvilkårligt til at tænke på, at en sådan tilstand som hun var i, for nogle hundrede år siden sikkert ville være blevet takseret som værende forhekset. I al fald havde hun ikke styr på hele sit jeg. Måske skulle hun alligevel være gået til noget hypnose for at dæmme op for panikangst. Ved siden af sad Andresen og snorksov eller var optaget af gymnastiske småøvelser, udstrålende stoisk ro. Wine sludrede med de fleste rejsende om stort og småt.

Andresen havde som forberedelse til flyveturen foretaget diverse øvelser mht. kroppens reaktioner på at være spærret inde i en ukomfortabel konserverdåse i et betragteligt antal timer og så i temmelig luftige højder. Konklusionen var: det var et forsøg værd. Så havde de taget et ekstra lån i hans sommerhus og var jettet af sted. Året før havde planen været at sælge dette sommerhus for at kunne tage på rejse til Australien. En af Andresens slægtninge var migreret til dette fjerne kontinent. Han berettede om udstrakt grøn frodighed, uanede mængder kaniner og kænguruer og andre storslåede fænomener i mulighedernes land. Guste skulle ikke nyde noget af den slags. Hun var tilfældigt stødt på en bog om forskellige dyrearter i Australien. Det havde kureret hendes lyst til at tage "down under". Alternativt tog trekløveret til Italien.

I betragtning af Andresens næsten nærdødsoplevelse på den korte udflugt til øen Capri, var det nok en klog beslutning at lægge en rejse til Australien lidt på is. En ting var, at en skibsrejse til denne fjerne afkrog af verden kostede i omegnen af 2 sommerhuse. Noget andet var, at turen tog henimod 5 uger. 5 uger på randen af graven, det var lige i overkanten syntes Andresen. Så havde han undersøgt flyrejsebetingelserne. Da kunne

rejsen med et hav af omstigninger gøres på 4-5 dage, men det blev ham fra selskabet pointeret, at man måtte regne med en stime turbulens. En flere dages gennemrystelse af krop og sjæl i en tætpakket blikdåse højt over skyerne, lød heller ikke så flatterende.

Da han så i al ubemærkedhed bladrede i Augustes seneste lekture om dyr i Australien, var han skræmt over, med hvilken sindsro australierne omgikkes omtalen af såvel hajangreb, krokodilleoverfald, slangebider og farlige edderkopper. Hans kropstemperatur faldt mærkbart faretruende ved tanken om et møde med slige morderiske dyr. Han havde vist aldrig haft nærkontakt med dyr over fluestørrelse. Det undrede Andresen, at så mange frivilligt udvandrede til dette fjerne kontinent med et utal af undervurderede faremomenter. I bogen havde man knap nok syntes det var værd at bemærke, at der fandtes en ret farlig understrøm langs kysterne, og den til tider livsfarlig og stegende hede i de fleste af det store lands ørkenlignende afkroge fik heller ikke mange ord med på vejen. Rejsen blev skrinlagt.

Wine havde forud for alle mulige rejseplaner opsøgt en klog kone for i sol, måne og stjerner at høre, om det skønne lille sommerhus måtte afhændes for at realisere rejsedrømmen. De højere magter syntes dog at være med hende. Hun var glad for at kunne beholde det dejlige hus. Nu var hun ved at forberede det unge nygifte amerikanske par Honey Moon besøg i H.C. Andersens lille Danmark.

Guste var færdig med oprydning efter en selskabsfest, og lod sig træt synke ned i sin velpolstrede gyngestol i skyggen af det japanske kirsebærtræ. Nu ville hun gøre sig sine tanker om fødselsdagsfesten, som de ville holde for deres bror Peter. Hun lod tankerne opsøge erindringslandet. Han var den af brødrene, der havde haft 1. verdenskrigen tættest inde på livet. Hun holdt af ham på sin helt egen måde. Han var en sensibel, men også en positiv og verdensåben person med lidt rigelig hang til en lille en over tørsten. Guste var godt klar over, at alkohol dulmede hans indre krigstraume, som også smerten over tabet af 2 af hans 3 børn. De to dødsfald med et par års mellemrum havde tæret på ham. Hver gang barnet havde lukket sine øjne for sidste gang, måtte nogen støtte den apatiske bror ud af værelset.

Guste havde siddet ved brorens side, da hans lille datter kæmpede mellem liv og død. Flere timer sad han og så intenst ind i sin lille datters ansigt og holdt hendes lille bløde hånd. Alt andet i verden blev lukket ude. Hele hans opmærksomhed var opslugt af dette lille væsens ansigt og øjne. De havde en ordløs dialog. Guste får næsten gåsehud, når hun mindes denne intense oplevelse. Hver gang Wine mindes den oplevelse, bliver hun så berørt, at hun ikke kan holde tårerne tilbage. Guste syntes at Peter og Wine altid havde været oversensible individer, for gode til denne verden. Guste havde også smertelige erindringer af nævnte begivenheder, men havde gjort sig fri af dem.

Andresen, der i sine unge dage havde beskæftiget sig lidt med Freuds psykoanalyse, var på linje med sin svigerinde og tilføjede, at det dog var et sympatisk træk, at hendes familiemedlemmer var ekstremt skrøbelige frem for at være autister eller psykopater, uden sensibelt følelsesregister i forhold til andre. Men uden tvivl var det mere underholdende at sidde til bords med en hypokonder eller en psykopat.

Efterfølgende havde søstrene og Peter strejft hans døtres tidlige død. Peter havde givet udtryk for, at han ved disse, som også ved de andre dødsfald i familien og vennekredsen, blev krigstraumer igen lyslevende, og kastede ham ud i et voldsomt følelsesmæssigt stormvejr. Ofte var det svært at finde sig selv og melodien i livet igen. Tiden læger mange sorger. Det var mange år siden, og nu var Guste ved at forberede en fest for den bror, der havde en speciel plads i hendes hjerte. Han var dog ikke til store fester med sig selv i centrum.

Auguste vidste fra sin far, at broderen, opnævnt efter farfaderen Peter, lignede ham af udseende og væsen. Begge var præget af krigstraumer fremkaldt af granatchok og af den konstante uvished om hvornår deres kroppe ville blive flået i stumper og stykker, uden at have nogen kontrol over situationen i skyttegravene. Peters kone var en stovt friser, der holdt hovedet køldt. Hun måtte også det meste af livet navigere familien gennem små og større udfordringer, således blandt andet et ydmygende forhør hos SS-ledelsen i Gråsten under 2. verdenskrig. På et hængende hår slap de efter et døgn med livet i behold, grundet hendes frækhed. Til andre tider kunne Peter optræde vel myndig, når en opsætsig hest skulle tæmmes. Heste var hans store hobby. Jo hans humør kunne svinge. I det store og hele var han dog for det meste i balance inde bag ved skallen.

Nu skulle der festes, og næste generation var også repræsenteret. Nevøen S.T., som havde sine rødder i Beyer-Outzen, Reese og Thomsen slægterne, havde fundet sin udkårne H.N. med genetiske rødder i Tychsen, Hamann, Schmidt og Nissen slægterne. Disse to unge mennesker var dog på det tidspunkt ikke vidende om de ovenfor beskrevne familiers slægtstråde eller ubeskrevne gener i deres respektive rygsække. Slægtsforskning blev først mange år senere aktuel i den familie. Således fortsatte slægten...

Det var så en lille rejse i et par slægtstrådes liv og levned og deres sammenvævning over tid.

Litteratur: 1.H.E. Sørensen/Vadehavet. 2. Deutscher Volkskalender/forskellige årgange. 3. Hist. Samfund/Sønderjylland. Hist. Billedbog. 4. Jørgen Green/Slægtsforskning. 5. Benito Scocozza/Fortællinger fra det gamle Danmark. 6. Palle Ove Christiansen/De forsvundne. 7. Günther Evers/Weg der Verzweifelten. 8. Tom Buk-Swienty/1864. 9. E.I. Sørensen/1864, en guide. 10. E.S. Fiebig u. J. Schlürmann/Heere und Krieg in Schleswig und Holstein. 11. E. Thomsen/Familiekrønike 2012 +dette materialets litteraturliste (Ravsted lokal arkivs hjemmeside) 12. Private billeder og overleverede beretninger og breve. 13. Billede (KB) fra Google billeder Medipedia: danske konger. 14. Jørn Buch/synnejysk historie. 15. J. Engberg/Den standhaftige tinsoldat. 16. B. Scocozza/Feudalismen. 17. Naturstyrelsens informationsmateriale. 18. F. Hørnø/ Granatæblet; Chr`s. IV børn. 19. Sønderjyske årbøger. 20. Stamtræsmateriale fremstillet af H. Haugård tilbage i 1970.

Jeg takker familie og venner for stor tålmodighed da projektet stod på. Jeg håber at læseren bærer over med utilsigtede forenklinger og ukorrektheder. 1. udgave: 2013.

2. redigeret udgave 2016.

Juel-Krummedige

Personer i fortælling

Stamtræ: "Liv i grænseland"

Bagside:

Vidå ved Højer

Bogens fortællinger er blevet til ved at blande en cocktail af faktuelle og fiktive elementer, der tilsammen giver små glimt af tidstypisk liv og færden her i regionen. Historien tager sin begyndelse med Jacob i året 1761.